

TULOTTOMAT MIEHET JA NAISET TOIMEENTULOTUEN ASIAKKAINA

Sanni Liimatainen
Opinnäytetyö, kevät 2015
Diakonia-ammattikorkeakoulu
Sosionomi (YAMK)
Päihteet ja syrjäytyminen

TIIVISTELMÄ

Liimatainen, Sanni. Tulottomat miehet ja naiset toimeentulotuen asiakkaina. Diak Etelä, Helsinki, kevät 2015, 77 s., 2 liitettä.

Diakonia-ammattikorkeakoulu, sosiaalialan ylempi koulutusohjelma, Päätteet ja syrjäytyminen, sosionomi (YAMK).

Toimeentulotuki on muuttunut viimesijaisesta taloudellisesta tuesta pitkäkestoisemmaksi ja säännöllisemmäksi pienituloisten kotitalouksien tulon lähteeksi. Myös niin sanottujen tulottomien asiakkaiden määrä on kasvanut toimeentulotukea saavien kotitalouksien joukossa. Opinnäytetyössä haluttiin tuottaa tietoa tulottomista toimeentulotuen asiakkaista, sukupuolten välisistä eroista sekä tulottomuuden kestosta Espoon Eteläisessä aikuissosiaalityössä.

Opinnäytetyö on seurantan tutkimus, jonka aineistona käytettiin asiakastietojärjestelmään kirjattuja tietoja tammikuussa 2009 tulottomina olleista kotitalouksista. Tulottomien 411 asiakkaan tilanteissa tapahtuvia muutoksia seurattiin elokuuhun 2014 saakka kahdeksan tarkasteluajankohdan avulla. Asiakkaiden tiedoista tarkasteltiin muun muassa tulottomien määrää ja tulottomuudessa tapahtuneita muutoksia, sukupuolten välisiä eroja tulottomuudessa sekä asiakastapaamisten vaikutuksia asiakkaiden tilanteisiin.

Opinnäytetyössä yhdistettiin määrällisen ja laadullisen analyysin menetelmiä. Kaikkien 411 tulottoman asiakkaan tietoja käsiteltiin kvantitatiivisen analyysin mukaisesti, ja tulokset on esitetty ristiintaulukoinnin avulla. Lisäksi poimittiin sattumanvaraisesti tulottomien joukosta 19 asiakasta, joiden asiakkuuksista piirrettiin niin sanotut asiakkuuden aikajanaat kuvaamaan heidän asiakkuuttaan aikuissosiaalityössä.

Espoon Eteläisessä aikuissosiaalityössä oli tammikuussa 2009 yhteensä 411 tulotonta kotitaloutta, joista 270 asiakasta oli miehiä ja 141 naisia. Tulosten perusteella on nähtävissä, että Espoossa esiintyy niin sanottua pitkäaikaistulottomuutta (yli 12 kuukautta), kun vuoden seurannan jälkeen edelleen 52,3 prosenttia oli tulottomina toimeentulotuen asiakkaina. Asiakkaista 79,1 prosentille varattiin tapaamisaika, ja vähintään yksi aika toteutui 71,0 prosentilla asiakkaista. Vain 49,9 prosenttia asiakkaista tavattiin kirjausten perusteella myös uudelleen.

Koko tarkastelun (5 vuotta, 8 kuukautta) ajan tulottomana oli yhteensä 73 asiakasta, joista 52 oli miehiä ja 21 naisia. Heistä jokaiselle varattiin tapaamisaika, ja vähintään yksi aika toteutui 90,4 prosentilla. Useammin kuin kerran tavattiin 72,6 %. Koko ajanjaksolla 7 henkilöä ei tavattu lainkaan ja 13 henkilöä vain kerran. Määrät kuulostavat vähäisiltä, mutta on tärkeää huomata, että nämä henkilöt ovat olleet pääsääntöisesti vain viimesijaisen taloudellisen tuen varassa koko tämän ajan.

Asiakkaiden aikajanojen perusteella asiakkaiden tapaamisilla saama ohjaus ensisijaisesti tuloihin ei ollut kovin yleistä. Asiakkaiden elämäntilanteet olivat hyvin monikerroksisia, ja välittivät viestiä siitä, että yhden tapaamisen aikana on vaikea tehdä asiakkaan tilanteen eteen muuta kuin kirjata nykytilanne.

Johtopäätöksinä esitetään, että mikäli tulottomien toimeentulotuen saajien ja toimeentulotuen kustannusten ylipäättään määrään ja suuruuteen halutaan vaikuttaa, tulee tulottomien asiakkaiden tapaamisiin panostaa entistä enemmän. Heitä tulee tavata ja ohjata säännöllisesti sekä seurata heidän tilanteiden kehittymistä. Pitkäaikainen tulottomuus ja riippuvuus toimeentulotuesta on merkittävä syrjäytymisriskiä lisäävä tekijä. Toisaalta voidaan pohdita, ovatko ei-tulottomat toimeentulotuen saajat tulottomia paremmassa asemassa tai vähemmän riskiryhmää taloudellisesta tai työllisyyden näkökulmasta, ja onko perusturvan taso Suomessa ylipäänsä riittävä.

Asiasanat: toimeentulo, tuloton, sosiaaliohjaus, sukupuoli

ABSTRACT

Liimatainen, Sanni. Men and women with no primary income as clients of social services. 77 p., 2 appendices. Language: Finnish. Helsinki, Spring 2015. Diaconia University of Applied Sciences. Degree Programme in Social Services. Option in Social Services and Education. Degree: Bachelor of Social Services.

Income support has changed from the last support system into a longer lasting and more regular income for the low income families. Also the number of clients with no primary income has grown among the clients who get income support. The aim of the study was to produce knowledge of the income support clients with no primary income and the duration of no primary income in Espoo South Social Services.

This thesis is a follow-up research and the material was collected from the recorded information in the client information system. The material was collected of those clients that were with no primary income in January 2009. The changes in these 411 clients' situations were followed until August 2014 eight different times. From this information what was examined was the number of clients with no primary income, the changes in being with no primary income and how meeting the clients affected the situations of the clients.

In this thesis the methods of qualitative and quantitative analysis were combined. All the information of the 411 clients with no primary income was analysed with quantitative methods, and also 19 clients' information was analysed with qualitative methods. As qualitative method timelines were used that described their being as the clients in Social Services.

In January 2009 there were 411 households with no primary income as clients of income support in the Espoo South Social Services. 270 of them were men and 141 were women. It can be pointed out that there is so-called long-lasting living with no primary income in Espoo. After 1 year tracking still 52.3 percent were with no primary income. For 79.1 percent of the clients a meeting was reserved in social services and at least one booking occurred for 71.0 percent of the clients. Only 49.9 percent of the clients were met again.

Through the whole 5 years and 8 months 73 clients were with no primary income for the whole time. 52 of them were men and 21 women. They were all provided with a reserved meeting in social services, and at least one time occurred for 90.4 percent. 72.6 percent of them were met more than once. During over five years' time 7 people were not met, and 13 people were met only once. The numbers sound small, but it's important to see they were with no primary income the whole time, mostly they depended on the income support.

A review of the 19 timelines showed that guiding clients for the primary income during the appointments was not usual. The information that stood up from the material was that the life situations of the customers were often multi-levelled and showed that during one appointment it's difficult to do anything else but to record the current situation.

As a conclusion it could be argued that if the social services aim to affect the number of clients with no primary income or the costs of income support size, it would be important to invest in meeting the clients more. They should be met and guided regularly and their situations should be followed. Long lasting being with no primary income and the dependence on the income support are increasing the risk of exclusion.

Key words: subsistence, having no income, social guidance, gender

SISÄLTÖ

TIIVISTELMÄ	2
ABSTRACT	3
1 JOHDANTO	5
2 TOIMEENTULOTUKI, TULOTTOMUUS JA SUKUPUOLI	7
2.1 Toimeentulotuki ja sukupuoli	7
2.2 Sukupuolittunut tulottomuus	15
2.3 Aikuissosiaalityö	19
2.4 Sosiaalihoajan työ aikuissosiaalityössä	23
2.5 Aikaisemmat aiheeseen liittyvät tutkimukset	25
3 TUTKIMUSKYSYMYKSET JA METODISET RATKAISUT	30
3.1 Tutkimusasetelma ja tutkimuskysymykset	30
3.2 Aineiston kuvaus ja hankinta	31
3.3 Aineiston analyysi	34
3.4 Tutkimuksen luotettavuus	35
3.5 Tutkimuksen eettiset kysymykset	38
4 TUTKIMUKSEN TULOKSET	43
4.1 Tulottomien määrä ja asiakkuuden kesto	43
4.2 Tulottomien asiakkaiden elämäntilanteet	49
4.3 Asiakkaiden ohjaus ja muutokset tulottomuudessa	52
5 YHTEENVETO JA JOHTOPÄÄTÖKSET	57
5.1 Yhteenveto	57
5.2 Johtopäätökset	60
6 POHDINTA	65
LÄHTEET	69
LIITTEET	
Liite 1. Tulottomuus, elämäntilanteet ja ohjaus taulukoina	79
Liite 2. Esimerkki asiakkaan aikajanasta	84

1 JOHDANTO

Työskentelen Espoon eteläisessä aikuissosiaalityössä sosiaaliohjaajana. Työtä tehdään moniammatillisissa tiimeissä, joista jokaisessa työskentelee sosiaaliohjaajia, sosiaalityöntekijöitä ja etuuskäsittelijöitä. Jokaisen tiimin esimiehenä toimii johtava sosiaalityöntekijä. Sosiaaliohjaajan työhön Espoossa kuuluu toimeentulotukiasiakkaiden ohjaus ja neuvonta, suunnitelmien ja tilannearvioiden laatiminen yhdessä asiakkaan kanssa sekä toimeentulotukipäätösten tekeminen.

Asiakkaat on jaettu sosiaaliohjaajien ja sosiaalityöntekijöiden kesken niin, että sosiaalityöntekijöille kuuluvat ne asiakkaat, joilla on vuokravelkaa tai muita asumisen ongelmia (muun muassa hädät ja asunnottomuus). Sosiaaliohjaajien asiakkaina on enimmäkseen pitkäaikaistyöttömiä ja tulottomia toimeentulotuen asiakkaita. Tulottomalla asiakkaalla tarkoitetaan niitä asiakkaita ja ruokakuntia, joilla ei ole ensisijaisia tuloja tai etuuksia esimerkiksi asumistuen lisäksi.

Toimeentulotuki on laissa määritelty tilapäiseksi ja viimesijaiseksi tuen muodoksi, mutta silti maassamme on paljon toimeentulotuen pitkäaikaisasiakkaita, joiden joukossa on myös merkittävä määrä tulottomia asiakkaita. Pitkäaikainen toimeentulotuen asiakkuus tulee yhteiskunnalle monella tapaa kalliiksi. Toimeentulotukiasiakkuus voi myös passivoida tai syrjäyttää asiakkaita yhteiskunnasta, kun esimerkiksi työn merkitys toimeentulossa vähenee. Työttömyys tai osa-aikaisen työn tekeminen kulkee usein käsi kädessä toimeentulotukiasiakkuuden kanssa, ja mitä pidempään henkilö on työttömänä, sitä vaikeampaa on työtä normaalikeinoin löytää tai saada. Oman työkokemukseni perusteella monet pitkäaikaistyöttömät ja toimeentulotuen pitkäaikaisasiakkaat löytävät mahdollisen paikkansa työelämässä muuta kautta kuin suoraan työllistymällä palkkatyöhön.

Aikuissosiaalityön ja toimeentulotukityön näkökulmasta asiakkaiden suunnitelmallinen ohjaus ensisijaisten etuuksien piiriin on tärkeää asiakkaiden elämäntilan

teiden kehittymisen ja toivotunlaisen etenemisen kannalta. Toimeentulotuen on tarkoitus olla väliaikainen tuen muoto esimerkiksi Kelan etuuksia tai työttömyys-etuutta odottaessa. Toisaalta toimeentulotuen luonne on muuttunut pidempiaikaiseksi, muita etuuksia täydentäväksi tueksi. Kun asiakkaalla ei ole muita tuloja kuin asumistuki ja/tai toimeentulotuki, on riski työelämästä syrjäytymiseen suuri. Työmarkkinatuen epääminen työssäoloehtoihin vedoten tuottaa myös vastaavan kaltaisen tilanteen, ja asiakkaan kanssa olisi alettava työskentelemään tilanteen muuttamiseksi.

Opinnäytetyössäni tutkin tulottomia toimeentulotuen asiakkaita Espoon Eteläisessä aikuissosiaalityössä. Työn aihe nousi omasta työkokemuksestani ja siitä havainnosta, että tulottomia asiakkaita tulee toimeentulotukityössä vastaan paljon. Aikuissosiaalityön yhtenä ohjeistuksena on, että tulottomia toimeentulotukiasiakkaita tulisi tavata ja tukea ensisijaisten etuuksien etsimisessä ja löytämisessä. Tapaamiset tulee kirjata tilannearvioiksi, ja tapaamisten aikana on tarkoitus tehdä asiakkaalle suunnitelma, jonka toteutumista tulee seurata. Tällä pyritään siihen, että toimeentulotuen tarve vähenisi tai mahdollisesti poistuisi kokonaan, kun asiakkaat saataisiin ohjattua ensisijaisten etuuksien piiriin tai mahdollisesti jopa työllistymään. Opinnäytetyöni on kiinteästi yhteydessä käytännön työelämään aikuissosiaalityössä, ja sen avulla voidaan saada uutta tietoa espoolaisesta tulottomuudesta ja toimeentulotuen asiakkaista sekä pohtia erilaisia työn kehittämisen mahdollisuuksia.

2 TOIMEENTULOTUKIASIAKKUUS, TULOTTOMUUS JA SUKUPUOLI

2.1 Toimeentulotuki ja sukupuoli

Toimeentuloturva on osa sosiaaliturvaa, johon liittyvästä lainsäädännöstä ja järjestelmän kehittämisestä vastaa Suomessa sosiaali- ja terveysministeriö. Sosiaaliturvan tarkoituksena on turvata ihmisille riittävä toimeentulo ja huolenpito kaikissa elämäntilanteissa, ja se koostuu erilaisista palveluista ja etuuksista. Näistä etuuksista osa perustuu työskentelyyn ja osa Suomessa asumiseen. Työnteko oikeuttaa etuuksiin, joiden taso määräytyy ansioiden mukaan (muun muassa työeläkkeet, ansiosidonnaiset sairauspäivärahat ja kuntoutusrahat sekä ansiosidonnaiset äitiys-, isyys- ja vanhempainrahat). Suomessa asumiseen perustuvia etuuksia ovat puolestaan kansaneläke ja takuueläke, vähimmäismääräiset sairauspäivärahat ja muut sairausvakuutuskorvaukset, vähimmäismääräiset äitiys-, isyys- ja vanhempainrahat sekä työttömän peruspäiväraha ja työmarkkinatuki. Perusturvaan ovat oikeutettuja kaikki Suomessa asuvat henkilöt tietyin edellytyksin. (Sosiaali- ja terveysministeriö 2014.) Erilaiset sosiaaliturvaetuudet kohdentuvat jossain määrin eri tavoin miesten ja naisten välillä, koska etuuden saaminen liittyy usein erilaisiin sosiaalisiin tilanteisiin ja ongelmiin tai niistä johtuvaan puutteelliseen toimeentuloon.

Sosiaaliturva tarjoaa turvaa tilanteissa, joissa jotkut elämään liittyvät riskitilanteet muodostavat esteen omaehtoiselle selviytymiselle. Lain mukaan perustoimeentulo on turvattava, kun ihminen kohtaa sosiaalisia riskejä, kuten työttömyyden, sairauden, työkyvyttömyyden ja vanhuuden aikana sekä lapsen syntymän ja huoltajan menetyksen perusteella. (Määttä 2012, 145.) Opinnäytetyössäni on myös sukupuolen näkökulma, sillä sukupuoli osaltaan järjestää ihmisten arkielämää ja sen ehtoja. Sylvia Walbyn (1997, Kelhä 2008) mukaan naisten elämänkulut ovat hyvin erilaisia kuin miesten. Päätöksillä muun muassa tutkintojen suorittamisesta, oman kodin ja perheen perustamisesta sekä hoitovapaiden pitämisestä on kauaskantoisia vaikutuksia nimenomaan naisten elämiin ja heille avoinna oleviin valintoihin tu-

levaisuudessa. (Kelhä 2008, 97–98.) Rita Liljeströmin (1986, Julkunen 2010) mukaan sukupuolijärjestelmässä onkin kolme peruspiirrettä: sukupuolinen työnjako, miesten valta ja epäsymmetrinen vanhemmuus. Sukupuolijärjestelmä rakentuu vanhemmuuden instituution ja naisen suvunjatkamiseen liittyvän roolin ympärille. (Julkunen 2010, 16.) Tämä näkyy myös sosiaaliturvan jakautumisessa miesten ja naisten välillä, muun muassa lasten saamiseen liittyvien etuuksien kohdalla.

Toimeentulotuki on sosiaalihuoltoon kuuluva viimesijainen taloudellinen tuki, jonka tarkoituksena on turvata henkilön tai perheen toimeentulo ja edistää itsestä selviytymistä. Toimeentulotuen avulla pyritään turvaamaan henkilön ja tämän perheen ihmisarvoisen elämän kannalta vähintään välttämätön toimeentulo. Lain mukaan jokaisella on oikeus saada toimeentulotukea, jos hän on tuen tarpeessa eikä voi saada toimeentuloa esimerkiksi ansiotyöllään, muista tuloistaan tai varoistaan, häneen nähden elatusvelvollisen henkilön huolenpidolla tai muulla tavalla. (Laki toimeentulotuesta 1997.) Toimeentulotuki muodostuu laskennallisesta perustoimeentulotuesta (perusosa ja muut perusmenot), täydentävästä toimeentulotuesta ja ehkäisevästä toimeentulotuesta. Toimeentulotukea voi saada henkilö tai perhe, jonka tulot ja varat eivät riitä välttämättömiin jokapäiväisiin menoihin. (Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriö 2014.) Sen voidaan ajatella olevan eräänlainen muun sosiaaliturvan aukkokohtien paikkaaja.

Sosiaali- ja terveystieteiden politiikan strategiassa ja hallitusohjelmassa painotetaan, että kaikkein heikoimmassa asemassa olevien taloudellista toimeentuloa parannetaan; toimeentulotuen, siihen kytkeytyvien kunnallisten palvelujen ja työllistämispalvelujen on muodostettava ehjä kokonaisuus; harkinnanvaraista toimeentulotukea kehitetään ennaltaehkäisevän sosiaalitoimen välineenä; toimeentulotuen myöntämisen ohjeita tarkennetaan niin, että otetaan erityisesti huomioon yli sukupolvien ulottuva köyhyys ja syrjäytymisen ehkäisy; asianmukaisen tuen ja avun saamisen varmistamiseksi toimeentulotuen hakijan tulee saada sosiaalitoimen ammattihenkilön apua; vähennetään edelleen toimeentuloturvaetuuksien hakemiseen ja maksatukseen liittyvää byrokratiaa, ja varmistetaan työttömyysturvan ja toimeentulotuen käsittelytakuun toimivuus. (Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriö 2014.)

Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen (THL) tilastojen mukaan vuonna 2013 toimeentulotukea myönnettiin 245 765 kotitaloudelle ja 381 851 henkilölle, mikä tarkoittaa 7,0 prosenttia koko väestöstä. Maamme yksinasuvista miehistä 13,8 prosenttia ja naisista 8,4 prosenttia sai toimeentulotukea. Yksinhuoltajamiesten osuus oli 16,4 prosenttia ja yksinhuoltajanaisten 25,9 prosenttia kaikista vastaavista kotitalouksista. Sen sijaan kahden vanhemman ja lapsien kotitalouksista vain 4,9 prosenttia ja lapsettomista pariskunnista vain 2,0 prosenttia sai toimeentulotukea. (Terveyden ja hyvinvoinnin laitos 2014). Tämä kertonee muun muassa siitä, että yhden aikuisen kotitalouksissa asuvat ovat taloudellisesti heikommassa asemassa kuin ne, joiden talouksissa on kaksi aikuista. Erityisesti toimeentulotukea saavien yksinhuoltajakotitalouksien prosentuaalinen osuus on korkea, mutta varmasti yleisesti tiedossa. Yksinhuoltajuus onkin merkittävä taloudellinen riskitekijä. Alaikäisiä lapsia oli toimeentulotukea saavissa kahden aikuisen kotitalouksissa yhteensä 51 345 ja yksinhuoltajakotitalouksissa yhteensä 29 098 (Terveyden ja hyvinvoinnin laitos 2014).

Espoossa vuonna 2013 toimeentulotukea sai 11 142 kotitaloutta ja 18 272 henkilöä. (Terveyden ja hyvinvoinnin laitos 2014.) Suurin osa tuen saajista oli yksinasuvia miehiä (42,8 prosenttia) ja yksinasuvia naisia (26,4 prosenttia). Kolmannen sijan saivat yksinhuoltajanaisten kotitaloudet, joita oli 13,5 prosenttia. Lapsiperheitä tuen saajista oli noin 10,4 prosenttia. Lapsettomia pareja tuen saajista oli vain 5,8 prosenttia ja yksinhuoltajamiehiä 1,1 prosenttia. (Terveyden ja hyvinvoinnin laitos 2015.) Myös nämä Espoossa toimeentulotukea saavien tiedot vahvistavat viestiä siitä, että toimeentulotuen saaminen kohdentuu nimenomaan yksinasuviin miehiin ja naisiin sekä yksinhuoltajaaiteihin ja lapsiperheisiin. Naiset myös jäävät edelleen miehiä useammin kotiin hoitamaan lapsia, mikä altistaa taas huonommalle tulotasolle, ja joskus jopa köyhyysrajalle. Edelleen yli 90 prosenttia vanhempainpäivärahoista ja lastenhoidon tuista maksetaan naisille. Lisäksi äideille maksetaan vanhempainpäivärahaa keskimäärin 60,70 €/päivä ja isille keskimäärin 84,00 €/päivä. (Kela 2014.) Myös tämä kertoo yleisellä tasolla naisten miehiä huonommasta taloudellisesta tilanteesta, johon toki vaikuttavat monet asiat, mutta joka merkittävästi lisää toimeentulotuen tarvetta.

Toimeentulotuen tarpeessa on kyse tulojen ja huomioitavien menojen välisestä laskennallisesta vajeesta. Sitä on pidetty eräänlaisena köyhyysmittarina, jossa rajan alle jäävien tulot eivät riitä ihmisarvoisen elämän perustarpeiden tyydyttämiseen (Ahola & Hiilamo 2013, 76). Tuen tarpeen taustalla voivat olla muun muassa ansiotulojen päättyminen, sairastuminen, perheenisäys sekä muun sosiaaliturvan riittämättömyys. Erityisesti pääkaupunkiseudulla suuret asumismenot voivat saada aikaan toimeentulotuen tarpeen muun muassa yksinasuvilla ja pienituloisilla henkilöillä tai kotitalouksilla. Toimeentulotuen tilastoraportin (Terveyden ja hyvinvoinnin laitos 2014) mukaan vuokra-asumisen keskimääräiset kuukausittaiset menot ovat 2000-luvulla kasvaneet nopeammin kuin myönnettävä keskimääräinen asumistuki. Toimeentulotuen menoista on arvioitu kuluvan asumismenoihin lähes puolet. (Terveyden ja hyvinvoinnin laitos 2014.) Kuten edellä on todettu suurimmat toimeentulotuen saajien ryhmät koostuvat yksinasuvista miehistä ja yksinasuvista naisista. Sirkka-Liisa Kärkkäisen (2010) mukaan yksinasuminen Suomessa on yleistynyt, ja keskustelua on käyty muun muassa asumiskustannuksiltaan kohtuullisten vuokra-asuntojen tarpeesta ja ennen muuta pääkaupunkiseudulle tarvittavan työvoiman asuttamisesta. Keskimääräisten asumismenojen nousu on voimistunut 1990-luvun lopusta lähtien, kun vuokrasäännöstelystä luovuttiin, ja kaikkein eniten asumismenot nousivat yhden hengen vuokralla asuvilla asutuskunnilla. Asumistuella katetaan osa asumismenoista, mutta tuen jälkeenkin asumismenojen osuus käytettävissä olevista tuloista on vuokralla asuvilla merkittävästi suurempi kuin kotitalouksilla keskimäärin. (Kärkkäinen 2010, 181–182, 186.) Toimeentulotuen tarpeeseen vaikuttavatkin paitsi peruselämisen kannalta riittämättömät tulot myös suhteessa korkeat menot.

Raunion (2006, 29) mukaan toimeentulotukiasiakkaita voidaan pitää, jos ei vielä syrjäytyneinä, niin ainakin syrjäytyvien riskiryhmään kuuluvina henkilöinä. Syrjäytymistä aikaansaavina hyvinvoinnin ongelmina pidetään muun muassa taloudellisia ongelmia, huonoa asumistasoa, terveysongelmia, sosiaalista eristäytymistä sekä väkivallan tai väkivallan uhan kokemista. (Raunio 2006, 29.) Toisaalta syyseuraus – suhde ei kuitenkaan ole ihan näin yksiselitteinen: toimeentulotuen tarpeen syntyminen voi johtua jo tietyn tyyppisestä syrjäytymisestä, muun muassa työelämän ulkopuolelle jäämisestä tai sairastumisesta; toisaalta myös taloudelliset

ongelmat ja puutteet toimeentulossa voivat vahvistaa syrjäytymisen kokemuksia. Sosiaalityössä syrjäytyminen tulee esille yksittäisten ihmisten toimeentuloon ja hyvinvointiin liittyvien ongelmien kautta, mikä johtuu sosiaalityön yksilökohtaisuudesta ja viimesijaisuudesta. Sosiaali- ja toimeentulotukityössä on silti tärkeää kiinnittää huomiota myös yksittäisten ihmisten ongelmien yhteiskunnalliseen taustaan. (Raunio 2006, 45.) Tällä hetkellä sosiaalityössä on voimakkaasti nähtävillä talouskriisin vaikutukset asiakkaiden arjessa: useat asiakkaat kärsivät taloudellisista ongelmista, ja toimeentulon vaikeuksista, jotka johtuvat muun muassa työllisyys- ja taloustilanteesta globaalistikin tapahtuneista muutoksista (Ward 2009, 238).

Tapa, jolla sukupuoli liittyy yhteiskunnan ja työmarkkinoiden rakenteisiin, korostaa sukupuolta toimeentuloa jäsentävänä tekijänä. Toimeentulon riskien, kuten yksinhuoltajuuden sekä osa- ja määräaikaisten töiden, nähdään kasautuneen naisille. Naisten työmarkkina-aseman heikentyminen ja tuloerojen kasvu kertovat hyvinvointivaltion sukupuolisopimuksen väljentymisestä. Sukupuolinäkökulmaa voitaisiin Mika Happonen (2002) mukaan syventää tutkimalla miesten ja naisten työnjakoa kotitalouden sisällä. Naiset vaihtavat useammin palkkatyön lasten- ja kodinhoitoon, ovat useammin epätyypillisissä työsuhteissa ja ansaitsevat vähemmän kuin miehet. (Happonen 2002, 130.) Globaalilla köyhyydellä onkin edelleen naisen kasvot. Vaikka naisten työmarkkina-asema vaihtelee jo kehittyneiden maiden välillä, miehiin verrattuna naiset tekevät edelleen työtä heikommin tai vähemmän normalisoiduin ehdoin. (Julkunen 2010, 53.)

Toimeentulotuki eroaa muusta sosiaaliturvasta siinä, että sitä haetaan toistaiseksi kuntien sosiaalitoimistoista. Se on tarkoitettu viimesijaiseksi ja tilapäiseksi toimeentuloa turvaavaksi taloudelliseksi tukimuodoksi, ja sen myöntäminen on tarveharkintaista. Hakijan oikeus tukeen arvioidaan tulojen ja menojen tarkastelun avulla, minkä lisäksi hakijalta edellytetään näyttöjä aktiivisista pyrkimyksistään huolehtia omasta ja perheensä elatuksesta. Aktiivisuuden osoittaminen tarkoittaa muun muassa sitä, että asiakkaalla on velvollisuus ilmoittaa työttömäksi työnhakijaksi työvoimatoimistoon. (Karjalainen & Raivio 2010, 114–115.) Toimeentulotukilain 2a§:n mukaan toimeentulotukea hakeva henkilö on velvollinen ilmoit-

tautumaan työ- ja elinkeinotoimistoon työttömänä työnhakijana. Pykälän mukainen velvoite tukee tuen tarkoitusta eli viimesijaisuutta sekä itsenäisen selviytymisen edistämistä. Toimeentulotuen perusosan suuruutta voidaan tietyin edellytyksin alentaa 20 % tai 40 % muun muassa sellaisen henkilön osalta, joka on ilman perusteltua syytä kieltäytynyt yksilöidysti ja todistetusti osoitetusta työstä tai sellaisesta työvoimapaalvelusta, joka kohtuullisen pitkän ajan turvaisi hänen toimeentulonsa, tai hän on laiminlyönnillään aiheuttanut sen, ettei työtä tai julkista työvoimapaalvelua ole voitu tarjota. (Opas toimeentulotukilain soveltajille 2013, 43, 98.)

Toimeentulosta puhuttaessa sosiaalityön tehtävä ei siis ole vain tuen saajien pelastaminen pahimmalta köyhyydeltä, vaan sen tarkoituksena on 1990-luvulta alkaen ollut osaltaan aktivoida tuen saajia yhteiskunnassa selviytyviksi kansalaisiksi. Tavoitteeksi nousi tuolloin pitkäaikaisen toimeentulotukiriippuvuuden katkaiseminen ja tuen saajien aktivoiminen itsenäiseen toimeentuloon. (Raunio 2009, 272.) Aktivointitavoitteen taustalla on ollut muun muassa se, että toimeentulotuesta oli tullut yhä useamman työttömän, etenkin pitkäaikaistyöttömän, toimeentulon lähde (Kuivalainen 2013, 21). Aktivointipolitiikassa on pohjimmiltaan kyse siitä, että työttömäksi jäänyt, työttömyysturvaa tai toimeentulotukea saava henkilö palaisi mahdollisimman nopeasti takaisin palkkatyöhön. Tavoitteena on, että työikäisten kansalaisten toimeentulo ei olisi pitkiä aikoja sosiaaliturvan varassa vaan heistä tulisi itseään ja perhettään elättäviä, työssä käyviä veronmaksajia. Käytännössä aktivointipolitiikka tarkoittaa sitä, että oikeus toimeentuloturvaan ja velvollisuus osallistua työhön tai koulutukseen kytkeytyvät aikaisempaa tiiviimmin yhteen. Sillä haetaan ratkaisuja pitkäaikaistyöttömyyteen ja siihen kytkeytyvään muuhun syrjäytymiseen. (Keskitalo & Karjalainen 2013, 7-8.) Näin sosiaalityön tehtävä voidaan liittää yhteiskunnallisen syrjäytymisen estämiseen ja ehkäisemiseen. Aktivoinnin liittäminen toimeentulotukeen on ollut osa suurempaa syrjäytymisen vastaista yhteiskuntapoliittista linjausta, ja sosiaalityön on luontevaa osallistua syrjäytymisen vastaiseen toimintaan. Syrjäytymisen ehkäiseminen ja osallisuuden edistäminen on sosiaalityön eettisten periaatteiden mukaista. (Raunio 2009, 272.)

Toimeentulotuki ei ole enää määritelmänsä mukaisesti viimesijaista ja väliaikaista tukea tilapäisissä sosiaalisissa vaikeuksissa, vaan siitä on tullut kymmenille tuhansille kotitalouksille pysyvä toimeentulon lähde (Karjalainen & Raivio 2010, 113). Toimeentulotuen tarve on muuttunut muun muassa siinä, että toimeentulotuen varassa ollaan entistä pidempään. Vuonna 2011 toimeentulotukea saatiin keskimäärin kuusi kuukautta kalenterivuoden aikana, kun vielä vuonna 1990 tukea saatiin keskimäärin vajaat neljä kuukautta. (Kuivalainen 2013, 18.) Pitkäkestoinen toimeentulotukiasiakkuus kulkee usein rinnakkain työttömyyden tilanteen kanssa: muun muassa Helsingissä työssä olevien osuus tuen saajista väheni ja työttömien osuus kasvoi kolmevuotisessa tarkastelussa. Lisäksi pitkäaikaisesti tukea saaville oli tyypillisempää tilanteen vakiintuminen niin, että vakituisten tulosiirtojen yleisyys, kuten työkyvyttömyyseläkkeellä olevien osuus, kasvoi. Pitkäkestoinen toimeentulotukiasiakkuus näytti jossain määrin vakiinnuttavan ensisijaisiksi tulolähteiksi esimerkiksi työkyvyttömyys- tai vanhuuseläkkeen tai työttömyyden perusturvan. Toisaalta tulosiirtojen, erityisesti työttömyysturvan, varaan joutuminen ovat olleet osasy syy toimeentulotuen tarpeen syntymiseen ja jatkumiseen. Työtulot ovat ensisijainen tulolähde selvästi useammin yksinhuoltajille kuin yksin eläville, mutta pitkään toimeentulotukea saaneille yksinhuoltajillekin työttömyysturvasta tulee ansiotuloja yleisempi ensisijainen tulolähde. (Haataja 2013, 39, 51.)

Toimeentulotuen vuositilastoissa on toimeentulotuen pitkäaikaisasiakkaisiksi katsottu kalenterivuoden aikana 10–12 kuukautena toimeentulotukea saaneet kotitaloudet. Pitkäaikaisasiakkaiden määrä lähti kasvuun 1990-luvun alkupuoliskolla asiakasmäärien kasvun myötä, mutta se ei ole laskenut samassa tahdissa asiakasmäärien kanssa vuosituhannen vaihteen jälkeen. Vuonna 1990 toimeentulotuen saajista 36 000 eli 12 prosenttia oli pitkäaikaisasiakkaita. Määrä kasvoi 1990-luvun puolivälin jälkeen 25 prosenttiin tuen saajista. 2000-luvun loppupuolella pitkäaikaisasiakkaiden määrä ja osuus lähtivät jälleen kasvuun. Vuonna 2010 pitkäaikaisasiakkaiden määrä ylitti 100 000, joka on 29 prosenttia kaikista toimeentulotuen saajista. (Kauppinen, Moisio & Munkkila 2013, 38–39.) Toimeentulotuen pitkäaikaisasiakkuuden määritelmä voidaan kestoltaan rinnastaa pitkäaikaistyöttömyyden määritelmään, joka on Tilastokeskuksen käyttämän määritelmän mu-

kaan 12 kuukautta tai pidempään. Opinnäytetyössäni käytän pitkäaikaiselle asiakkaalle ja pitkäaikaistulottomalle samaa määritelmää.

Toimeentulotuen asiakkaita on perinteisesti pidetty yhteiskunnan marginaalisena ryhmänä, ja pitkäaikaista toimeentulotuen asiakkuutta on alettu tarkastella useimmiten asiakkaan omista vääränlaisista valinnoista johtuvana tilanteena, johon voidaan vaikuttaa oikeaisemalla asiakkaan käyttäytymistä. Oletuksena on, että toimeentulotuen asiakkaat ovat passivoituneet elämään vähimmäisturvan varassa, kadottaneet luontaisen aktiivisuutensa ja tulleet riippuvaisiksi toimeentulotukijärjestelmästä. Asiakkuuden on todettu muun muassa olevan yksi merkittävimmistä hyvän elämänlaadun riskitekijöistä: se lisää todennäköisyyttä heikkoon fyysiseen, psyykkiseen ja ympäristölliseen elämänlaatuun ja heikentää myös yleistä elämänlaadun kokemusta. Asiakkaiden saattamista työmarkkinoiden käyttöön perustellaankin asiakkaan hyvinvoinnin näkökulmasta. Tällöin painotetaan sitä, että työ on parasta sosiaaliturvaa ja toisaalta kannetaan huolta koko yhteiskunnan hyvinvoinnista. Valtaosalla toimeentulotuen asiakkaista kyse ei ole ainoastaan pienituloisuudesta ja toimeentulovaikkeuksista, vaan moniulotteisemmasta hyvinvoinnin puutteista. (Karjalainen & Raivio 2010, 135; Hannikainen-Ingman, Kuivalainen & Sallila 2013, 81, 107.) Syrjäytymisen riski liitetäänkin usein nimenomaan toimeentulotukea pitkäaikaisesti saaviin kotitalouksiin. Matala tulotaso ja köyhyysrajalla eläminen vaikuttavat oleellisesti yksilöiden ja perheiden valinnanvapauteen sekä osallistumismahdollisuuksiin. Syrjäytymisen ajatellaan olevan sivuun joutumista sosiaalisista suhteista, vaikuttamisesta ja vallan käytöstä, sekä mahdollisuudesta osallistua työhön, kulutukseen ja yhteisölliseen toimintaan. (Laine, Hyväri & Vuokila-Oikkonen 2010, 11.) Toimeentulotuen asiakkaat eivät ole yhtenäinen ryhmä, vaan heidän tilanteensa vaihtelevat sekä sukupuolen että muun sosiaalisen tilanteen mukaan. On kuitenkin ilmiselvää, että taloudelliset ongelmat ovat merkittävä riskitekijä syrjäytymisestä puhuttaessa.

2.2 Sukupuolittunut tulottomuus

Toimeentulotuki on tarkoitettu viimesijaiseksi taloudellisen tuen muodoksi tilanteissa, joissa henkilön tai kotitalouden muut tulot eivät riitä kattamaan arjen menoja. Toimeentulotukiasiakkaiden joukossa on kuitenkin myös lisääntyvässä määrin sellaisia henkilöitä, joilla ei ole lainkaan veronalaisia työ- tai pääomatuloja eikä myöskään mitään tiettyyn syyhyn perustuvaa sosiaalietautia. Tällaiset tilanteet voivat johtua esimerkiksi työttömän henkilön puutteellisesta työhistoriasta, työstä kieltäytymisestä, sosiaaliturvatuksien käsittelyajoista tai tietyissä tapauksissa työkyvyttömyydestä. Tulonlähteinä voivat tällöin olla yleinen asumistuki ja toimeentulotuki täydennettynä joissain tapauksissa lapsilisillä ja elatustuilla. (Honkanen 2011.) Näitä henkilöitä ja kotitalouksia kutsutaan tulottomiksi.

Tulottomuudesta ja sen syistä kerättyä tutkimustietoa on olemassa niukalti. Lyhytkestoisen tulottomuuden syiksi voidaan nähdä muun muassa ensisijaisen etuuden käsittelyaika. Pertti Honkasen (2011) mukaan pidemmän tulottomuuden selkeimpänä syynä taas voidaan pitää työttömyysturvan odotusaikaa tai niin sanottua karenssia, jolloin henkilöllä ei ole vielä oikeutta työttömyysturvaan tai jolloin hän on menettänyt siihen oikeutensa. Honkasen mukaan työ- ja elinkeinoministeriön työllisyyskertomuksista ilmenee, että niin sanotut karenssipäätökset koskevat vuosittain kymmeniä tuhansia henkilöitä. Esimerkiksi vuonna 2010 tällaisia karenssipäätöksiä tehtiin maassamme 81 000. Näistä lausunnoista 42 100 koski ”korvauksettoman määrääjän” asettamista. Tällä tarkoitetaan sitä, että työttömyysturva evätään määrääjäksi, yleensä 60 päivänrahopäivän ajalle eli noin kolmeksi kuukaudeksi. Loput 38 900 tapausta tarkoitti niin sanottua työssäolovelvoitetta, jolloin oikeus työttömyysturvaan palautuu vasta kolmen tai viiden kuukauden työn tai työvoimapolitiittisen toimenpiteen jälkeen. (Honkanen 2011.)

Edellä kuvatun kaltainen työssäolovelvoite tai karenssi voi jatkua vuosikausia, jos henkilö ei onnistu saamaan työtä tai hän jää työmarkkinoiden ulkopuolelle, tai jos häneen ei kohdisteta uusia, riittävän kauan kestäviä työvoimapolitiittisia toimenpiteitä (Honkanen 2011). Karenssin voi saada työvoimapolitiittisesti moitittavasta

menettelystä, eli muun muassa mikäli kieltäytyy työstä tai työsopimus kariutuu henkilön oman menettelyn vuoksi. Jos moitittavaa menettelyä voidaan pitää toistuvana, voi henkilö saada työssäolovelvoitteen. (Työ- ja elinkeinoministeriö 2013.) Työhön aktivoivia uudistuksia ovat olleet muun muassa vuonna 1996 voimaan tulleet toimeentulotuen määräaikainen alentaminen, jos sen saaja ei ota vastaan tarjottua työtä sekä työmarkkinatuen määräaikainen pidättäminen ilman koulutusta olevilta nuorilta. Nuorten kohdalla tulottomuus tai työttömyysetuuden puute voikin johtua työssäolovelvoitteesta, joka estää työmarkkinatuen saannin siihen asti, kunnes nuori täyttää 25 vuotta tai hän on ollut riittävän kauan työssä tai suorittanut ammattitutkinnon. Vuonna 1998 aktivointipolitiikassa otettiin käyttöön työnhakusuunnitelma ja vuonna 2001 aktivointisuunnitelma osana kuntouttavan työtoiminnan lakiuudistusta. Vuonna 2006 säädettiin niin sanottu työmarkkinatuen aktivointiehto, jonka perusteella pitkäaikaistyöttömän työmarkkinatuki voidaan lakkauttaa henkilöltä, joka ei noudata työvoimatoimiston määräyksiä. Uudistuksiin on kytketty asiakaslähtöisen palvelun tehostamista ja kehittämistä. (Keskitalo & Karjalainen 2013, 14; Honkanen 2011.)

Työssäolovelvoitteen täyttämiseksi ja työttömyyden vähentämiseksi on varsinaisten työpaikkojen puuttuessa kehitetty niin sanottuja tukitoimenpiteitä. Työttömyyden pitkittyessä todennäköisyys palata avoimille työmarkkinoille pienenee, ja tämä pätee sekä naisiin että miehiin. Sen sijaan erilaisiin tukitoimenpiteisiin siirtään epätasaista tahtia työttömyysjakson kuluessa. Virve Ollikaisen (2006) väitöstutkimuksen valossa naiset näyttävät olevan miehiä joustavampia työttömyydensä ratkaisuvaihtoehtojen suhteen. Naisten työttömyysjaksot ovat keskimäärin lyhempiä kuin miesten, ja poistuminen työttömyydestä on naisilla yleisempää. Naiset eivät kuitenkaan työllisty miehiä paremmin, vaan tulos selittyy naisten siirtymisellä yhtäältä aktiivisen työvoimapolitiikan piiriin ja toisaalta työvoiman ulkopuolelle muun muassa perhesyistä. Jostakin syystä työttömät miehet vaikuttavat olevan naisia haluttomampia turvautumaan näihin vaihtoehtoihin reitteihin pois työttömyydestä ja odottavat mieluummin työttöminä sopivan työpaikan löytymistä. Vaikka Suomessa harjoitettu työvoimapolitiikka on lähtökohdiltaan sukupuolineutraalia, on toimenpiteiden vaikutuksissa havaittu huomattavia eroja naisten ja miesten välillä. Naiset hakeutuvat aktiivisen työvoimapolitiikan piiriin mie-

hiä useammin, mutta sijoittuvat toimenpiteisiin, joista ei ole heille vastaavassa määrin hyötyä kuin miehille. (Ollikainen 2006, 430–431.)

Pitkäaikaistyöttömyyden taustalla voi olla kumuloitunutta huono-osaisuutta, joka monella tapaa heikentää ihmisen mahdollisuuksia toimia niin työelämässä kuin yhteiskunnassa yleensä. Realistinen suunta ei aina ole kohti työelämää, vaan ensisijaista voi olla mielekkään elämän ja hyvinvoinnin saavuttaminen. Kyse ei siten ole ensisijaisesti työkyvystä tai työllistyvyydestä. Pitkäaikaistyöttömät ovat kuitenkin se joukko, jonka työkyky ja työmarkkinakelpoisuus joutuvat aktivoinnin kautta erityisen tarkkailun kohteeksi. (Saikku 2013, 144.) Pitkäaikainen työttömyys johtaa työmarkkinoilta syrjäytymiseen, jolloin työttömän edellytykset työllistyä ilman erityisiä väliintuloja ovat vähäiset. Osalle väestöä työttömyydestä onkin tullut pysyväisluonteinen olotila. Pitkäaikaistyöttömyys ei ole sektorikysymys, vaan se koskettaa koko yhteiskuntaa. On myös arvioitu, että pitkäaikaistyöttömien ja muiden vaikeasti työllistyvien ongelmana ei niinkään ole erilaisten työvoimapalvelujen puute tai vähäinen määrä, vaan ongelma on sopivien, matalan kynnyksen työpaikkojen puute. (Valtion tarkastusvirasto 2011, 7.) Aktivoinnin näkökulmasta keskeinen kysymys on, miten luoda sellaiset työmarkkinat, joissa on kysyntää erilaisille osatyökykyisille tai ”osatyöllistyville” henkilöille – eikä pyrkiä muuttamaan ihmisiä työkyvyltään tai työllistyvyydeltään työmarkkinoihin sopiviksi. Ensisijaiset toimet tulisikin kohdistaa työmarkkinoiden vastaanottavuuden kehittämiseen, jotta myös pitkäaikaistyöttömille syntyisi todellinen mahdollisuus osallistua työelämään. (Saikku 2013, 145.)

Jos työttömältä evätään oikeus työttömyysetuuteen, on hän usein viimesijaisen taloudellisen tuen, toimeentulotuen varassa. Tulottomuus ja pelkän toimeentulotuen varaan joutuminen merkitsee epäilemättä köyhyyttä. Se on myös yksi syrjäytymisen muoto tai ainakin syrjäytymisvaarasta kertova tieto. (Honkanen 2011.) Nykyisin esiintyvän syrjäytymisen taustalla voi olla erilaisia kulttuuriin, talouteen ja valtaan liittyviä syitä. Varsinaiset syrjäytymisen syyt löytyvät kuitenkin usein yhteiskunnan rakenteellisista kehityspiirteistä tai siitä, että ihmisten yksilölliset ominaisuudet eivät vastaa rakenteiden asettamia vaatimuksia. Suomalaisena esimerkkinä voidaan asiassa nähdä yksinäisten, kouluttamattomien miesten ongelmat

suurissa kaupungeissa. Ammattitaidottomille ja kouluttamattomille ei enää löydy töitä entiseen tapaan. (Karisto, Takala & Haapola 2010, 112.) Lainsäädäntöä valmisteltaessa tähän seuraukseen on kiinnitetty vähän tai ei lainkaan huomiota (Honkanen 2011).

Myös muut tulottomuuden syyt näyttäytyvät toimeentulotuki- ja aikuissosiaalityössä, usein palvelujärjestelmän kangerteluna. Esimerkiksi toimeentulotukiasiakkaan ensisijaisen tuen määrittäminen voi olla vaikeaa, kun ei ole selvyyttä asiakkaan työkyvystä. Asiakas saatetaan ohjata mielenterveyspalvelusta terveysasemalle hakemaan sairauslomaa, mutta sitä ei myönnetä, koska asiakkaan tilannetta ei tunneta. Tulot jäävät pieniksi, koska työhistoriaa ei ole kertynyt sairauspäivärahan määräytymistä varten. TE-toimisto voi katsoa asiakkaan yrittäjäksi, vaikka hän ei saa yrittäjätuloa, mutta yrittäjänä ei voi saada myöskään työttömyysetuutta. (Kangas 2011, 25.) Tulottomuuden syyt ovatkin moninaiset, ja voivat aiheuttaa poiskäännyttämisen kokemuksia sekä asiakkaiden että työntekijöiden näkökulmasta.

Tulottomuudesta on vähän myöskään kaupunkikohtaista tai sukupuolten välisiä eroja huomioivaa tutkimustietoa. Helsingissä toimeentulotuen saajia vuosina 2008–2010 tutkittaessa (Ahonen & Hiilamo toim. 2013) on kuitenkin tarkasteltu myös tulottomia toimeentulotukiasiakkaita. Tulottomuudella tarkoitettiin sitä, ettei kotitaloudelle ollut kirjattuna yhtään tulonlähdettä sosiaaliviraston asiakastietojärjestelmään. Tulosten mukaan tulottomuus on yleistä erityisesti yksin elävillä miehillä: lyhyen aikaa toimeentulotukea saaneista 28 prosentilla ja pitkään tukea saaneista 23 prosentilla ei ollut lainkaan tuloja tukipäätöstä tehtäessä. Yksin elävillä naisilla tulottomuus oli selvästi harvinaisempaa, mikä johtui osaltaan siitä, että tutkimuksessa käytetyn tulokannan mukaan alaikäisten lasten yksinhuoltajat eivät ole käytännössä koskaan tulottomia: lasten vanhempina ja huoltajina he ovat oikeutettuja vähintään lasten perusteella maksettaviin lapsilisiin ja elatustukeen. Ne huomioidaan kuitenkin tulona toimeentulotukea määrättäessä. Lapsilisät muodostavatkin asumistuen kanssa yleisimmän toissijaisen tulolähteen yksinhuoltajaperheille. (Haataja 2013, 41–42.) Opinnäytetyössäni käytän tulottomuuden määritelmänä sitä, ettei asiakkaalla tai kotitaloudella ole verotettavaa tuloa, joten Haatajan tulkinta tulottomasta on eri kuin käyttämäni. Näin ollen omassa opinnäytetyössäni

lapsilisien, elatustukien ja asumistuen saajat on myös luokiteltu tulottomiksi. Tulottomuutta, sen yleisyyttä ja sukupuolten välisiä eroja onkin siksi hankala vertailla ja eritellä.

Anita Haatajan (2013) Helsingissä tehdyn tutkimuksen mukaan pitkäkestoisesta tulottomuudesta ei helposti siirrytä vakituiseen tulolähteen piiriin, mikä pitää paikkansa tulottomuuden tulkinnasta huolimatta. Yli puolet niistä vuonna 2008 tulottomina olleista yksin elävistä henkilöistä, jotka olivat kolmena vuonna peräkkäin toimeentulotukiasiakkaina, oli ilman ensisijaista tulonlähdettä vielä vuonna 2010. Ensisijaisten toimeentuloturvaetuuksien puute kertoo tulottomien toimeentulotukiasiakkaiden syrjäytymisestä esimerkiksi työnhaun aktiviteeteista tai siitä, että heitä ei lasketa sen enempää työkykyisiksi kuin työkyvyttömiksikään. Tulottomuus ja säännöllisten tulojen puute saattaa jatkua hyvinkin pitkään. (Haataja 2013, 41.)

Espoossa oli vuonna 2013 yhteensä 4944 tulottomaksi tilastoitua kotitaloutta, joista 1529 kotitaloutta Eteläisen aikuissosiaalityön alueella. Vuonna 2012 tulottomia ruokakuntia oli 4504, Eteläisen aikuissosiaalityön alueella 1345. Tulottomalla tarkoitetaan henkilöä tai ruokakuntaa, jolla ei ole asumistuen lisäksi ensisijaisia tuloja, kuten palkkatuloja, työttömyysetuutta tai eläkettä.

2.3 Aikuissosiaalityö

Koska tulottomilla asiakkailla ei ole ensisijaisia taloudellisia etuisuuksia käytettävissään, ovat he usein toimeentulotuen asiakkaita, ja he asioivat aikuissosiaalityön palveluissa. Sosiaalityön keskeisenä tehtävänä on puutteellisten sosiaalisten olojen ja vaikeiden elämäntilanteiden parantaminen sekä yksilöiden ja ryhmien toimintaedellytysten, osallisuuden ja elämänotteen vahvistaminen. Sosiaalityötä tehdään useimmiten tilanteissa, joissa erilaiset yhteiskunnalliset, yhteisölliset ja yksilölliset tekijät ovat kietoutuneina toisiinsa. (Kananoja, Lähteinen & Marjamäki 2011,

24.) Silti aikuissosiaalityö kaventuu puheissa usein sisällöllisesti puhtaaksi toimeentulotukityöksi, pelkäksi rahanjaoksi. Luultavasti tämä kuva on jäänyt vallitsevaksi osittain lama-ajan seurauksena, jolloin mahdollisuudet muunlaiseen sosiaalityöhön vähenivät merkittävästi. (Karjalainen & Raivio 2010, 127.) Kunnat ovat määritelleet aikuissosiaalityön palveluja asiakkaiden mahdollisia ongelmia tarkentamalla, ja näin aikuissosiaalityö muotoutuu asumiseen, rahan käyttöön, elämänhallintaan ja motivaatioon liittyvien ongelmien kanssa työskentelyksi. Työikäisten kohdalla ongelmia aiheuttavat pätkätöiden yleistyminen, jatkuvasti lisääntyvä yksinasuminen, työttömyys, päihteidenkäyttö sekä lähisuhde- ja perheväkivallan tuomat ongelmat. (Blomgren & Kivipelto 2012, 17.)

Sosiaalityön yhdeksi keskeiseksi tehtäväksi on määritelty syrjäytymisen vastainen toiminta, syrjäytymisprosessien katkaiseminen ja syrjäytyneiden kansalaisten liittäminen takaisin yhteiskuntaan. Syrjäytymisestä on keskusteltu Suomessa 1980-luvulta alkaen, jolloin käsite otettiin myös tieteelliseen käyttöön. Tällöin esimerkiksi Jorma Sipilä (1985, Juhila 2006) jäsensi syrjäytymisen prosessiksi, jossa yksilöä ja yhteiskuntaa yhdistävät sidokset heikkenevät. Merkittävänä syrjäytymistä vahvistavina tekijöinä hän näki ajautumisen palkkatyön ja perheen ulkopuolelle. (Juhila 2006, 50–52.) Syrjäytymisellä voidaan tarkoittaa myös menetyskierteitä ja ongelmien kasautumista, jossa yksi ongelma johtaa toiseen. Suomessa on kohdallaisen paljon niitä, jotka ovat jossain asiassa huono-osaisia, mutta kaikin puolin kurjassa asemassa olevia on kuitenkin suhteessa vähän. Työttömyyden yleistyminen on lisännyt huono-osaisuuden kasautumista: niiden määrä, jotka ovat sekä työttömiä, sairaita että köyhiä, on kasvanut. Myös yksittäisten ongelmien yleisyydestä riippumaton kasautumisalttius on kasvanut. (Karisto ym. 2010, 113–114.)

Sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista annetun lain mukaan asiakkaalle on laadittava palvelu-, hoito-, kuntoutus- tai muu vastaava suunnitelma, mikäli kyseessä ei ole tilapäinen neuvonta ja ohjaus tai jos suunnitelman laatiminen on muutoin tarpeellista (Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista 2000). Huhtikuussa 2015 voimaan astuvassa uudessa sosiaalihuoltolaissa määritellään sosiaalityöksi asiakas- ja asiantuntijatyö, jossa rakennetaan yksilön, perheen ja yhteisön tarpeita vastaava sosiaalisen tuen ja palvelujen kokonaisuus, joka

sovitetaan yhteen muiden toimijoiden tarjoaman tuen kanssa. Lisäksi sen toteutumisesta ja vaikuttavuutta tulee ohjata ja seurata. Työn on tarkoitus olla luonteeltaan muutosta tukevaa työtä, jonka tavoitteena on vahvistaa asiakkaiden omia toimintaedellytyksiä ja osallisuutta sekä edistää yhteisöjen sosiaalista eheyttä. (Sosiaalihuoltolaki 2014.)

Kirsi Juhilan (2008) mukaan aikuissosiaalityössä on kyse suunnitelmallisesta työotteesta, joka perustuu asiakkaan tilanteen arviointiin. Arvioinnin pohjalta asetetaan muutostavoitteet ja valitaan välineet, joilla tavoitteet saavutetaan. Kyse on usein yksilölähtöisestä työotteesta. Työ on pitkäjänteistä ja kokonaisvaltaista. Asiakkaan ongelmien rinnalla kartoitetaan yhdessä asiakkaan kanssa hänen vahvuuksiaan. Aikuissosiaalityö on myös tarveharkintaista palvelua. Työn sisältönä on asiakkaan kuntoutuminen, tilanne- ja väliarvioiden tekeminen sekä työllistymiseen tähtäävien aktivointi- ja palvelusuunnitelmien tekeminen. Lisäksi työotteena on palveluohjaus osana tilannearvion, suunnitelman ja kuntouttamisen ketjua, mutta myös itsenäisenä työtehtävänä asiakkaiden ohjaamisessa palvelujärjestelmässä. Työtä raamittavat ja sen sisältöä määrittävät lait toimeentulotuesta, kuntouttavasta työtoiminnasta sekä päihdehuoltolaki. Asiantuntijuuteen kuuluu oikeudellinen osaaminen, lakien tunteminen ja niiden soveltamisen hallitseminen. (Juhila 2008, 15–25.)

Taloudellisista seikoista tärkeimmäksi taustatekijäksi aikuissosiaalityön asiakkuudelle on osoittautunut asiakkaiden velkaantuminen ja taloudelliset ongelmat. Suurena asiakasjoukkona ovat myös ne, joilla ei ole oikeutta ensisijaisiin Kelan myöntämiin sosiaaliturvaetuuksiin. Tällainen tilanne voi olla esimerkiksi silloin, kun pitkäaikaistyöttömän työmarkkinatuen maksu on lakkautettu, koska hän ei noudata TE-toimiston asettamia velvoitteita, kuten ei ole hakenut tai osallistunut koulutukseen. Ulkomaalaisilla etuudet saattavat muuttua tai katketa, kun oleskelustatus vaihtuu tai perheenjäsenen oleskeluluvan saaminen pitkittyy. (Kangas 2011, 25.) Kun ensisijaisia tuloja tai etuuksia ei ole, on asiakas usein toimeentulotuen varassa, ja käytännössä tuloton.

Valtaosassa sosiaalitoimistoja on nykyään käytössä kirjallinen toimeentulotuen hakumenettely. Silti harkintaa vaativat päätökset kuuluvat edelleen sosiaalityöntekijöiden vastuualueelle. Ongelmaksi koetaan usein se, että joitakin asiakkaita ei tavata lainkaan. ”Unohdettuina” heidän ongelmansa pääsevät kasvamaan. (Strömberg-Jakka 2012, 142.) Sosiaalihuollon asiakkailla on kuitenkin oikeus saada palvelutarpeen arviointi, jollei arvioinnin tekeminen ole ilmeisen tarpeetonta. Arviointi tulisi tehdä asiakkaan elämäntilanteen edellyttämässä laajuudessa. Tehtyjä asiakassuunnitelmia tulee myös tarkistaa tarvittaessa. (Sosiaalihuoltolaki 2014.)

Asiakastyön dokumentointi on välttämätön osa sosiaalihuollossa tehtävää työtä, myös aikuissosiaalityössä. Työntekijät ovat velvollisia kirjaamaan palveluiden tai etuuksien järjestämiseen vaikuttavat tiedot sekä toimenpiteiden suunnittelun, toteuttamisen ja seurannan kannalta tarpeelliset tiedot. Sekä asiakkaan että työntekijän näkökulmasta on tärkeää, että tehty asiakastyö, tapaamiset, keskustelut, suunnitelmat, lausunnot ja päätökset dokumentoidaan asiakirjoihin. Kirjoittamalla tehdään asiakasta ja asiakasprosessia näkyväksi. (Laaksonen, Kääriäinen, Penttilä, Tapola-Haapala, Sahala, Kärki & Jäppinen 2011, 10–12.) Aikuissosiaalityössä asiakkaille tehdään tapaamisten ja muun tietojen vaihdon perusteella tilannearvioita. Tilannearvio on kokonaisjäsenitys asiakkaan elämäntilanteesta ja siinä vallitsevista olosuhteista. Siinä tulisi kiinnittää erityishuomiota asiakkaan vahvuuksiin, ongelmiin ja toimintaympäristöihin. Tilannearviointi ei ole pelkkien faktojen koaamista, vaan myös asiakkaan elämäntilanteen analyysia niiden pohjalta. Se on asiakastyössä tavoitteenasettelun, (palvelu)suunnitelman tekemisen ja interventioiden perusta. Tilannearvioiden toistuessa on mahdollista saada tietoja tapahtuneista muutoksista, ja asiakkaan kanssa voidaan näin yhdessä arvioida esimerkiksi interventioiden toimivuutta ja vaikutuksia. (Kärki, Tossavainen & Väyrynen 2009, 54.)

Suunnitelmallisen sosiaalityön edellytyksenä on asiakkaalle laaditun palvelusuunnitelman seuraaminen ja arviointi (Kärki ym. 2009, 72). Ensimmäisen tapaamisen avulla ja aikana rakennetaan asiakkaan ja työntekijän yhteistyön tiedollisen perustan lisäksi myös keskinäisen vuorovaikutuksen perustaa, johon pohjautuen suunnitelmallista sosiaalityötä myöhemmin toteutetaan. Usein sosiaalityön prosessi

lähtee käyntiin ongelmallisesta tai muutosta vaativasta tilanteesta, johon asiakas hakee apua. Hänet saatetaan myös ohjata tai jopa pakottaa sosiaalityön auttamisjärjestelmän piiriin. (Ojaniemi & Rantajarvi 2010, 219–220.) Työskentelyn alettua asiakkaan palvelusuunnitelmaa tulee tarkistaa sovituin aikavälein tai tilanteen muuttuessa, sekä tarvittaessa laatia hänelle uusi suunnitelma (Kärki ym. 2009, 72–73).

2.4 Sosiaaliohjaajan työ Espoon Eteläisessä aikuissosiaalityössä

”Sosiaaliohjauksella tarkoitetaan yksilöiden, perheiden ja yhteisöjen neuvontaa, ohjausta ja tukea palvelujen käytössä sekä yhteistyötä eri tukimuotojen yhteensovittamisessa”. Sen tavoitteiksi on määritelty hyvinvoinnin ja osallisuuden edistäminen elämänhallintaa ja toimintakykyä vahvistamalla. (Sosiaalihuoltolaki 2014.) Laki sosiaalihuollon ammatillisen henkilöstön kelpoisuusvaatimuksista määrittää ammattikorkeakoulusta valmistuneet sosionomit päteviksi sosiaaliohjaajan tehtäviin (Laki sosiaalihuollon ammatillisen henkilöstön kelpoisuusvaatimuksista 2005). Espoon Eteläisessä aikuissosiaalityössä on 13 sosiaaliohjaajan virkaa. Työntekijät on jaettu moniammatillisiin tiimeihin, joista kussakin työskentelee sosiaaliohjaajien lisäksi myös sosiaalityöntekijöitä ja etuuskäsittelijöitä.

Sosiaaliohjaajien ja sosiaalityöntekijöiden välinen työnjako on kuntakohtaisesti vaihteleva. Espoossa sosiaaliohjaajat tapaavat asiakkaita joko yksin, verkoston tai työparin kanssa. Mahdollisena työparina toimii useimmiten sosiaalityöntekijä. Asiakkaat on jaettu työntekijöille iän ja aakkosten mukaan. Jokaisella asiakkaalla on nimettynä tarvittaessa sekä sosiaaliohjaaja että sosiaalityöntekijä. Sosiaalityöntekijälle kuuluvat ne asiakkaat, joilla on asumiseen liittyviä erityispiirteitä, kuten vuokravelkaa, hädän mahdollisuus tai jotka ovat asunnottomia. Asiakkuus voi siirtyä sekä sosiaaliohjaajalta sosiaalityöntekijälle että päinvastoin. Suurin osa sosiaaliohjaajien asiakkaista on pitkäaikaistyöttömiä, sairaita, päihdeongelmaisia ja/tai tulottomia toimeentulotuen asiakkaita.

Koska opinnäytetyöni koskee nimenomaan tulottomia toimeentulotuen asiakkaita, on syytä avata hieman sosiaaliohjaajien työhön liittyviä ohjeistuksia näiden asiakkaiden kohdalla. On tarkoitus, että mahdollisimman moni tuloton toimeentulotuen asiakas tavattaisiin ja hänelle laadittaisiin suunnitelma toimeentulotuen tarpeen vähentämiseksi ja tulottomuuden poistamiseksi. Tulottomia asiakkaita on tarkoitus ohjeistaa ja kannustaa ensisijaisten etuuksien, kuten työttömyysetuuden tai sairautteen liittyvien tukien piiriin. Jos asiakkaalle on esimerkiksi työttömyysetuuteen liittyen työssä- tai koulutuksessa oloehto, tulee asiakasta ohjeistaa ja tukea tämän ehdon täyttämiseen työllä tai koulutuksella. Tätä työtä tehdään yhteistyössä TE-toimiston, Espoon työvoiman palvelukeskuksen, työllisyyden kuntakokeilun, Vamos Espoon sekä etsivän nuorisotyön työntekijöiden kanssa.

Tieto tulottomasta toimeentulotuen asiakkaasta voi tulla sosiaaliohjaajalle asiakkaalta itseltään, mutta myös muilta työntekijöiltä. Jos toimeentulotukipäätöstä tehtäessä huomataan, että kyseessä on tuloton asiakas, jota ei ole tavattu ja jolle ei ole viime aikoina laadittu tilannearviota ja suunnitelmaa, tulee etuuskäsittelijän tai muun työntekijän välittää asiasta tieto asiakkaalle nimetylle sosiaaliohjaajalle (tai asumisen ongelmien tapauksessa sosiaalityöntekijälle). Sosiaaliohjaaja varaa asiakkaalle tapaamisajan tilanteen kartoittamiseksi.

Jos asiakas ei saavu varatulle tapaamisajalle tai muutoin aktivoidu työllistymisasioidensa hoitamisessa, voidaan asiakkaan toimeentulotuen perusosaa alentaa määrääjäksi 20 % tai 40 %. Tämä on kuitenkin mahdollista vain, jos asiakas on ollut tietoinen siitä, että varatulla tapaamisella on ollut tarkoitus keskustella työhön ja työllistymiseen liittyvistä asioista. Lain mukaan perusosan alentaminen on kuitenkin aina poikkeuksellinen toimenpide, joka vaatii erityistä harkintaa ja suunnittelua. Sen yhteydessä on aina laadittava suunnitelma toiminnasta asiakkaan itsenäisen suoriutumisen edistämiseksi, eikä perusosan alentaminen saa vaarantaa ihmisarvoisen elämän edellyttämän turvan mukaista välttämätöntä toimeentuloa. (Opas toimeentulotukilain soveltajille 2013, 98.) Joskus tiedetäänkin jo taustatietojen perusteella, ettei asiakas ole työkyntoinen, esimerkiksi sairauden tai päihiteidenkäytön johdosta, ja tällöin perusosan alentaminen ei liene tarkoituksenmukaista.

Asiakastapaamisiin ja niiden toteutumiseen vaikuttaa asiakkaan lisäksi myös työntekijän ja työyhteisön tilanne. Espoon Eteläisessä aikuissosiaalityössä on välillä ollut käytössä tilapäisjärjestelyjä, joiden aikana sosiaaliohjaajien on pitänyt vähentää tai rajoittaa asiakastapaamisten määrää. Tämä on johtunut toimeentulotukihakemusten pitkistä käsittelyajoista, joita on pyritty kyseisillä järjestelyillä saamaan hallintaan. Sosiaaliohjaajien keskuudessa on kuitenkin ollut myös näkemys siitä, että nimenomaan asiakkaiden aktiivinen ja suunnitelmallinen tapaaminen olisi pitkäkestoisempi ja parempi keino hallita hakemusjonoja ja hakemusten määrää. Myös työntekijöiden vaihtuvuus ja erimittaiset sijaisuudet vaikuttavat siihen, kuinka suunnitelmallisesti ja aktiivisesti asiakkaita voidaan sosiaalityössä tavata. Tämä onkin toiminut eräänä motivaationa opinnäytetyön tekemiselle halutessani tarkastella tulottomien toimeentulotuen asiakkaiden tilanteita sekä heidän parissaan tehtävää työtä.

Asiakastapaamisten lisäksi sosiaaliohjaajan työnkuvaan kuuluu asiakkaiden neuvonta ja ohjaus puhelinpalvelussa ja palveluneuvonnassa, verkostoyhteistyö sekä toimeentulotukipäätösten tekeminen. Aikuissosiaalityön keskeisiä työvälineitä ovat sosiaalityön suunnitelmat ja tilannearviot. Vuonna 2013 Espoossa tehtiin yhteensä 8 994 asiakassuunnitelmaa ja tilannearviota. (Ahlgren-Leinivuo 2014, 21.)

2.5 Aikaisemmat aiheeseen liittyvät tutkimukset

Toimeentulotukeen liittyvästä tutkimuksesta ovat kirjoittaneet muun muassa Ahola ja Hiilamo (2013). Heidän mukaansa toimeentulotukea on tutkittu Suomessa runsaasti sekä laadullisten että määrällisten aineistojen avulla. Tulokset kertovat toimeentulotuen ongelmakohtien paikantumisesta tukien päällekkäisyyteen (Hiilamo ym. 2005; Hannikainen-Ingman ym. 2012), työnteon kannustimien puuttumiseen (Hiilamo ym. 2004), asumismenojen korvaamiseen toimeentulotuesta (Heinonen 2010; Honkanen 2010), työmarkkinatuen tarveharkintaan (Latvala 2008; Määttä ja Laine 2010), tulottomuuteen eli toimeentuloon ilman perusturva-

oikeuksia (Honkanen 2011), sekä tuen alikäyttöön (Kuivalainen 2007) ja harkinnan vaikeuteen (Karjalainen ym. 2003).

Toimeentulotuen pitkäaikaisasiakkaat ovat monella tapaa yhteiskunnan haavoittuvaisimpia, ja heidän määränsä kehitys heijastelee köyhyyden ja huono-osaisuuden kehitystä yhteiskunnassa. Toimeentulotuen saamisen kestosta ja pitkäaikaisen toimeentulotuen saamisen yleisyydestä on kuitenkin niukasti tietoa. (Kauppinen, Moisio & Mukkila 2013, 37.) Ilkka Haapola (2001) nostaa esille saman: toimeentulotukiasiakkaita ja heidän elämäntilanteitaan koskevat tiedot ovat monilta osin hataria. Hänen mukaansa useimmat tarkastelut perustuvat suppeisiin tietoihin, tarkastelu tapahtuu kovin yleisellä tasolla, haastattelujen otokset ovat väistämättä pieniä sekä pitkäaikaisesta seurannasta on vain puutteellisia tietoja. (Haapola 2001,7.) Vuosittain ilmestynyt Toimeentulotuen vuositilasto (esim. THL) kuvaa keskeiset tunnusluvut toimeentulotuen menoista ja asiakkaiden määristä, mutta siinä ei tarkastella esimerkiksi yli kalenterivuoden jatkuvia asiakkuuksia. Myöskään perusturvaetuuksien ja toimeentulotuen yhtäaikaisesta saamisesta ei ole riittävästi tietoa toimeentulotuen vuositilastoissa. (Kauppinen ym. 2013, 37.) Suomessa toimeentulotuen pitkäaikaisasiakkuutta onkin tutkittu varsin vähän, ja tutkimukset tarkastelevat pääsääntöisesti 1990-luvun kehitystä. Olemassa oleva tieto 2000-luvun kehityksestä rajoittuu vuosittaiseen toimeentulotukitilastoon. (Kuivalainen 2013, 18.)

THL:n (2011) mukaan toimeentulotuen pitkäaikaisasiakkuuden voidaan katsoa heijastavan koko muun toimeentuloturvajärjestelmän toimivuutta. Pitkäaikainen toimeentulotuen tarve yleistyi 1990-luvun alun laman myötä, ja toimeentulotuki muuttui monissa kotitalouksissa selkeämmin pysyvämmäksi etuudeksi, paikkaamaan perusturvaetuuksien riittämättömyyttä. (Kauppinen ym. 2013, 37.) Toimeentulotuen saamisesta voikin muodostua kierre, jonka katkaisemisen mahdollisuuksia sosiaalityön toimesta on tutkittu vähän. On kuitenkin viitteitä siitä, että kauan toimeentulotukiasiakkaana olevan liikkumatila ja mahdollisuudet päästä kiinni normaaliin elämään pienenevät koko ajan (esim. Latvala 2007).

Toimeentulotuen saajien elämää tutkittaessa on todettu, että huomattava osa 1990-luvulla toimeentulotukea hakeneista ajautui syrjäytymiskiarteeseen, joka ilmeni työstä syrjäytymisenä, köyhyytenä ja sosiaalisena huono-osaisuutena. Kari Vähätalon (2001) mukaan pitkittyvä työttömyys voi johtaa laajahkoon ja suhteellisen pysyvään riippuvuuden kehittymiseen toimeentulotuesta. Vähätalon seurantatutkimuksen aineiston 1304 pitkäaikaistyöttömästä asiakkaasta pysyvään tai toistuvaan toimeentulotukeen oli juuttunut noin viidennes. Alussa pysyvää toimeentulotuen riippuvuutta oli kehittynyt etenkin vähemmän koulutetuissa ryhmissä sekä perusturvan ja työmarkkinatuen saajissa, mutta ilmiö laajeni koskemaan myös koulutetumpia ryhmiä ja ansiosidonnaisen työttömyysturvan saajia. Myös työmarkkinoille palanneiden ja ulkopuolelle siirtyneiden joukossa esiintyi merkittävästi riippuvuutta toimeentulotuesta. (Vähätalo 2001.) Haapolan (2001) mukaan kunnallisen sosiaali- ja työvoimapolitiikan keinoin oli mahdollista vaikuttaa merkittävästi toimeentulotuen saajien elämään. Työ pitkään toimeentulotukea saaneiden asiakkaiden kanssa, heidän aktivoimisekseen ja sosiaalisen syrjäytymisen ehkäisemiseksi on ja tulee aina olemaan yksi sosiaalityön keskeisistä tehtävistä. Samanaikaisesti uudet toimeentulotuen asiakkaat tulisi kohdata ja palvelut järjestää niin, että uusien pitkäaikaisasiakkaiden syntyä voitaisiin mahdollisuuksien mukaan välttää ja ehkäistä. (Haapola 2001, 7, 99.)

Toimeentulotuen saajat ovat yleisesti ottaen mielenkiintoinen tutkimusaihe. Eri-laisten asiakasrekisteritietojen pohjalta on tutkittu toimeentulotukea saaneiden kotitalouksien elämää 1990-luvun alusta vuoden 1998 loppuun (Haapola 2001) sekä toimeentulotuen saajia Helsingissä vuosina 2008–2010 (Ahola & Hiilamo 2013). Aholan ja Hiilamon mukaan toimeentulotukea saivat Helsingissä lähinnä yhden aikuisen kotitaloudet, erityisesti yksinelävät miehet ja yksinelävät naiset, mutta myös yksinhuoltajakotitaloudet olivat määrällisesti merkittävä tuen saajaryhmä. Selvästi yleisimmin toimeentulotukea saivat työttömät ja lomautetut. Toimeentulotukea saavien kotitalouksien määrän kasvun lisäksi huolestuttavaa on myös se, että tukea saadaan enenevässä määrin jopa 10–12 kk/vuosi. (Ahola & Hiilamo 2013, 90.)

Toimeentulotuen saaminen on THL:n tutkimuksen mukaan selkeästi yleisempää Kelan etuuksia saavien keskuudessa (7 %) kuin 16 vuotta täyttäneessä väestössä keskimäärin (3 %) (Kauppinen ym. 2013, 49). Susan Kuivalaisen ja Seppo Sallilan (2013) mukaan toimeentulotukiasiakkuuden ja tuloköyhyyden päällekkäisyys on kasvanut, ja köyhyys paikantuu aiempaa vahvemmin toimeentulotuen saajiin. Kun 1990-luvun alkupuolella vain pieni osa toimeentulotuen saajista määrittyi tulojen perusteella köyhäksi, on 2010-luvun vaihteessa suurin osa tuensaajista tuloköyhiä. Samalla suurempi osa tuloköyhistä on toimeentulotuen saajia. Keskeisimpänä syynä toimeentulotuen saajien tuloköyhyyden kasvuun on pidetty toimeentulotuen tasoa, joka on pysynyt THL:n (2011) mukaan reaalisesti suunnilleen samansuuruisena. (Kuivalainen & Sallila 2013, 64–65.) Toimeentulotukea saaneiden kotitalouksien suhteellisesti heikentynyttä tulotasoa selittävät osaltaan myös tulottomien kotitalouksien määrän kasvu ja toimeentulotuen muodostuminen entistä pitkäaikaisemmaksi tueksi. Aiempaa suuremmalle osalle asiakkaista toimeentulotuen tarpeesta ja asiakkuudesta on tullut ympärivuotista. Kotitaloustyypeittäin ja ikäryhmittäin tarkasteltuna köyhyys paikantui etenkin yksin asuvien ja nuorten, alle 25-vuotiaiden kotitalouksiin. Yksin asuvien ja nuorten osuus toimeentulotuen saajista on kasvanut, mikä selittää osaltaan toimeentulotukea saavien kotitalouksien kasvanutta tuloköyhyyttä. (Kuivalainen & Sallila 2013, 75–76.)

Pertti Honkanen (2011) on tarkastellut tulottomien kotitalouksien ryhmää, ja arvioinut sen suuruuden kehittymistä eri tietolähteiden perusteella. Tarkastelun mukaan tulottomien kotitalouksien määrä on ollut kasvussa ja tutkimuksen perusteella niitä on arvioitu olevan noin 20 000. Kyse ei ole pelkästään yksinasuvista henkilöistä, vaan joukossa on jonkin verran pariskuntia ja lapsiperheitä (noin 2600 alle 18-vuotiasta lasta). Toimeentulotukirekisteriin pohjautuvassa aineistossa oli vuonna 2006 noin 12 400 kotitaloutta, joilla ei rekisterin mukaan ollut muita tuloja kuin asumistukea, lapsilisä tai elatustukia. Marraskuussa 2009 vastaava lukumäärä oli 19 000. Kelan rekisteriaineiston avulla tehdyn tarkastelun perusteella Honkanen toteaa, että on olemassa niin sanottua pitkäaikaistulottomuutta. Honkanen mukaan on tuhansia tapauksia, joissa tulottomuus on jatkunut vuodesta toiseen (aineiston perusteella kolmekin vuotta). (Honkanen 2011.)

Sosiaalityön ja toimeentulotuen asiakkaita tarkasteltaessa yksi kiinnostava tutkimuskohde ovat aikuissosiaalityön suunnitelmat. Sosiaaliohjaajan työssä korostuu erityisesti pitkäaikaistyöttömien, tulottomien ja uusien toimeentulotuen asiakkaiden tapaaminen ja aktivointi pois toimeentulotuen piiristä. Tapaamisiin liittyvät aina myös tilannearvioinnit ja yhteiset suunnitelmat asiakkaan tilanteen parantamiseksi. Soile Rantasalmi (2005) on selvittänyt pro gradu – tutkielmassaan aikuissosiaalityön suunnitelmallisuutta asiakassuunnitelmien ja asiakkailta eläytymismenetelmällä saatujen vastausten perusteella. Lisäksi Taina Kiurun (2009) sosiaalialan ylemmässä ammattikorkeakoulun opinnäytetyössä on tarkasteltu sosiaaliohjauksen asiakassuunnitelmia. Kiurun mukaan asiakkaille laadittiin suunnitelmia aktiivisesti, mutta suunnitelmien sisältöön ja asiakaslähtöisyyteen sekä arviointiin ja tarkastamiseen keskityttiin liian vähän. (Kiuru 2009.) Rantasalmen tutkimustuloksissa on nähtävillä kolmenlaisia aikuissosiaalityön suunnitelmia: 1) asiakkaan suunnitelmia, joissa tilanteet on kartoitettu hyvin, suunnitelmat koskivat asiakkaiden omia tilanteita ja heille tärkeitä asioita, sekä tavoitteet olivat asiakkaiden omia; 2) sosiaalityön suunnitelmia, joissa ei ollut nähtävillä asiakkaiden omia tavoitteita, vain nykyinen ongelmatilanne oli kuvattuna, tavoitteet oli aseteltu sosiaalityön näkökulmasta; sekä 3) tyhjiä suunnitelmia, jotka oli tehty, koska niin kuului tehdä ja jotka täyttivät suunnitelmallisen työn vaatimukset muodollisesti, mutta yhteistyö asiakkaan kanssa puuttui. (Rantasalmi 2005.)

Opinnäytetyössäni on mukana myös sukupuolen näkökulma. Erilaisten sosiaalisten ongelmien sukupuolittuneisuuteen havahduttiin suomalaisessa sosiaalityön tutkimuksessa 1980-luvulla. Tutkimuksissa alettiin tuolloin tarkastella naisia unohdettuina vähemmistöinä vahvasti miehisiksi määräytyneiden ongelmien, kuten rikollisuuden ja asunnottomuuden näkökulmasta. Tietyt sosiaaliset ongelmat, kuten asunnottomuus ja päihteidenkäyttö, ovat niin korostuneen maskuliinisia, että ne nostavat jo sinällään naisvähemmistön esiin. Nyky-yhteiskunnassa kaivataan edelleen tutkimustietoa siitä, miten sukupuoli kytkeytyy asiakkaiden ja heidän sosiaalisten ongelmiansa määrittymiseen, miten sukupuoli näkyy asiakkaiden kanssa työskentelyn eri tavoissa sekä työntekijöiden tavoissa tehdä työtä. (Kuronen, Granfelt, Nyqvist & Petrelius 2004, 9-10, 12.)

3 TUTKIMUSKYSYMYKSET JA METODISET RATKAISUT

3.1 Tutkimusasetelma ja tutkimuskysymykset

Opinnäytetyöni pohjautuu asiakastietojärjestelmä Efficasta kerättyihin tietoihin tulottomista toimeentulotuen asiakkaista Espoon Eteläisessä aikuissosiaalityössä. Se on retrospektinen seurantatutkimus, jonka aineisto on kerätty ajalta 1.1.2009–31.8.2014.

Tutkittaessa tulottomia toimeentulotuen asiakkaita, mielenkiintoisia seikkoja ovat mielestäni tulottomien asiakkuuksissa tapahtuvat muutokset. Haluan selvittää, keitä tulottomat asiakkaat ovat, millaisia ovat sukupuolten väliset erot tulottomuuden ja toimeentulotuen tarpeen kehittämisessä, kuinka pitkiä asiakkaiden tulottomuuden jaksot ovat, löytävätkö tulottomat asiakkaat itselleen ensisijaisia etuuksia tai tuloja, ja jos löytävät, jatkuuko toimeentulotuen asiakkuus siitä huolimatta.

Sosiaalihojauksen näkökulmasta mielenkiintoista on se, miten tulottomia asiakkaita Espoon Eteläisessä aikuissosiaalityössä ohjataan: varataanko tulottomalle asiakkaalle tapaamisaika tilannearviota varten, saapuvatko asiakkaat paikalle, tehdäänkö heille suunnitelma tulottomuuden poistamiseksi ja seurataanko suunnitelmia. Haluan myös selvittää, saavatko tulottomat toimeentulotuen asiakkaat tilanteeseensa kirjallista ohjeistusta toimeentulotukipäätöksen yhteydessä. Lisäksi mielenkiintoista on näiden seikkojen yhteys: johtavatko tapaamiset, ohjeistukset ja tehdyt suunnitelmat asiakkaiden tulottomuuden ja / tai toimeentulotuen asiakkuuden päättymiseen.

Opinnäytetyöni tutkimuskysymykset ovat:

1. Kuinka paljon Espoon Eteläisessä aikuissosiaalityössä on asiakkaina pitkäaikaistulottomia toimeentulotuen saajia (kesto yli 12 kuukautta), ja kuinka asiakkuudet kestävät?
2. Millaisia pitkäaikaistulottomien elämäntilanteet ovat?
3. Onko sukupuolten välillä eroa tulottomuudessa ja asiakkuuden kestossa?
4. Kuinka usein tulottomia toimeentulotuen asiakkaita tavataan Espoon Eteläisessä aikuissosiaalityössä ja miten annettu ohjaus vaikuttaa asiakkaiden tulottomuuteen tai toimeentulotuen asiakkuuteen?

3.2 Aineiston kuvaus ja hankinta

Opinnäytetyöni aineistona olen käyttänyt Espoon aikuissosiaalityön asiakastietojärjestelmä Efficaan kirjattuja tietoja toimeentulotuen asiakkaista. Sirpa Kuusisto-Niemen (2012) mukaan asiakastyössä syntyvän tiedon käyttö on suomalaisessa sosiaalityön tutkimuksessa melko vähäistä, eikä keskustelua asiakastiedon käytämisestä tutkimusaineistona juurikaan käydä. Kyseessä on kuitenkin merkittävä aineisto, joka karttuu jatkuvasti. Asiakirjatutkimus vaatii tutkijalta merkittävää perehtyneisyyttä ja paneutumista sekä paljon tietoa siitä, miten asiakirjoja voi tutkimuskäyttöön saada. Tarkasteltaessa asiakastiedon hankintaa ja käyttöä sosiaalityön tutkimuksessa on havaittu sen olevan ensinnäkin eettisesti haastavaa, sillä asiakasdokumentteja ei voi kirjoittaa tai kerätä pelkästään tutkimuskäyttöön. Suurimpana syynä asiakasdokumenttien vähäiseen käyttöön tutkimuksissa pidetään kuitenkin asiassa puuttuvaa traditiota. (Kuusisto-Niemi, Rissanen & Saranto 2011, 257, 264, 266.)

Kuusisto-Niemi (2012) kehottaa artikkelissaan sosiaalityön tutkijoita, yliopistojen ja tutkimuslaitosten työntekijöitä ja omaa työtään tutkivia käytännön asiantuntijoita vaatimaan parempia asiakastiedon käyttömahdollisuuksia. ”Uinuvien aineistojen sisältämä tutkimuspotentiaali on merkittävä mahdollisuus sosiaalityön tutki-

mukselle.” (Kuusisto-Niemi 2012, 17.) Olen opinnäytetyötä tehdessäni etuoikeutetussa asemassa, sillä minulla on työni tuoman kokemuksen perusteella mahdollista päätellä, minkälaisia aineistoja omaan tutkimukseeni liittyen on valmiina käytettävissä. Lisäksi minulla on helppo pääsy tarvitsemaani aineistoon. Tällaisia tutkimuksia ja aineistoja varten tarvitaan kuitenkin aina tutkimuslupa.

Aineistona opinnäytetyössäni olen käyttänyt valmiita asiakastietojärjestelmään kirjattuja dokumentointeja asiakkaiden tilanteista. Dokumenttien merkityksestä yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa on kirjoittanut muun muassa Aino Kääriäinen (2003). Sosiaalityössä dokumentoinnilla on useita tehtäviä ja käyttötarkoituksia. Asiakirjat ja dokumentointi liittyvät aina tavalla tai toisella tiedon prosessointiin, säilyttämiseen ja käyttämiseen, ja niillä on tärkeä tiedonmuodostuksellinen tehtävä asiakkaan ja sosiaalityöntekijän välisessä työskentelyssä. (Kääriäinen 2005, 159.) Opinnäytetyössäni olen halunnut selvittää tulottomien toimeentulotukiasiakkaiden elämäntilanteita nimenomaan asiakasdokumenttien avulla.

Hain opinnäytetyötäni varten tutkimuslupaa Espoon sosiaali- ja terveystoimelta toukokuussa 2014 ja sain sen kesäkuussa 2014. Hain tutkimusluvan niiden asiakkaiden tietoihin, joille oli tehty toimeentulotukipäätös ajalla 1.1.–31.1.2009 tilastosyylä ”tuloton”, koska oletin, että pystyn suorittamaan asiakastietojärjestelmässä haun kyseisen tilastosyyntä perusteella, ja saavani näin käyttööni tulottomien henkilötiedot tutkimusaineistoa varten.

Saatuani tutkimusluvan, kävi kuitenkin ilmi, että Effican tilastosyy ”tuloton” on otettu Espoossa käyttöön vasta vuonna 2011, joten sen perusteella ei olisi mahdollista hakea mitään vuodelta 2009. Päädyin siihen, että teen tulottomien listauksen itse: tein haun, jonka pohjalta sain listan kaikista asiakkaista, joille oli tehty toimeentulotukipäätös tammikuussa 2009. Listaani sain 1153 asiakkaan henkilötunnuksen ja nimen, joita aloin järjestelmällisesti käydä läpi. Kävi ilmi, että kyseisille asiakkaille oli tammikuussa 2009 tehty päätöksiä ja laskelmia vaihtelevasti ajalle joulukuu 2008–helmikuu 2009. Kävin läpi kaikkien 1153 asiakkaan tammikuussa tehdyt toimeentulotuen laskelmat, ja niiden perusteella minulle kertyi lista 411

tulottomasta asiakkaasta tai asiakasperheestä. Mikäli oli mahdollista, käytin lähteenä aina tammikuun laskelmaa. Kahden aikuisen ruokakuntia, joista vain toinen aikuinen oli tuloton, en ottanut mukaan listaukseen. Tulottomuuden määritelmänä oli, että asiakkaalla ei ollut verotettavaa tuloa. Samoin myöhemmin olen jättänyt esimerkiksi veronpalautukset huomioimatta tulona tietoja läpikäydessäni.

Näiden 411 tulottoman asiakkaan tai asiakasperheen Efficasta löytyvät tiedot toimivat opinnäytetyöni määrällisenä aineistona. Alkuperäinen arvioni tulottomien määrästä oli 250–300 asiakasta, mikä ylittyi reilusti. Arvioni perustui tilastosyylä ”tuloton” tehtyyn testihakuun joulukuulle 2013. Epäilen, että syynä suureen eroon arvion ja todellisuuden välillä on se, että päätöksiä tehtäessä ei aina muisteta päättöstä tilastoida oikein, ja tilastot jäävät joskus puutteellisiksi. Oma listaukseni on tältä osin tarkempi ja todellisempi tieto tulottomista toimeentulotuen asiakkaista.

Kaikkien 411 tulottoman asiakkaan joukosta poimin sattumanvaraisesti 19 asiakkaan tilanteet tarkempaan tarkasteluun. Rajasin pois tarkastelusta asiakkaat, joiden asiakkuus oli päättynyt suhteellisen pian ja joiden kanssa olin itse tiiviisti työskennellyt. Näiden 19 asiakkaan tiedoista keräsin opinnäytetyötäni varten kaikki Efficasta 1.1.2009 jälkeen kirjatut tiedot. Tämän tarkemman tiedon tarkastelulla on tarkoitus selvittää, millaisia tulottomien elämäntilanteet työntekijöiden kirjausten perusteella ovat. Aineistoon olen kopioinut suoraan asiakastietojärjestelmästä erillisiin tiedostoihin asiakkaille tehty tilannearviot ja suunnitelmat, tapaamisista ja yhteydenotoista tehty kirjaukset sekä asiakkaille tehty ajanvaraukset. Lisäksi olen käynyt läpi toimeentulotukipäätöksissä esiintyvät keskeiset tiedot, kuten tulot ja muutokset asiakkaan tilanteessa, sekä päätöksissä kirjallisesti annetut ohjeistukset. Tiedot olen järjestänyt kullekin asiakkaalle päivämäärän mukaisesti alkaen tammikuusta 2009.

Yksi keskeinen seikka tutkimusaineiston käsittelyssä on, että asiakkaista kertovat suorat tunnistet poistetaan heti, kun aineiston tekninen toimivuus on tarkistettu. Lisäksi keskeistä voi olla arkaluonteisten tietojen harkinnanvarainen poistaminen tai muuttaminen. (Kuula 2011, 80, 214–215.) Omassa opinnäytetyössäni olen rat-

kaissut tämän niin, että määrällisen aineiston taustatiedoista on nähtävillä ainoastaan asiakkaiden sukupuoli ja ikä; tarkemmin tarkasteltavat asiakkaat nimesin järjestysluvun ja taustatietojen mukaan (esimerkiksi ”Asiakas 147: M1970”). Lisäksi poistin kirjauksista muiden mahdollisesti esiintyvien henkilöiden, kuten työntekijöiden ja läheisten, nimet ja muut tiedot. Tarkempi aineisto on kerätty 6 naisesta ja 13 miehestä, joista jokaisesta muodostin tietokoneelle oman tiedoston, joka sisälsi kaikki Efficasta kerätyt tiedot aikajärjestyksessä.

Määrällinen aineistoni koostuu 411 henkilön listauksesta, josta on nähtävillä asiakkaan sukupuoli, syntymävuosi, perhestatus tarkastelun alkaessa, sekä tulot kahdeksana tarkasteluajankohtana. Kaikki tiedot olen koodannut numeroiksi, mikä helpotti aineiston laskennallista osuutta. Erillään tästä listauksesta olen säilyttänyt tietokoneella salasanojen takana listausta näiden asiakkaiden henkilötunnuksista. Tätä listausta olen käyttänyt uudestaan etsiessäni 19 henkilön tarkempia asiakastietoja.

3.3 Aineiston analyysi

Opinnäytetyöni aineiston analyysissa olen yhdistänyt kvantitatiivisen ja kvalitatiivisen analyysin menetelmiä. Kvantitatiivisena aineistona esitän ristiintaulukoiden muodossa tulottomien asiakkaiden määrää, sukupuolijakaumaa, tapaamisyrityksiä ja toteutuneita tapaamisia, tulottomuuden ja toimeentulotuen asiakkuuden kestoa sekä mahdollisia muita tarkastelujakson aikana asiakkaan saamia tuloja tai ensisijaisia etuuksia. Lisäksi kvalitatiivisena aineistona olen analysoinut asiakastiedoista keräämiäni tarkempia tietoja muodostamalla niistä niin sanottuja asiakkuuden aikajanoja. Aikajanojen avulla olen kerännyt tarkempia tietoja tulottomista asiakkaista ja heidän kanssaan työskentelystä.

Kvantitatiivisen aineiston analyysissa keskeistä ovat luvut ja niiden väliset yhteydet, sekä se, että aineisto saatetaan taulukkomuotoon. Kvantitatiivista aineistoa

tutkimuksessani edustavat 411 tulotonta ja heistä numeerisesti saamani tiedot. Kvantitatiivisen analyysin avulla etsitään tilastollisia säännönmukaisuuksia siitä tavasta, jolla eri muuttujien arvot liittyvät toisiinsa. (Alasuutari 2007, 34, 37.) Omassa opinnäytetyössäni tämä näkyy siinä, että aineistosta olen tarkastellut numeerisesti muun muassa tulottomien asiakkaiden määrää eri ajankohtina, tulottomuuden kestoa näiden asiakkaiden kohdalla, tulottomilla esiintyviä tuloja sekä asiakkaiden sukupuolta, ikäjakaumia ja tarkastelujakson lähtötilanteen perhestatuksia. Analyysissa olen käyttänyt apuvälineenä Exceliä sekä esitän tietoja numeerisesti muun muassa ristiintaulukoinnin avulla. Numeerisen tiedon tarkoituksena on selventää tulottomien asiakkaiden taustatietoja sekä muun muassa tulottomuuden kestoa.

Numeerisen tiedon lisäksi muodostin 19 asiakkaan kirjauksista niin sanottuja asiakkuuden aikajanoja. Aikajanojen avulla etsin muutoksia ja erityispiirteitä asiakkaiden tilanteissa sekä pyrin selvittämään heidän saamaansa ohjausta tilanteissa. Aikajanat olen piirtänyt asiakas kerrallaan hänestä tulostamieni kirjausten avulla ja niitä läpi käyden. Janojen piirtämiseen käytin tusseja ja voimapaperirullaa. Aikajanoihin olen merkinnyt yläpuolelle asiakkaalle tehtyjen päätösten voimassaoloajat, laskelmilla huomiodut tulot sekä päätöksissä annetun ohjauksen asiakkaan tilanteeseen. Janan alapuolelle merkitsin asiakkaalle varatut tapaamisajat ja tiedot niiden toteutumisesta sekä asiakkaalle tapaamisella annetun ohjauksen tilanteeseen. Lisäksi kirjasin aikajanoihin asiakkaan tilanteesta mahdollisesti nousseita erityispiirteitä. Aikajanojen pohjalta olen kvantifioinut laadullista materiaalia avatakseni lisää aineiston sisältämää informaatiota ja kuvatakseni aineistoa. Esi-merkki tehdystä aikajanasta on liitteenä (Liite 2).

3.4 Tutkimuksen luotettavuus

Tieteessä pyritään objektiiviseen totuuteen, jolla tarkoitetaan sitä, että esimerkiksi tutkimustulosten tulisi olla samat riippumatta siitä, kuka pätevä tutkija on tutkimuksen tehnyt. Tämä tavoite edellyttää pätevien menetelmien valintaa ja hyvää

raportointia. Samasta aineistosta ja ongelmasta voidaan tehdä monenlaisia tutkimuksia riippuen muun muassa tutkijan omasta näkökulmasta, kiinnostuksesta ja menetelmistä. Vaatimuksella tutkimuksen objektiivisuudesta tarkoitetaan siis sitä, että samoilla tutkimusongelmilla ja kohdeilmiöllä tulisi päästä samoihin tutkimustuloksiin. (Uusitalo 1998, 25.) Erityisesti kvalitatiivisessa tutkimuksessa tutkija joutuu jatkuvasti pohtimaan ja perustelemaan tekemiään ratkaisuja sekä analyysin kattavuuden että työn luotettavuuden kannalta (Eskola & Suoranta 2008, 208). Tutkimuksen voidaan ajatella olevan luotettava, kun käytetty aineiston keruumenetelmä sekä analyysimenetelmä ovat riittävän hyvin kuvatut ja raportoidut, sekä mahdollinen tutkimuksen erityinen näkökulma selkeästi mainittu.

Tutkimuksen luotettavuuteen liittyy osaltaan myös mittauksen reliabiliteetti, jolla tarkoitetaan mittaustuloksen toistettavuutta. Vaikka tutkimuksen yhtenä yleisenä tavoitteena on mahdollisimman reliaabeli mittaustulos, ei puutteellinen mittauksen toistettavuus välttämättä ole tutkimukselle tuhoisa. Kuitenkin on tärkeä arvioida käytettyjen mittarien reliabiliteettia, jotta voidaan arvioida sen vaikutuksia. Kvalitatiivisen sekä tapaustutkimuksen yhteydessä reliabiliteetilla tarkoitetaan analyysin toistettavuuden vaatimusta. Aineistoa käsitellessä tulisikin noudattaa yksiselitteisiä luokittelu- ja tulkintasääntöjä. (Uusitalo 1998, 84.) Määrällinen aineistoni perustuu asiakastietojärjestelmästä saamiini numeerisiin tietoihin, ja onkin hyvin todennäköistä, että kuka tahansa saisi samoista tiedoista opinnäytetyötäni vastaavat numeeriset tulokset muun muassa tulottomuuden ja asiakkuuden kestosta. Noudattamastani huolellisuudesta sekä tekemistäni tarkistuksista huolimatta tutkimuksen aineisto ei voi tällaisissa tilanteissa olla koskaan 100-prosenttisesti varmaa tietoa. Tietoja kerätessäni olen pyrkinyt tarkkaan ja huolelliseen työhön jatkuvasti muistiinpanoja itselleni kirjaten. Kuitenkin jos sama aineisto kerättäisiin eri tarkasteluajankohdilta, esiintyisi tuloksissa todennäköisesti eroja, sillä oma aineistoni ei määrällisen tiedon osalta muodosta katkeamatonta jatkumoa. Laadullisen aineiston osalta tulokset ovat aina enemmän tutkimuksen tekijän omaa tulkintaa, ja sen osalta tulokset voisivat vaihdella enemmänkin riippuen henkilön omista painotuksista ja valinnoista.

Tutkimuksen validiteetilla tarkoitetaan mittarin kykyä mitata juuri sitä, mitä on tarkoituskin mitata. Validiteetti on täydellinen, kun tutkimuksen teoreettinen ja käytännön tekemisen taso ovat yhdenmukaiset. Täydellinen validiteetin puute tekee tutkimuksesta arvottoman. Validiteetti on puutteellinen, kun empiiriset havainnot kohdistuvat sivuun tutkimuskysymyksistä tai – ongelmasta. Mittauksen validiteettia voi alentaa puutteellinen reliabiliteetti, mutta täysin reliabelikaan mittausta ei välttämättä takaa validisuutta. Kun mittausta on sekä reliabelia että validia, tutkimusaineistoa voidaan pitää sisäisesti luotettavana. Aineiston ulkoisen luotettavuuden vaatimus toteutuu silloin, kun tutkittu näyte tai otos edustaa perusjoukkoa. Sekä sisäiseen että ulkoiseen luotettavuuteen olisi hyvä kiinnittää huomiota, jotta tutkimuksen kokonaisluotettavuus olisi mahdollisimman hyvä. (Uusitalo 1998, 84, 86.) Opinnäytetyöni tutkimustulokset ovat siltä osin luotettavia, että aineisto vastaa määritettyihin tutkimuskysymyksiin, joita täydensin työn edetessä. Lisäksi minulla oli käytettävissäni myös omat, sosiaaliohjaajan työhöni perustuvat kokemukset työskentelystä tulottomien toimeentulotuen asiakkaiden kanssa ja tätä kautta ymmärrys työn sisällöstä ja tavoitteista. Toisaalta aineistoon perehtyessäni koin välillä runsauden pulaa, sillä huomasin antavan mahdollisuuksia paljon enempiä kuin mitä opinnäytetyötä varten olisin tarvinnut.

Opinnäytetyössäni olen yhdistänyt kvantitatiivisen ja kvalitatiivisen analyysin keinoja. Analyysimenetelmä tulisi aina valita aineistosta ja tutkimuskysymyksistä käsin, pohtien sitä, minkä menetelmän keinoin voin saada vastauksia tutkimusongelmaani. Eri analyysimenetelmien hyviä ja huonoja puolia koskevan standardinäkemyksen mukaan kvantitatiivisten menetelmien avulla ajatellaan saatavan pinnallista, mutta luotettavaa tietoa; kun taas kvalitatiivisten menetelmien avulla syvällistä, mutta huonosti yleistettävää tietoa. Kuitenkin voidaan myös ajatella, että soveltamalla molempia menetelmiä ja hyödyntämällä niiden parhaita puolia, päästäisiin kokonaisuuden kannalta parhaaseen tulokseen. (Alasuutari 2007, 231.) Aina tällainen ei ole tutkimukselle välttämättä hyödyllistä, sillä aikaa on usein rajallisesti, ja tutkimusaineisto tulisikin rajata muun muassa sen mukaisesti. Ajatelen kuitenkin, että oman opinnäytetyöni kannalta menetelmien yhdistäminen oli mielekästä ja tuottaa kattavampia tuloksia kuin kummankaan menetelmän hyödyntäminen yksinään. Kummankaan menetelmän tuottamat tulokset eivät itses-

sään ole joka paikkaan suoraan yleistettävissä, mutta yhdessä ne kertovat paljon espoolaisesta aikuissosiaalityöstä ja tulottomista toimeentulotuen asiakkaista Espoossa. Triangulaatio onkin yksi keino lisätä tutkimuksen luotettavuutta, ja se voi olla perusteltua esimerkiksi silloin, kun yksi menetelmä jättää tiedonkeruuseen aukkoja, joita voidaan täydentää toisella menetelmällä (Kananen 2014, 121).

Opinnäytetyössäni olen käyttänyt valmiita tietoja ja dokumentteja, joita asiakas-työssä on tuotettu. Koko tutkimusaineisto olisi ollut mahdollista kerätä myös asiakkailta itseltään, jolloin asiakkaan oma ääni saataisiin paremmin kuuluviin. Kuitenkin pelkkien kyselyiden tai haastattelujen avulla olisi voitu kerätä vain murto-osa käytössäni nyt olevasta tutkimusaineistosta, koska työskentelyyn käytettävissä olleet resurssit ovat olleet rajalliset. Asiakkailta tietoja kerätessä olisi myös osa tutkimuskysymyksistä saattanut jäädä ilman vastausta. Tehdessäni opinnäytetyössäni tulkintaa asiakkaiden tilanteista, olen tulkinnut osittain työntekijöiden tekemiä kirjauksia, jotka antavat vain toisen käden tietoa asiakkaiden todellisista tilanteista. Tilanteet ovat myös nimenomaan viranomaisen näkökulmasta kirjattuja, mikä vaikuttaa siihen, miten asiakkaiden omat näkemykset ja kokemukset välittyvät lukijalle. Toisaalta samaa työtä tehdään päivittäin sosiaalialalla: perehdytään asiakkaiden tilanteisiin toisen työntekijän kokemusten ja kirjausten pohjalta. Joskus tulee virhearvioita, mutta usein pääpiirteet ovat nähtävillä myös toisen käden tiedoista.

3.5 Tutkimuksen eettiset kysymykset

Tutkimuksen tekemiseen liittyy aina monia eettisiä kysymyksiä, joita tutkijan on työssään otettava huomioon. Eettisesti hyvä tutkimus edellyttää muun muassa, että noudatetaan rehellisyyttä, yleistä huolellisuutta ja tarkkuutta niin tutkimuksen toteuttamisessa, tulosten tallentamisessa ja esittämisessä sekä tutkimuksen ja sen tulosten arvioinnissa. Tutkimuksen suunnittelussa, toteutuksessa ja raportoinnissa tulisi olla riittävän yksityiskohtainen. Lisäksi aineistojen säilyttämistä koskevat kysymykset tulee olla määritelty ja kirjattu osapuolten hyväksymällä tavalla en-

nen tutkimuksen aloittamista. (Hirsjärvi, Remes & Sajavaara 2013, 23–24.) Tutkimuksen suunnittelun ja toteutuksen tukena on ollut Diakoniamattikorkeakoulussa opinnäytetyötä ohjaavien opettajien kanssa kuukausittainen seuranta ja yhteinen suunnitelma työn etenemisestä. Lisäksi tutkimussuunnitelma on esitetty Espoon kaupungin sosiaali- ja terveystoimelle, joka myönsi tutkimusluvan suunnitelman oltua riittävän täsmällinen. Opinnäytetyön edetessä olen pyrkinyt kirjaamaan ajantasaisesti työni etenemistä, sekä esittänyt tarkentavia kysymyksiä muun muassa lähiesimiehelleni sekä Eteläisen aikuissosiaalityön aluepäällikölle.

Opinnäytetyötä toteuttaessani olen pyrkinyt huolehtimaan Hannu Uusitalon (1998, 30–34) esittämistä tutkimuksen etiikkaan liittyvistä näkökulmista, joita ovat muun muassa yksilön tietosuojaa, eettiset velvoitteet yhteiskuntaa ja suurta yleisöä kohtaan, luotettaviin tuloksiin pyrkiminen, tulosten väärinkäytön ja virheellisten tulokintojen torjuminen, velvollisuudet kohdehenkilöitä kohtaan sekä tutkimuksen puutteiden raportointi. Tutkimuksen luotettavuuteen liittyviä kysymyksiä olen pohtinut edellisessä alaluvussa. Yksi tutkimuksen etiikan kannalta keskeinen kysymys on yksilön tietosuojasta huolehtiminen, jonka olen toteuttanut anonymisoinnin keinoin poistamalla tutkimusaineistosta henkilötiedot ja nimet sekä muut henkilön tunnistamiseen johtavat tiedot. Opinnäytetyön tuloksia esitän sellaisessa muodossa, ettei niitä ole mahdollista liittää kehenkään yksittäiseen henkilöön. Anonymisoinnin periaate pohjautuu henkilötietolakiin, jonka tarkoituksena on toteuttaa yksityiselämän suojaa ja muita yksityisyyden suojaa turvaa perusoikeuksia käsiteltäessä henkilötietoja. Lisäksi sen tarkoitus on edistää hyvän tietojenkäsittelytavan kehittämistä ja noudattamista. Henkilötietojen käsittelyä ovat kaikki henkilötietoja sisältävän tutkimusaineiston käsittelyn vaiheet keruusta lopulliseen arkistointiin. (Kuula 2011, 80, 214–215.) Tutkimuksen valmistuttua tulen tuhoamaan kaiken paperilla olevan tutkimusaineiston työpaikallani sen väärin käsiin joutumisen ehkäisemiseksi. Koska aineisto on alun perin asiakastietojärjestelmässä kirjallisessa muodossa, sen säilyttäminen paperilla ei ole tarpeellista.

Opinnäytetyöprosessin aikana minulle heräsi useita eettisiksi mieltämiäni kysymyksiä. Jo tutkimusaiheen valinta on eettinen ratkaisu, ja tutkimuskohteen valinnassa on hyvä pohtia, kenen ehdoilla tutkimusaihe valitaan ja miksi tutkimukseen ryhdytään. Tulisiko valita vai erityisesti välttää keskusteluissa pinnalla olevia aiheita; valitako aihe, joka on helposti toteutettavissa, mutta joka ei ole merkitykseltään kovin tärkeä; miten ylipäänsä ottaa huomioon aiheen yhteiskunnallinen merkittävyys. (Hirsjärvi ym. 2013, 24–25.) Tutkimusaiheen valinnassa korostui kohdallani sosiaalialan työn tekemisen tehokkuus ja tulokset. Tutkimusaiheeni on tärkeä ja ajankohtainen, sillä tulottomien toimeentulotuen asiakkaiden määrä on lisääntynyt, minkä ajatellaan aiheuttavan köyhyyttä ja syrjäytymistä muusta ympäröivästä yhteiskunnasta. Toimeentulotuen ei ole tarkoitus olla pitkäkestoinen tai ensisijainen tuen muoto, ja siksi on myös monella tapaa eettisesti perusteltua tutkia kyseistä aihetta. Opinnäytetyön aihe on myös vahvasti liitettävissä aikuissosiaalitoimen käytännön työhön.

Aineistoa käsitellessäni pyrin kiinnittämään erityistä huomiota siihen, etteivät aineistossa esiintyvät asiakastilanteet olisi tutkimuksessa tunnistettavissa eivätkä asiakkaiden henkilötiedot olisi näkyvillä enää varsinaisessa aineistossa. Niinpä asiakkaiden tietoja kerätessäni poistin tiedoista heidän henkilötietonsa sekä hänen kanssaan työskennelleiden työntekijöiden nimet. Kuitenkin osan asiakkaista tiedot olivat minulle edelleen tunnistettavia muun muassa tilannearvioiden ja työntekijöiden kirjaustapojen perusteella. Jouduin 19 asiakkaan tarkempia tietoja kerätessäni myös hylkäämään aineistosta sellaisia asiakkaita, joista saatoin itse tietää kirjauksien tietoja enemmän, sillä en halunnut tämän seikan häiritsevän aineiston luotettavaa analyysia. Lisäksi osa asiakkaista oli henkilöitä, joiden kanssa olin itse työskennellyt tiiviisti, ja myös heitä olen rajannut tarkemman tarkastelun ulkopuolelle. Kirjauksista olen poistanut myös työntekijöiden nimet, koska en halunnut huomioni kiinnittyvän kenenkään yksittäisen työntekijän tekemään työhön, vaan asiakkaiden tilanteisiin ja niissä tapahtuviin muutoksiin.

Koska työskentelen myös itse sosiaaliohjaajana tulottomien toimeentulotukiasiakkaiden kanssa, olen kohdannut myös omia itsetutkiskelun paikkoja. Tutkimuksen tuloksissa ja johtopäätöksissä esittämäni kritiikin kohdat, joita olen lopulta asiak-

kaiden tapaamisiin ja ohjaukseen liittyen nostanut esiin, kohdistuvat osittain myös omaan toimintaan työntekijänä aikuissosiaalityössä. Aina yksilöt eivät voi työssään vaikuttaa siihen, millaisella intensiteetillä asiakasta voidaan tavata, mutta tapaamisten sisällöstä on jokainen työntekijä myös itse omalta osaltaan vastuussa. Niinpä, kun olen todennut, ettei tulottomuuden poistamiseksi ole juurikaan tehty suunnitelmia tapaamisella tai asiakkaan aktivointi työnhakuun esiintyy lähinnä maininnan tasolla, tiedän myös itse syyllistyneeni omassa sosiaaliohjaajan työssäni tähän samaan. Opinnäytetyön tekeminen ja tulottomien asiakkaiden tilanteiden tarkempi tutkiskelu onkin antanut minulle myös henkilökohtaisesti parempia välineitä oman työni tekemiseen.

Eettisen pohdinnan paikkana pidän myös tutkimusmateriaalin näkemistä niin sanotusti ulkopuolisen silmin. Kun asiakkaiden tiedot oli kirjattuna faktana paperilla, pystyi niitä tarkastelemaan paremmin kokonaisuutena, ja ehkä osittain myös asiakkaan näkökulmasta. Kun tehtävänä on ollut analysoida asiakkaasta kirjattuja tietoja, niihin hänen koko elämäntarinastaan kerätyt yksityiskohdat ja työntekijän kirjausten perusteella antama ohjaus herättivät kysymyksiä siitä, miten asiakas on kohdattu ihmisenä ja onko hänen saamansa ohjaus ollut tämän näkökulmasta riittävää. Ajoittain on ollut kylmäävää lukea tietoja asiakkaista, jotka vuodesta toiseen ovat olleet tulottomina asiakkaina sosiaalitoimessa, mutta heitä ei ole välttämättä koskaan tavattu – tai ainakaan asiasta ei löydy kirjausta. Kuinka hyvin sosiaalitoimella on tiedossa se, millaisia asiakkaamme ovat ja mitkä heidän erityistarpeensa ovat, jos heitä ei riittävästi tavata, ja heille vain kuukaudesta ja vuodesta toiseen myönnetään toimeentulotukea kirjallisten hakemusten perusteella.

Tehdessäni aikajanoja ja käydessäni läpi asiakkaiden tietoja ja heistä tehtyjä kirjauksia jäin myös miettimään, mitä heille on tapahtunut tarkastelujakson päättymisen jälkeen. Osan asiakkaista kohdalla kirjaukset jäivät tilanteisiin, jotka jättivät jatkon avoimeksi. Asiakkaalla saattoi olla tulossa häätö vuokravelan takia, ja asiakkaalle oltiin varattu tilanteessa tapaamisaika, jolle hän ei ollut saapunut. Kirjauksia alkoi lukea kuin valmiita kertomuksia, joista puuttuivat loppuratkaisut. Toisaalta oli hämmentävää myös kohdata tilanteita, joissa asiakas on tarkastelujakson aikana kuollut. Tieto kuolemasta on usein ollut kirjattuna asiakkaasta kirjattuihin

muistiinpanoihin, ja kirjauksen näkeminen on ollut pysäyttävää, erityisesti mustana tekstinä valkoisella paperilla. Omassa sosiaaliohjaajan työssä harvoin on ehtinyt tuollaisenkaan yksityiskohdan kohdalla pysähtymään. Mietin pitkään, onko oikein käyttää heistä kirjattuja materiaaleja opinnäytetyötäni varten, mutta lopulta totesin, että tämäkin tieto yhtä lailla kuvaa asiakkaan elämäntilannetta kuin mikä tahansa muukin.

4 TUTKIMUKSEN TULOKSET

Määrällinen aineistoni koostuu tammikuun 2009 toimeentulotukipäätösten perusteella löydetystä 411 tulottomasta toimeentulotuen asiakkaasta, joista 270 on miehiä ja 141 naisia. Lisäksi laadullisena aineistona olen käsitellyt 6 naisen ja 13 miehen tietoja syventämään määrällisen aineiston tuottamaa tietoa. Naisten osuus aikajanoista on noin 32 prosenttia ja miesten noin 68 prosenttia, ja jakauma on samansuuntainen kuin määrällisen aineiston kohdalla (naiset 34 prosenttia ja miehet 66 prosenttia).

Seuraavassa esittelen opinnäytetyöni keskeisiä tuloksia tutkimuskysymyksistäni muokattujen alaotsikoiden mukaisesti jäsenneltyinä. Tulosten tulkinnasta ja niihin liittyvistä johtopäätöksistä kirjoitan tarkemmin luvussa 5.

4.1 Tulottomien miesten ja naisten määrä ja asiakkuuden kesto

Tutkimuksessani ja käyttämässäni aineistossa on mukana sukupuolen näkökulma, ja olen tehnyt tuloksissa erittelyä miesten ja naisten välillä. Oletuksenani on ollut, että miesten ja naisten välisessä tulottomuudessa on eroja, koska erot ovat nähtävissä myös työssä esitellyssä toimeentulotukea koskevassa kirjallisuudessa ja tutkimuksissa.

Toimeentulotukiasiakkaiden tulottomuuden kestoja ja kehitystä sekä sukupuolten välisiä eroja olen tarkastellut kahdeksan eri ajankohdan avulla asiakkaille tehtyjen toimeentulotukilaskelmien perusteella. Tuloksia esitän ristiintaulukointien avulla, ja kaikki 8 taulukkoa löytyvät kokonaisuudessaan liitteistä (Liite 1.). Lisäksi taulukossa 9 olen kerännyt yhteen tulottomuuden keston ja kehityksen koko tarkasteluajanjaksolta. Lähtötilanne on tammikuulta 2009 (taulukko 1), seuraavat tarkastellut on tehty heinäkuussa 2009 ja joulukuussa 2009. Lisäksi tiedot on kerätty jou-

lukuulta 2010, joulukuulta 2011, joulukuulta 2012, joulukuulta 2013 sekä elokuulta 2014. Yhteensä tarkastelun ajanjakso on viisi vuotta ja kahdeksan kuukautta.

Lähtötilanteessa (tammikuu 2009) kaikki asiakkaat ovat olleet tulottomia (Taulukko 1). Tulottomuuden peruste oli, ettei asiakkaalla tai kotitaloudella ole verotettavaa tuloa. Asiakkaista 41,8 prosenttia on ollut täysin ilman tuloja, ja heitä on 36,2 prosenttia naisista ja jopa 44,9 prosenttia miehistä. Täysin tulottomien joukosta osan selittää muun muassa asumistukihakemusten vireillä olo Kelassa, mutta myös asunnottomuus voi olla syynä täysin tulottomille. Toimeentulotuen lisäksi 46,0 prosenttia tulottomista on saanut vain asumistukea, 2,2 prosenttia vain lapsilisää tai elatustukea ja 10,0 prosenttia asumistukea sekä lapsilisää tai elatustukea. Sukupuolten välillä määrät ovat samansuuntaisia lukuun ottamatta naisten korkeampaa osuutta niin sanottujen lapsietuuksien saamisessa.

Taulukko 1. Tulottomien määrä ja tulot tammikuussa 2009.

Tammikuussa 2009	Miehet		Naiset		Kaikki	
Tuloton	121	44,9 %	51	36,2 %	172	41,8 %
Tulona asumistuki	134	49,6 %	55	39,0 %	189	46,0 %
Tulona lapsilisät/elatustuki	2	0,7 %	7	5,0 %	9	2,2 %
Tulona as.tuki + lapsilisät/elatustuki	13	4,8 %	28	19,8 %	41	10,0 %
Yhteensä	270	100 %	141	100 %	411	100 %

Heinäkuuhun 2009 mennessä tilanne on muuttunut seuraavasti (Taulukko 2): Tammikuun tulottomista 24,6 prosentilla ei ole ollut toimeentulotukipäätöstä puolta vuotta myöhemmin. Olen tulkinnut tämän niin, että asiakkuus on päättynyt. Asiakastietojärjestelmästä olisi ollut mahdollista kerätä tietoja siitä, onko asiakkuus jatkunut muualla Espoossa. Jätin tämän tietoisesti huomioimatta, koska asiakkuus on voinut siirtyä myös johonkin muuhun kuntaan, jolloin asiakkuudesta toisessa kunnassa ei ole tietoja saatavilla. Vaihtoehtoisesti asiakas on myös voinut poistua Suomesta. Muuton lisäksi muita mahdollisia asiakkuuden päättymisen syitä olivat muun muassa asiakkaan kuolema, työnsaanti sekä muutokset parisuhhteissa. Kun asiakkaalla ei ole voimassaolevaa toimeentulotukipäätöstä, olen myös jatkossa tulkinnut asiakkuuden päättyneeksi edellä mainitun mukaisesti.

Heinäkuuhun 2009 mennessä lisäksi 11,2 prosenttia tulottomista on saanut ensisijaisen etuuden, eikä näin ollen ole enää tilastoitavissa tulottomaksi. Ensisijaisia etuuksia ovat voineet olla muun muassa työttömyysetuus, opintoetuudet, eläke, sairaspäivärahat tai osa-aikaisesta työstä saatavat palkkatulot. Näitä tuloja en ole tuloksissa tarkemmin eritellyt, sillä ne ovat ilmiselvästi riittämättömiä toimeentulon turvaamiseksi, kun niistä huolimatta asiakas joutuu edelleen turvautumaan toimeentulotukeen. Tarkastelun perusteella naiset ovat päässeet hieman paremmin pois tulottomuudesta ja toimeentulotuen asiakkuudesta. Heidän osuutensa täysin tulottomista (15,6 prosenttia) on myös edelleen pienempi kuin miehillä (23,7 prosenttia). Suurimman joukon kaikista tulottomista muodostavat ne henkilöt, joilla on tulona ainoastaan asumistuki (36,5 prosenttia). Heissäkin naisten määrä (30,5 prosenttia) on pienempi kuin miesten vastaava (39,6 prosenttia). Ryhmään, jossa oli aiemmin tulona vain lapsilisä tai elatustuki, ei sijoitu enää asiakkaita. (Taulukko 2.)

Taulukko 2. Tulottomien määrä ja tulot heinäkuussa 2009.

Heinäkuussa 2009	Miehet		Naiset		Kaikki	
Tuloton	64	23,7 %	22	15,6 %	86	20,9 %
Tulona asumistuki	107	39,6 %	43	30,5 %	150	36,5 %
Tulona lapsilisät/elatustuki	-	0,0 %	-	0,0 %	-	0,0 %
Tulona as.tuki + lapsilisät/elatustuki	10	3,7 %	18	12,8 %	28	6,8 %
Verotettavaa tuloa, asiakkuudessa	27	10,0 %	19	13,5 %	46	11,2 %
Ei asiakkuudessa	62	23,0 %	39	27,6 %	101	24,6 %
Yhteensä	270	100 %	141	100 %	411	100 %

Joulukuuhun 2009 mennessä tilanne muuttuu edelleen: Asiakkuudesta on poistunut 33,1 prosenttia; lisäksi tulottomuus on päätynyt 14,6 prosentilla tarkastelujoukosta. Asiakkuudesta poistumisessa ei sukupuolten välillä ole juurikaan eroja, mutta naisia on miehiä enemmän ryhmässä, jotka verotettavasta tulosta huolimatta ovat edelleen toimeentulotuen tarpeessa. Vain asumistukea saavien osuus on edelleen suurin (31,1 prosenttia), vaikka prosenttiosuus onkin pienentynyt 5,4 prosenttiyksikköä. Edelleen pelkän asumistuen saaminen kohdentuu nimenomaan miehiin. Vuoden 2009 aikana toimeentulotuen asiakkaiden määrä on vähentynyt 136 henkilöllä, ja tulottomuus on päätynyt 196 henkilöllä. Tulottomana toimeentulo-

tuen saajana on 52,3 % perusjoukosta. (Taulukko 3.) Tämän jälkeen edelleen asiakkaana ja tulottomana olevia voidaan opinnäytetyössä käyttämäni määritelmän mukaan pitää pitkäaikaisina, sillä tuen tarve on vähintään 12 kuukautta.

Taulukko 3. Tulottomien määrä ja tulot joulukuussa 2009.

Joulukuussa 2009	Miehet		Naiset		Kaikki	
Tuloton	47	17,4 %	19	13,5 %	66	16,1 %
Tulona asumistuki	92	34,1 %	36	25,5 %	128	31,1 %
Tulona lapsilisät/elatustuki	-	0,0 %	-	0,0 %	-	0,0 %
Tulona as.tuki + lapsilisät/elatustuki	7	2,6 %	14	9,9 %	21	5,1 %
Verotettavaa tuloa, asiakkuudessa	33	12,2 %	27	19,1 %	60	14,6 %
Ei asiakkuudessa	91	33,7 %	45	32,0 %	136	33,1 %
Yhteensä	270	100 %	141	100 %	411	100 %

Joulukuun 2010, 2011, 2012 ja 2013 tilanteista kertovat taulukot löytyvät liitteestä (Liite 1.). Joulukuuhun 2010 mennessä asiakkuudesta on poistunut 40,0 prosenttia miehistä ja 44,0 prosenttia naisista (Liite 1: Taulukko 4.). Lisäksi tulottomuus on päättynyt 8,5 prosentilla miehistä ja 17,0 prosentilla naisista. Tässä vaiheessa suurin osuus on asiakkuudesta poistuneita asiakkaita, kun 41,3 prosenttia lähes kaksi vuotta sitten tulottomista asiakkaista ei ole enää toimeentulotuen tarpeessa tai on muuttanut muualle. Molempien sukupuolien kohdalla korostuu kuitenkin lisäksi edelleen vain asumistukea saavien asiakkaiden osuus, miehissä 34,4 prosenttia ja naisissa 23,4 prosenttia.

Joulukuun 2011 tarkastelussa 42,9 prosenttia tulottomista on tulkintani mukaisesti poistunut toimeentulotuen asiakkuudesta ja lisäksi tulottomuus on päättynyt 15,1 prosentilla asiakkaista (Liite 1: Taulukko 5). Yhteensä tulottomuudesta on poistunut näin ollen 58,0 prosenttia asiakkaista. Naisten osuus ei-tulottomista (62,4 prosenttia) on selvästi suurempi kuin miesten (55,6 prosenttia). Lisäksi täysin tulottomia on naisista enää 5,7 prosenttia, kun miehiä vastaavaan luokkaan kuuluu edelleen 14,4 prosenttia. Vain asumistukea saavien asiakkaiden yhteismäärä on pudonnut alle 30 prosenttiin.

Joulukuuhun 2012 mennessä yli puolet (50,9 prosenttia) alun perin tulottomista ei enää ole toimeentulotuen asiakkaina (Liite 1: Taulukko 6). Kuitenkin 50,8 prosenttia miehistä ja 46,1 prosenttia naisista edelleen on toimeentulotuen tarpeessa. Tulottomina asiakkaista on edelleen 42,3 prosenttia miehistä ja 29,1 prosenttia naisista.

Joulukuussa 2013 täysin tulottomien naisten määrä on pudonnut 1 henkilöön (0,7 prosenttia naisista) ja täysin tulottomien miesten määrä 19 henkilöön (7,0 prosenttia miehistä). Yli puolet sekä miehistä että naisista on poistunut toimeentulotuen asiakkuudesta, yhteensä 53,3 prosenttia. Edelleen 23,6 prosenttia kaikista asiakkaista saa toimeentulotuen lisäksi vain asumistukea. (Liite 1: Taulukko 7.)

Viimeinen tarkasteluajankohta on elokuu 2014. Taulukosta 8 on nähtävissä, että yhteensä 55,5 prosenttia miehistä ja 55,4 prosenttia naisista on poistunut toimeentulotuen asiakkuudesta. Asiakkaita, joiden ainoa tulo toimeentulotuen lisäksi on asumistuki, on edelleen 21,9 prosenttia koko joukosta (23,7 prosenttia miehistä ja 18,4 prosenttia naisista). Asiakkaista 16,1 prosenttia on verotettavasta tulostaan huolimatta toimeentulotuen tarpeessa, mutta he eivät enää lukeudu tulottomien joukkoon. Heistä naisia on 21,3 prosenttia ja miehiä 13,0 prosenttia. Tammikuun 2009 yhteensä 411 tulottomasta vielä reilut viisi vuotta myöhemmin 118 henkilöä on tulottomana ja yhteensä 183 henkilöä on toimeentulotuen tarpeessa. (Taulukko 8.)

Taulukko 8. Tulottomien määrä ja tulot elokuussa 2014.

Elokuussa 2014	Miehet		Naiset		Kaikki	
Tuloton	18	6,7 %	4	2,8 %	22	5,4 %
Tulona asumistuki	64	23,7 %	26	18,4 %	90	21,9 %
Tulona lapsilisät/elatustuki	1	0,4 %	-	0,0 %	1	0,2 %
Tulona as.tuki + lapsilisät/elatustuki	2	0,7 %	3	2,1 %	5	1,2 %
Verotettavaa tuloa, asiakkuudessa	35	13,0 %	30	21,3 %	66	16,1 %
Ei asiakkuudessa	150	55,5 %	78	55,4 %	227	55,2 %
Yhteensä	270	100 %	141	100 %	411	100 %

Asiakkaiden tietoja ei ole tarkasteltu joka kuukauden osalta, vaan tietyin aikavälein. Siltä osin tulokset eivät siis ole aukottomia, mutta antavat suuntaa kehityksestä. Jos tulottomuuden ja asiakkuuden kehitystä haluttaisiin tarkastelujaksoilta kuvata tiivistetysti, voisi se näyttää seuraavan kaltaiselta (Taulukko 9). Taulukossa on kuvattu tulottomien ja asiakkaiden lukumäärän kehitystä tarkasteluajankohtina, sekä myös asiakkuuden päättymisen kehitystä. Tarkastelun perusteella tulottomien lukumäärä vähenee alle puoleen noin kahden vuoden kuluessa; asiakkuus taas voi kestää pidempäänkin ja siinä lukumäärä vähenee alle puoleen vasta noin neljän vuoden kuluessa. Asiakkuudesta on poistunut tarkasteluajana 55,5 prosenttia alun perin tulottomista asiakkaista, ja tulottomuus on päättynyt 71,3 prosentin kohdalla. Tämä tarkoittaa, että tammikuun 2009 tulottomista asiakkaista on 5 vuotta ja 8 kuukautta myöhemmin edelleen tulottomana 28,7 % ja toimeentulotuen asiakkaana 44,5 %.

Taulukko 9. Tulottomien, toimeentulotukiasiakkaiden ja asiakkuudesta poistuneiden määrän kehitys tammikuusta 2009 elokuuhun 2014.

Kehitys	Tulottomat		Asiakkuudet		Ei asiakkuudessa	
Tammikuu 2009	411	100 %	411	100 %	-	0,0 %
Heinäkuu 2009	264	64,2 %	310	75,4 %	101	24,6 %
Joulukuu 2009	215	52,3 %	275	66,9 %	136	33,1 %
Joulukuu 2010	194	47,2 %	241	58,6 %	170	41,4 %
Joulukuu 2011	173	42,1 %	235	57,2 %	176	42,8 %
Joulukuu 2012	155	37,7 %	202	49,1 %	209	50,9 %
Joulukuu 2013	125	30,4 %	192	46,7 %	219	53,3 %
Elokuu 2014	118	28,7 %	183	44,5 %	227	55,2 %

Tarkemmassa tarkastelussa olleiden 19 asiakkaan tulottomuuden kestot vaihtelivat aikajanojen perusteella 7 kuukauden ja 68 kuukauden välillä, jälkimmäisen ollessa koko tarkastelujakso (Taulukko 10). Asiakkuuksien kestot vaihtelivat aikajana-asiakkailla 9 kuukauden ja 68 kuukauden välillä. Laskennallinen keskiarvo tulottomuuden kestolle oli näiden asiakkaiden joukossa 48,8 kuukautta ja asiakkuuden kestolle 53,4 kuukautta. Asiakkaista 17 on määriteltävissä pitkäaikaistulottomiksi ja 17 pitkäaikaisasiakkaiksi (kesto yli 12 kuukautta).

Taulukko 10. Tulottomuuden ja asiakkuuden kesto aikajana-asiakkaiden kohdalla.

Asiakas	Tulottomuus kk	Asiakkuus kk
3	51	66
10	68	68
18	50	67
29	19	19
38	14	18
44	67	67
50	66	68
65	56	65
91	46	58
117	68	68
129	9	9
133	68	68
147	41	41
195	68	68
211	65	68
244	7	10
247	66	68
327	32	52
411	67	67

4.2 Tulottomien asiakkaiden elämäntilanteet

Yksi mielenkiintoinen kysymys on mielestäni, keitä nämä kaikki tulottomat asiakkaat ovat? Kokonaisaineistossa on 270 (65,7 prosenttia aineistosta) miestä ja 141 (34,3 prosenttia aineistosta) naista. Heistä suurin osa (76,1 prosenttia) on lähtötilanteen perusteella yksinasuvia henkilöitä (Taulukko 11). Seuraavaksi yleisintä miehillä on asua vanhempansa luona (8,1 prosenttia); naisissa taas korostuu yksinhuoltajien osuus (24,8 prosenttia). Pariskunnat ja lapsiperheet on taulukossa

luokiteltu sen henkilön mukaan, jonka alla perheen asioita on asiakastiedoissa käsitelty. Lähtötietojen mukaan lapsia on 12,9 prosentissa tulottomista kotitalouksista, mutta lasten määrää ei ole eritelty.

Taulukko 11. Tulottomien perhestatukset tammikuussa 2009.

Perhestatus 01/2009	Miehet		Naiset		Kaikki	
yksinasuva	227	84,1 %	86	61,0 %	313	76,1 %
pariskunta	5	1,9 %	8	5,7 %	13	3,2 %
yksinhuoltaja	5	1,9 %	35	24,8 %	40	9,7 %
lapsiperhe	9	3,3 %	4	2,8 %	13	3,2 %
vanhempansa luona asuva	22	8,1 %	8	5,7 %	30	7,3 %
laitoshoidossa tms.	2	0,7 %	-	0,0 %	2	0,5 %
Yhteensä	270	100 %	141	100 %	411	100 %

Aineistoni tulottomista asiakkaista suurin osa (34,8 prosenttia) on syntynyt 1980-luvulla (Taulukko 12). Miehistä on seuraavaksi eniten - ja keskenään lähes yhtä paljon - 1950-, 1960- ja 1970-luvuilla syntyneitä (noin 20 prosenttia kutakin). Toiseksi eniten naisia on 1960-luvulla syntyneiden ryhmässä (29,1 prosenttia), ja kolmanneksi eniten on 1970-luvulla syntyneitä naisia (20,7 prosenttia). Tarkastelun alkaessa suurin osa asiakkaista on siis ollut 19–29 –vuotiaita.

Taulukko 12. Tulottomien syntymävuodet.

Syntymävuosiluvut	Miehet		Naiset		Kaikki	
1930-luku	-	0,0 %	2	1,4 %	2	0,5 %
1940-luku	6	2,2 %	4	2,8 %	10	2,4 %
1950-luku	53	19,6 %	16	11,3 %	69	16,8 %
1960-luku	56	20,7 %	41	29,1 %	97	23,6 %
1970-luku	54	20,0 %	29	20,7 %	83	20,2 %
1980-luku	99	36,8 %	44	31,2 %	143	34,8 %
1990-luku	2	0,7 %	5	3,5 %	7	1,7 %
Yhteensä	270	100 %	141	100 %	411	100 %

Murron (2006, Suikkala & Laine 2010) mukaan asiakkaiden monien ongelmien kohtaaminen sosiaali- ja terveydenhuollon palvelussa on usein vaikeaa. Tyypillisesti heidän elämässään on useita samanaikaisia eri tekijöitä, jotka syrjäyttävät

valtavirrasta, muun muassa päihteiden käyttöä, työttömyyttä ja asunnottomuutta. (Suikkala & Laine 2010, 195.) Aineiston perusteella asiakkaiden elämäntilanteet vaikuttavat hyvin monikerroksisilta ja vaihtelevilta. Asiakkaiden elämäntilanteiden laaja kirjo näkyi tehdyissä kirjauksissa ja aikajanoissa muun muassa päihde-ongelmina, mielenterveyden haasteina, fyysisen terveyden ongelmina, elämänhulun heikkoutena, ahdistuksena, terveydenhuollon palveluiden tarpeena, asumisen ongelmina, velkaantumisenä, lastensuojelutaustana, rikkonaisina perheinä, moninaisina lääkityksinä, itsetuhoisuutena, uskonnollisten näkökulmien kautta, työttömyytenä, vastuun puutteena, velkaantumisenä, väkivaltana ja niin edelleen. Lisäksi nousi esille ulkomailla oleskelu toimeentulotuen saajana, joitain vilppiepäilyjä, huoli lapsista, luteet asunnossa, väkivallan kokemukset parisuhteessa, fyysiset sairaudet, rikkonaiset perhetaustat ja lastensuojelun toimenpiteet. Osa asiakkaista oli kirjausten perusteella kokenut eristäytymistä kavereistaan sekä ettei saa apua keneltäkään. Yhden asiakkaan kohdalla löytyi myös erikoinen kirjaus vuodelta 2012, jossa todettiin, ettei asiakkaalta edellytetä työnhakua eikä perusosaa alennetta ennen eläkkeelle pääsyä. Kyseinen asiakas oli edelleen pelkän toimeentulotuen ja asumistuen varassa elokuussa 2014, eikä häntä oltu tarkastelujakson aikana sosiaalitoimessa tavattu.

Asiakkaiden elämäntilanteissa yksi näkyvimmistä tulottomuuden syistä oli työssäoloehto työttömyysetuuteen. Asiakkaista tehdyissä kirjauksissa tämä oli useimmiten ohimennen todettu asia, mutta harvemmin tilanteen muuttamiseksi oli tehty suunnitelmaa. Asiakkaalle oli saatettu todeta, että hänen pitäisi hakeutua TE-toimistoon tai Työvoiman palvelukeskukseen selvittämään asiaa, ja näin vastuuta asiakkaan tilanteesta oli siirretty muualle. Joissain tapauksissa asiakkaan asioissa oli järjestetty yhteistapaamisia työvoimaohjaajien kanssa, ja sitä kautta pyrittiin viemään asiakkaan asiaa eteenpäin. Kuitenkin kirjausten perusteella näytti näissä tapauksissa siltä, että asiakkaalla oli lisäksi muita ongelmia, jotka estivät työllistymisen, koulutuksen tai työkokeilun. Esimerkkinä näistä nousi esiin muun muassa erilaiset päihde- ja mielenterveysongelmat. Asiakas saatettiinkin siis ensin ohjata hoitokontaktiin, ja asiaan piti palata myöhemmin, mutta sitä ei välttämättä tapahtunut, ja asiakas oli jälleen tyhjän päällä, tulottomana toimeentulotuen asiakkaana. Yksi hankaluus aikuissosiaalityön näkökulmasta onkin vaikeasti työllistet-

tävien asiakasryhmä, jota siirrellään eri viranomaisten välillä. Mielenterveys- ja päihdepuoli kiistelevät keskenään siitä, kumpi ongelma tulisi hoitaa ensin. Koska nämä asiakkaat on luokiteltu vaikeasti työllistyviksi, heidät on siirretty asioimaan suoraan työvoiman palvelukeskuksiin, mutta eivät he sinnekään kelpaa. Niinpä he siirtyvät takaisin sosiaalitoimen asiakkaiksi, missä heidän hyväkseen ei voida tehdä mitään konkreettista. (Strömberg-Jakka 2012, 165.) Tämä näyttäytyi myös oman opinnäytetyöni aineistossa.

4.3 Asiakkaiden ohjaus ja muutokset tulottomuudessa

Tulottomuudessa tapahtuvien muutosten lisäksi olen halunnut tarkastella tulottomille toimeentulotuen asiakkaille varattuja tapaamisaikoja ja niiden toteutumista. Taulukosta 13 voidaan tarkastella 411 asiakkaalle varattuja tapaamisaikoja sosiaalitoimistossa sekä tapaamisten toteutumista. Taulukosta nähdään, että suurimmalle osalle (79,1 prosenttia) kaikista 411 tulottomasta asiakkaasta on varattu tapaamisaika ajanjaksolla tammikuu 2009-elokuu 2014. Kuitenkin vastaavasti 20,9 prosentille ei ole varattu tapaamisaikaa, mikä voi johtua esimerkiksi siitä, että asiakkuus on päättynyt nopeasti.

Taulukko 13. Tulottomille asiakkaille varatut ajat ajalla tammikuu 2009-elokuu 2014.

Ajanvaraukset	Miehet (n=270)		Naiset (n=141)		Kaikki (n=411)	
Varattu aika	213	78,9 %	112	79,4 %	325	79,1 %
Ei varattua aikaa	57	21,1 %	29	20,6 %	86	20,9 %
Toteutunut aika (vähintään 1)	189	70,0 %	103	73,0 %	292	71,0 %
<i>Useammin tot. aika (>1)</i>	132	48,9 %	73	51,8 %	205	49,9 %
Ei tavattu lainkaan	81	30,0 %	38	27,0 %	119	29,0 %

Taulukon mukaan ajanvaraus on toteutunut vähintään kerran 71,0 prosentilla kaikista asiakkaista ja useammin kuin kerran noin puolella asiakkaista. Toteutuneiden tapaamisten määrää ei ole taulukossa tarkemmin eritelty, mutta asiakastietojärjestelmään kirjattujen merkintöjen perusteella niiden määrä vaihteli kahdesta parhaimmillaan toiselle kymmenelle. Vajaata kolmasosaa (29 prosenttia) koko asiakasjoukosta ei ole tavattu lainkaan, mikä voi osittain johtua siitä, ettei ajanvaraus-

ta ole tehty, mutta myös siitä, ettei asiakas ole saapunut varatulle ajalle. Esimerkiksi 213 miehelle on varattu tapaamisaika, mutta se on toteutunut vain 189 kohdalla, mikä tarkoittaa, ettei 24 miestä ole saapunut varatulle ajalle. Naisissa vastaava luku on 9 ja koko ryhmässä siis 33. (Taulukko 13.)

Tulottomuuden ja asiakkuuden tarkasteluajankohtia oli yhteensä kahdeksan, joista kolme vuonna 2009, ja viimeisin vuonna 2014. Kun asiakkaan laskelmalla on tarkasteluajankohtana ollut verotettavaa tuloa, ei häntä ole laskettu enää tulottomaksi. Samoin jos tarkastelun ajankohtana asiakkaalla ei ole ollut voimassaolevaa päätöstä, on hänen katsottu poistuneen asiakkuudesta. Koska osan asiakkaista tulottomuus ja toimeentulotuen tarve on näin ollen poistunut kokonaistarkastelujakson aikana, olen kerännyt seuraavaan taulukkoon tiedot ajanvarauksista, jotka on tehty koko ajan tulottomina olleille toimeentulotuen asiakkaille (Taulukko 14).

Taulukosta nähdään, että koko ajan tulottomina esiintyviä asiakkaita on yhteensä 73 henkilöä, joista 52 miestä ja 21 naista. Näistä 7 henkilöä ei ole kirjausten perusteella tavattu lainkaan ajalla tammikuu 2009-elokuu 2014. Seitsemän tapaamantonta henkilöä ja 9,6 prosenttia on kokonaislukumäärästä vähän, mutta se on silti huomattava, kun muistetaan kyseessä olevan tulottomia, pääsääntöisesti toimeentulotuen varassa eläviä ihmisiä. Asiakkaista vähintään kerran on tavattu yhteensä 90,4 prosenttia, ja useammin kuin kerran on tavattu 72,6 prosenttia koko ajan tulottomina olleista. (Taulukko 14.)

Taulukko 14. Koko ajan tulottomina olleille varatut tapaamisajat.

Koko ajan tulottomat	Miehet (n=52)		Naiset (n=21)		Kaikki (n=73)	
Varattu aika	52	100 %	21	100 %	73	100 %
Ei varattua aikaa	-	0,0 %	-	0,0 %	-	0,0 %
Toteutunut aika (vähintään 1)	46	88,5 %	20	95,2 %	66	90,4 %
<i>Useammin tot. aika (>1)</i>	36	69,2 %	17	81,0 %	53	72,6 %
Ei tavattu lainkaan	6	11,5 %	1	4,8 %	7	9,6 %

Tulottomuus päättyy tarkastelujakson aikana 82,2 prosentilla asiakkaista (Taulukko 15). Asiakkaista, joiden tulottomuus päättyy, yhteensä 29 prosenttia palaa takaisin tulottomuuteen jossain vaiheessa tarkastelujaksoa. Miesten kohdalla tulottomuuden jatkuminen myöhemmin on yleisempää, sillä 31,5 prosenttia miehistä palaa uudelleen tulottomuuteen, kun naisista 24,4 prosenttia kokee saman. Tulottomuus ei pääty lainkaan 17,8 prosentilla asiakkaista.

Taulukko 15. Tulottomuuden päättyminen tarkastelujaksolla.

TULOTTOMUUS	Miehet (n=270)		Naiset (n=141)		Yhteensä (n=411)	
Tulottomuus päättyy	218	80,7 %	120	85,1 %	338	82,2 %
<i>Päättynyt tulottomuus ei palaa</i>	150	68,5 %	90	75,6 %	240	71,0 %
<i>Päättynyt tulottomuus palaa</i>	69	31,5 %	29	24,4 %	98	29,0 %
Tulottomuus ei pääty	52	19,3 %	21	14,9 %	73	17,8 %

Asiakkuuden päättymistä olen tarkastellut samankaltaisesti (Taulukko 16). Yhteensä 31 prosenttia kaikista asiakkaista on koko tarkastelujakson ajan toimeentulotuen tarpeessa. Toimeentulotuen asiakkuus päättyy 69,0 prosentilla asiakkaista, mutta heistä 34,5 prosentin kohdalla asiakkuus palaa myöhemmin tarkastelun aikana. Tähän voi vaikuttaa asiakkaiden muuttoliikkeet, joiden vuoksi asiakkuuteen syntyy katkoja. Muita esiintyneitä syitä olivat esimerkiksi työssäolon tai vankeustuomion jaksot. Asiakkuus päättyy useammin naisilla kuin miehillä, mutta heillä se myös palaa prosenttiosuuksien perusteella useammin.

Taulukko 16. Asiakkuuden päättyminen tarkastelujaksolla.

ASIAKKUUS	Miehet (n=270)		Naiset (n=141)		Yhteensä (n=411)	
Asiakkuus päättyy	182	67,4 %	102	72,3 %	284	69,0 %
<i>Päättynyt asiakkuus ei palaa</i>	123	67,6 %	63	61,8 %	186	65,5 %
<i>Päättynyt asiakkuus palaa</i>	59	32,4 %	39	38,2 %	98	34,5 %
Asiakkuus ei pääty	88	32,6 %	39	27,7 %	127	31,0 %

Olen verrannut myös asiakastapaamisten toteutumista tulottomuuden (taulukko 17) ja asiakkuuden (taulukko 18) päättymisiin. Tulottomuus ei pääty koko tarkastelujakson aikana 73 asiakkaan kohdalla. Heistä jokaiselle on varattu kuitenkin tapaamisaika, ja 90,4 prosentin kohdalla tapaaminen on toteutunut vähintään ker-

ran. Lisäksi lähes 73 prosenttia koko ajan tulottomista on tavattu useammin kuin kerran. Ilman tapaamisia tulottomuus on päättynyt 33,1 prosentin kohdalla. Taulukon 17 perusteella asiakkaan tapaaminen ei välttämättä ole ratkaiseva tekijä tulottomuuden päättymisessä.

Taulukko 17. Tulottomille tehdyt ajanvaraukset verrattuna tulottomuuden päättymiseen.

Ajanvaraukset	Tulottomuus päätynyt (338)		Tulottomuus ei pääty (73)		Yhteensä (411)	
Varattu aika	252	74,6 %	73	100 %	325	79,1 %
Ei varattu aikaa	86	25,4 %	-	0,0 %	86	20,9 %
Toteutunut aika	226	66,9 %	66	90,4 %	292	71,0 %
<i>Useampi aika</i>	152	45,0 %	53	72,6 %	205	49,9 %
Ei tavattu	112	33,1 %	7	9,6 %	119	29,0 %

Vastaavan suuntaisia tuloksia antaa myös taulukko 18 asiakkuuden päättymisen suhteen, sillä vain 63,4 prosenttia asiakkaista, joiden asiakkuus päättyy, on tavattu. Asiakkaista, joiden asiakkuus ei pääty, on tavattu vähintään kerran 88,2 prosenttia ja useammin kuin kerran 68,5 prosenttia.

Taulukko 18. Tulottomille tehdyt ajanvaraukset verrattuna asiakkuuden päättymiseen.

Ajanvaraukset	Asiakkuus päätynyt (284)		Asiakkuus ei pääty (127)		Yhteensä (411)	
Varattu aika	202	71,1 %	123	96,9 %	325	79,1 %
Ei varattu aikaa	82	28,9 %	4	3,1 %	86	20,9 %
Toteutunut aika	180	63,4 %	112	88,2 %	292	71,0 %
<i>Useampi aika</i>	118	41,5 %	87	68,5 %	205	49,9 %
Ei tavattu	104	36,6 %	15	11,8 %	119	29,0 %

Aineistosta tekemiäni aikajanojen avulla olen tarkastellut muun muassa asiakkaiden saamaa ohjausta. Kaikkia 19 asiakasta oli pyritty tapaamaan tulottomuuden aikana. Kirjausten perusteella ensisijaisiin tuloihin tai työhön ohjausta tapahtui tapaamisilla vain 13 asiakkaan kohdalla, ja pääsääntöisesti annettu ohjaus oli kirjattu mainintana, että asiakasta on kehoitettu huolehtimaan työnhaun aktiivisuudesta. Vain muutamien asiakkaiden kanssa keskusteltiin tapaamisella konkreettisista toimenpiteistä ensisijaisten tulojen saavuttamiseksi tai työllisyystilanteen paran-

tamiseksi. Toisaalta kirjallisten päätösten yhteydessä ohjaus ensisijaisesti tuloihin oli näkyvää ja säännöllisesti toistuvaa, ja kaikki 19 asiakasta saivat sitä useassa päätöksessä tarkastelujakson aikana.

Asiakkaan tulottomuus lähinnä mainittiin kirjauksissa ohimennen, ja tapaamisilla annettu ohjaus keskittyi kirjausten perusteella muihin asioihin (muun muassa vuokravelka-asiat, asunnottomuus, päihteiden käyttö, perhetilanteet, toimeentulotuen hakemiseen liittyvät asiat). Kirjausten perusteella asiakkaiden tilanteet olivatkin niin monikerroksisia, ettei tapaamisten aikana oltu voitu keskittyä kokonaistilanteeseen suunnitelmallisesti, vaan lähinnä kirjauksissa näkyi kuvauksia asiakkaan silloisesta kokonaistilanteesta. Tapaamisten jatkumo ja asiakkaan tilanteen sekä suunnitelmien seuranta ei ollut kirjausten perusteella vahvassa asemassa.

Aikajanojen perusteella 18 asiakasta tavattiin tarkastelujakson aikana vähintään kerran, ja 1 asiakasta ei tavattu lainkaan. Tapaamisia oli varattu 1-15/asiakas ja niitä toteutui 0-12/asiakas. Tapaamisten toteutumiset vaihtelivat eri asiakkaiden välillä, ja keskiarvona noin 67 prosenttia varatuista tapaamisajoista toteutui. Tapaamisia toteutui keskimäärin 2,9/asiakas ja aikoja varattiin keskimäärin 4,6/asiakas. (Liite 1: taulukko 19.)

Kaikki 19 asiakasta olivat tulleet toimeentulotuen asiakkaiksi ensimmäistä kertaa vuosien 2004–2008 aikana. Tarkasteluajanjaksoni alkoi tammikuusta 2009, joten en selvittänyt tarkemmin asiakkaiden kanssa tehtyä työtä ennen tätä. Ensimmäiseen ajanvaraukseen kului aikaa tammikuusta 2009 alkaen 0-43 kuukautta, keskiarvona noin 12,5 kuukautta (Liite 1: taulukko 19). Ensimmäisen ajanvarauksen aikana kaikki asiakkaan olivat edelleen tulottomia. Aikajanojen perusteella vain 3 asiakkaan kohdalla tapaaminen on tehtyjen kirjausten perusteella selkeästi johtanut muutokseen asiakkaan tuloissa tai elämäntilanteessa siten, että asiakkaan tulottomuus on päättynyt tapaamisen johdosta.

5 YHTEENVETO JA JOHTOPÄÄTÖKSET

5.1 Yhteenveto

Opinnäytetyön tulosten perusteella voidaan todeta, että espoolaisten toimeentulotuen asiakkaiden tulottomuudessa on nähtävillä sukupuolten välisiä eroja. Täysi tulottomuus ja pelkän asumistuen näyttäytyminen tulona liittyvät enemmän miesten tilanteisiin, kun taas naisten kohdalla esiintyy useammin lapsiin liittyviä etuuksia, kuten lapsilisiä ja elatustukia. Tulottomissa on määrällisesti enemmän miehiä kuin naisia, mutta tuloksista ei ole nähtävissä sitä, mikä tulottomuuden tosiasiallisesti aiheuttaa. Tulottomuudessa asiakasjakauma noudattelee toimeentulotuen saajien yleistä jakaumaa, jonka mukaan suurin tuensaajaryhmä ovat yksinasuvat miehet ja yksinasuvat naiset, seuraavaksi yksinhuoltajanaiset; lapsiperheet ja lapsettomat pariskunnat sekä yksinhuoltajamiehet edustavat pienempiä vähemmistöjä.

Tuloksista voidaan teemoina nostaa esille tulottomuuden ja asiakkuuden pitkittyminen, asiakkaiden kasautuneet ongelmat sekä tapaamismäärien ja ohjauksen riittävyys. Seuraavassa esittelen yhteenvedon opinnäytetyön tuloksista.

Tulottomuuden ja asiakkuuden pitkittyminen

Tulosten perusteella voidaan todeta, että Espoon Eteläisessä aikuissosiaalityössä esiintyy merkittävässä määrin pitkäaikaista tulottomuutta ja toimeentulotuen tarvetta, kun pitkäaikaisuuden määritelmänä on käytetty yli 12 kuukauden kestoja. Tammikuun 2009 tulottomista vuoden lopussa oli edelleen tulottomana 52,3 prosenttia ja toimeentulotuen asiakkaana 66,9 prosenttia. Tästä voidaan päätellä myös, että asiakkaiden saamat verotettavat tulot, jotka poistavat hänet tulottomien joukosta, eivät ole riittäviä turvaamaan niin sanottua perustason toimeentuloa. Myös sukupuolten välillä on eroja, ja naiset näyttävät vielä tuloineenkin jäävän hiukan useammin toimeentulotuen tarpeeseen.

Tulojen tarkastelua toteutettiin kahdeksana ajankohtana, kokonaistarkastelun kesto oli kaikkiaan 5 vuotta ja 8 kuukautta. Kaikkien ajankohtien tarkastelussa esiintyi tulottomana yhteensä 73 henkilöä, joista 52 miestä ja 21 naista. Heistä jokaiselle varattiin sosiaalitoimesta tapaamisaika, ja vähintään 1 aika toteutui 90,4 prosentin kohdalla. Useammin kuin kerran tavattiin 72,6 prosenttia tulottomista. Asiakastapaamiset ja kirjallinen ohjaus eivät kuitenkaan suoranaisesti johtaneet tulotilanteiden muutokseen heidän kohdallaan. Pitkä tulottomuus ja toimeentulotuen asiakkuus saattavatkin vaikeuttaa palkkatyöhön ja ensisijaisiin tuloihin pääsyä. Asiakkaiden elämäntilanteissa yksi näkyvimmistä tulottomuuden syistä oli työssäoloehto työttömyysetuuteen, joka on saattanut johtua työnhaun tai työhistorian puutteellisuudesta, työstä kieltäytymisestä tai siitä, ettei asiakas ole osallistunut hänelle tarjottuihin toimenpiteisiin. Tulokset ovat samansuuntaisia kuin Haatajan (2013), jonka mukaan tulottomuudesta ei helposti siirrytä vakituiseen tulolähteen piiriin. Ensisijaisten toimeentuloturvaetuuksien puute kertoo tulottomien toimeentulotukiasiakkaiden syrjäytymisestä esimerkiksi työnhaun aktiviteeteista tai siitä, ettei heitä lasketa sen enempää työkykyisiksi kuin työkyvyttömiksicään. (Haataja 2013, 41.)

Pitkäaikaisesta toimeentulotuen tarpeesta ja tulottomuudesta kertoo myös se, että tulottomien asiakkaiden osuus laski alle puoleen vasta noin kahden vuoden tarkastelun kuluessa. Asiakkuus saattoi jatkua tulottomuuden päätyttyäkin, ja asiakkaina edelleen olevien määrä laski alle puoleen vasta noin neljän vuoden kuluessa. Päättynyt tulottomuus jatkui myöhemmin uudestaan miehillä useammin kuin naisilla, mutta naisten kohdalla päättynyt asiakkuus jatkui useammin uudestaan myöhemmin. Tarkastelun päättyessä elokuussa 2014 alun perin tulottomista oli edelleen ilman ensisijaisia tuloja yhteensä 118 henkilöä (28,7 prosenttia) ja toimeentulotuen tarpeessa 183 henkilöä (44,5 prosenttia).

Kasautuneet ongelmat

Tehtyjen asiakaskirjausten perusteella asiakkaiden elämäntilanteet olivat monikerroksisia sekä herkkiä äkillisille muutoksille ja kriiseille. Asiakkaita tavattaessa oli harvoin mahdollista puuttua tulottomuuden syihin tai tehdä asiassa suunnitelmaa,

sillä useimmiten asiakkailta tuntui olevan muu akuutti tilanne meneillään. Esi-
merkkeinä näistä nousee muun muassa vuokravelkatilanteet, häätötilanteet, asun-
nottomuus, päihteidenkäytön kriisiytyminen tai vaikeudet perhetilanteissa.

Lähinnä asiakkaan tulottomuuden tilanne pystyttiin vain kirjaamaan osaksi tilan-
nearviota. Joidenkin kirjausten perusteella tilanteisiin oli tarkoitus palata myö-
hemmin muun tilanteen rauhoituttua, mutta vain harvassa tapauksessa kävi näin.
Joidenkin asiakkaiden elämässä oli läsnä useampi auttava taho, mutta kokonais-
vastuuta ei näyttänyt olevan kenelläkään, ja asiakasprosesseista syntyi kuva rik-
konaisina ja hajanaisina kokonaisuuksina, jotka eivät edenneet suunnitelmallisesti.

Tapaamismäärien ja ohjauksen riittävyys

Asiakastapaamisilla ei ole tulosten perusteella syy-yhteyttä asiakkuuden tai tulot-
tomuuden päättymiseen. Asiakkaista 79,1 prosentille varattiin tapaamisaika, ja
71,0 prosentin kohdalla vähintään yksi aika toteutui. Asiakkaista 49,9 prosenttia
tavattiin useammin kuin kerran, ja 29,0 prosenttia ei tavattu lainkaan. Varattujen
aikojen määrään vaikutti muun muassa se, että asiakkuus oli saattanut jo ehtiä
päättymään omalla painollaan. Aikajanojen perusteella asiakkaita tavattiin keski-
määrin 2,9 kertaa / asiakas, ja aikoja varattiin 4,6 kappaletta / asiakas. Ensimmäi-
seen ajanvaraukseen kului aikaa 0-43 kuukautta, keskimäärin 12,5 kuukautta.

Tehtyjen kirjausten perusteella tapaamisten jatkumo sekä tilanteen ja suunnitelmi-
en seuranta ei ollut vahvassa asemassa. Asiakkaiden tapaamismäärät vaikuttivat
riittämättömiltä asiakkaan saamiseksi pois toimeentulotuen asiakkuudesta ja tulot-
tomuudesta. Asiakkaiden elämäntilanteet ja ongelmat olivat nopeasti vaihtelevia
ja monikerroksisia, ja usein tapaamisella pystyttiin vain kirjaamaan ylös asiakkaan
nykytilanne.

Asiakkaiden aikajanojen perusteella asiakkaan tulottomuus mainittiin kirjauksissa
lähinnä ohimennen, ja tapaamisilla annettu ohjaus keskittyi muihin asioihin, kuten
vuokravelka-asioihin, asunnottomuuteen, päihteidenkäyttöön, perhetilanteisiin ja
toimeentulotuen hakemiseen liittyviin seikkoihin.

5.2 Johtopäätökset

Aikuissosiaalityössä sosiaaliohjauksen yhtenä tavoitteena on tulottomien toimeentulotuen asiakkaiden tapaaminen ja heille ensisijaisten tulojen löytäminen. Aineiston perusteella tulottomuuden päättyminen ei kuitenkaan tarkoita vielä toimeentulotuen tarpeen päättymistä. Kun tulottomuuteen pyritään puuttumaan ja löytämään asiakkaalle ensisijaisia etuuksia, pohjautuu työskentely usein periaatteeseen toimeentulotuen viimesijaisuudesta. Sillä pyritään myös vähentämään toimeentulotuen kustannuksia. Työskenneltäessä ihmisten kanssa ovat myös muut asiat tärkeitä, eivätkä taloudelliset kustannukset voi olla ensisijainen lähtökohta työlle. Perustana pitäisi olla asiakkaan näkökulmasta lähteminen, mikä pohjautuu muun muassa yhteiseen kieleen ja ihmisen kunnioittamiseen (Pohjola 2010, 45). Työn tekemisen näkökulmasta asiakkaan lähtökohdista toimiminen voisi tarkoittaa, että ensisijaisia tuloja etsitään asiakkaan syrjäytymisriskin pienentämiseksi.

Toisaalta syrjäytymisestä ja syrjäytymisriskistä puhuminen voi olla vahingollistakin. Olisi tärkeää muistaa, että syrjäytyminen ei ole paikallaan pysyvä tila eikä suoraan yksilöihin liittyvä ominaisuus. Se voidaan nähdä ajautumisena niin sanottujen normaalina pidettävien osallisuuksien ulkopuolelle. Näitä osallisuuksia ovat muun muassa palkkatyö, sosiaaliset verkostot sekä pahimmillaan myös yhteiskunnalliset palvelu- ja auttamisjärjestelmät. Näin syrjäytymisestä puhuttaessa tarkoitetaan yhteiskunnan yhtenäisyyden hajoamisprosessia niin, että osa kansalaisista joutuu tavoiteltavina pidettyjen osallisuuksien ulkopuolelle. (Juhila 2006, 53–54.) Tässä suhteessa niin tulottomia kuin toimeentulotuen asiakkaita ylipäätään voidaan pitää syrjäytymisen riskiryhmässä. He eivät silti ole yhtenäinen joukko, jonka tilanteet olisivat keskenään samankaltaiset. Syrjäytymisessä on silti usein tunnistettavissa etukäteen riski- ja vaaratilanteita, jotka edeltävät heikkoon aseman joutumista (Laine, Hyväri & Vuokila-Oikkonen 2010, 13). Näihin tunnistettaviin tilanteisiin ja tekijöihin tulee erityisesti sosiaalityössä kiinnittää jatkuvaa huomiota. Mielestäni tulottomuus ja pitkäaikainen toimeentulotuen asiakkuus ovat nimenomaan näitä tunnistettavia erityispiirteitä, joihin tulisi puuttua. Pitkään toimeentulotuen varassa eläminen voi sulkea ihmisiä normaalina pidetyn kulutuksen tason ulkopuolelle sekä vahvistaa syrjäytymistä työelämästä. Myös palvelujärjes-

telmän hajanaisuus ja rajat eri auttamistahojen välillä voivat syrjäyttää ja luoda vastuun siirtämisen ilmiöitä asiakkaiden tilanteissa. Esimerkiksi aikuissosiaalityön mahdollisuudet ehkäistä syrjäytymistä ja vaikuttaa asiakkaiden osallisuuden kokemuksiin ovat tulosten perusteella hyvin rajalliset.

Mikäli sosiaalialalla halutaan tehdä riittävän hyvää työtä asiakkaiden tilanteiden eteenpäin viemiseksi ja asiakkaiden auttamiseksi, tulisi organisaatioissa olla riittävästi ammattitaitoisia työntekijöitä, joiden työssä olisi mahdollista tavata asiakkaita riittävän tehokkaasti ja hyvin. Kunkin asiakkaan asioiden hoitamiseen tulisi olla riittävästi aikaa, jotta tilanteita ja suunnitelmia voitaisiin myös seurata ja päivittää. Juhilan (2008) mukaan aikuissosiaalityössä on kyse suunnitelmallisesta työotteesta, joka perustuu asiakkaan tilanteen arviointiin. Arvioinnin pohjalta asetetaan muutostavoitteet ja valitaan välineet, joilla tavoitteet pyritään saavuttamaan. (Juhila 2008, 15–25.) Lisäksi työntekijät ovat velvollisia kirjaamaan palveluiden tai etuuksien järjestämiseen vaikuttavat tiedot, sekä toimenpiteiden suunnittelun, toteuttamisen ja seurannan kannalta tarpeelliset tiedot (Laaksonen ym. 2011, 10–12). Jos tuloton asiakas tavataan vain kerran yli viiden vuoden ajanjaksolla, lienee selvää, ettei tällaiseen lopputulokseen päästä. Näin asiakas voi jumiutua tulottomuuden tilaan ja toimeentulotuen pitkäaikaiseksi asiakkaaksi. Kauan toimeentulotuen varassa elävän liikkumatila ja mahdollisuudet päästä kiinni normaaliin elämään pienenevät koko ajan (mm. Latvala 2007). Tulosten perusteella suunnitelmallinen työote ei toteudu.

Keskustelun tasolla esiintyy joskus huolta siitä, että sosiaalialan työntekijöillä ei ole tilaa tai mahdollisuutta toimia työnsä ihanteiden mukaisesti käytännössä. Tämä viittaa siihen, että työn tärkeät elementit eivät joko ole arvostettuja tai niille ei anneta tilaa käytännön työssä. Näitä piirteitä ovat muun muassa välittävä asennoituminen palvelujen käyttäjiä kohtaan, heidän ihmisenä kohtaaminen sekä empatian ja myötätunnon tunteminen heitä kohtaan. Onkin tärkeää miettiä työtä vallan käytön ja henkilökohtaisen kohtaamisen näkökulmasta, sillä sosiaali- ja terveysalalla on kyse aina asiakkaan hyvin yksityisistä ja henkilökohtaisista asioista. (Banks 2012.) Tulosten perusteella suurimman osan asiakkaista kohdalla tulottomuus ja toimeentulotuen asiakkuus päättyy tarkastelun aikana. Asiakasmäärien

väheneminen on kuitenkin hidasta, ja tulottomuus päättyi yli puolella vasta kahden vuoden ajanjakson kuluessa. Asiakkuudessa vastaaviin lukemiin päästiin vasta neljän vuoden kuluessa. Asiakstapaamisten määristä ei löydy syy-yhteyttä päättymisiin, mutta voisiko syytä löytyä tapaamisten sisällöstä tai suunnitelmien seurannasta? Kirjausten perusteella asiakkaiden kanssa päästiin harvalla tapaamisella tilanteeseen, jossa tulottomuuteen ja sen syihin pystyttiin kunnolla paneutumaan, saati tekemään suunnitelmia tulottomuuden poistamiseksi. Asiakkaiden tapaamiset tapahtuivat pääsääntöisesti harvakseltaan, mikäli asiakkaalla ei ollut erityistä kriisiä elämässään (kuten vuokratelkkaa tai hätätilanne). Monesti tapaamisten välissä oli myös asiakkaan oma työntekijä ehtinyt vaihtumaan. Ajattelenkin, että syytä on monessa: palvelujärjestelmä on rikkonainen ja asiakkaita siirrellään luukulta toiselle; työntekijäresurssit ovat niin matalat, että asiakkaita ehditään tavata vain ”erityisestä” syystä, jolloin ohjauksellinen puoli jää usein vähäiseksi; työntekijät vaihtuvat ja organisaatiot muuttuvat niin tiuhaan tahtiin, ettei oma työntekijä enää parhaiten tiedäkään asiakkaidensa tilanteita.

Tyypillisesti sosiaalialan palvelut rakentuvat järjestelmälähtöisesti, minkä vuoksi näkökulman kääntäminen asiakkaiden elämisen ja arjen suunnasta lähteväksi on ollut ja on haasteellista. Kun elämisen arjessa kaivataan tukea, on usein kyse voimakkaasti auttaja-autettava – suhteesta, mikä saattaa aiheuttaa sen, että asiakas kohteellistetaan sen sijaan, että hänet kohdattaisiin ensisijaisesti ihmisenä. (Laitinen & Pohjola 2010, 13.) Tulottomien kanssa työskentelyn taustalla on ajatus siitä, että tulottomuuden päättymisen ja maksettavan toimeentulotuen määrän pieneminen vaikuttaa positiivisesti asiakkaan elämään. Kuitenkin jos asiakas ei ole työllistynyt palkkatyöhön, ei hänen tulotasonsa tulottomuuden päättyessä välttämättä muutu: hänen kuukausittain saamansa rahat vain tulevat pienempinä paloina eri paikoista. Ajatellaanpa vaikka asiakasta, joka on ollut tuloton saaden ainoastaan yleistä asumistukea sekä toimeentulotukea. Hän saa työssäolovelvoitteen kuitattua ja on taas oikeutettu saamaan työttömyysetuutta. Todennäköisesti, pääkaupunkiseudun asumiskustannukset huomioiden, hän saa edelleen kuukausittain saman verran rahaa; nyt hänen tulonsa vain koostuvat asumistuesta, toimeentulotuesta ja työttömyysetuudesta. Paransiko muutos asiakkaan tilannetta? Tuskin paransi kovin merkittävästi. Toisaalta hän on ollut työssä tai koulutuksessa, saanut

kokemusta arjen rutiineista ja niiden sujumisesta sekä onnistunut tavoitteessa työssäoloehdon täyttämiseksi. Edelleen hänen tulotasonsa on kuitenkin yhtä huono kuin ennenkin. Voihan kuitenkin olla, että hänen muu aktiivisuustasonsa on saanut muutoksesta uutta pontta. Toisaalta asiakas voi pitää muutoksen eteen nähtyä vaivaa turhana.

Asiakkaalla on kuitenkin oikeus saada tilanteensa parantamiseksi sosiaalialan työntekijän ohjausta ja tukea. Tuloksista on mielestäni merkille pantavaa ja samalla huolestuttavaa se, että viiden vuoden ja 8 kuukauden ajan 73 asiakasta on ollut koko ajan tulottomana toimeentulotuen asiakkaana, eikä heidän tulottomuudessaan tai asiakkuudessaan ole tällä tarkastelulla ollut katkoksia. Heille on myönnetty toimeentulotukea, mikä on toki hyvä asia, mutta heille ei ole esimerkiksi saatu ensisijaisia etuuksia. Monen kohdalla tämä voi johtua siitä, ettei heillä ole oikeutta työttömyysetuuteen työssäoloehtojen johdosta, minkä muun muassa Honkanen (2011) on todennut olevan merkittävä tulottomuuden syy. Toisaalta näiden asiakkaiden kanssa ei ole myöskään päästy työskentelyssä vaiheeseen, jossa tehtäisiin suunnitelmia työssäoloehdon täyttämiseksi työvoimapoliittisilla toimenpiteillä tai jossa tämän kaltaisia suunnitelmia pystyttäisiin seuraamaan ja päivittämään.

Yksi todennäköinen syy asiakkaiden tapaamisilla saamalle vähäiselle ohjaukselle ensisijaisiin tuloihin tai aktivointiin työllistymisasioissa on se, että asiakkaiden elämäntilanteet ovat niin monimutkaisia, ettei kaikkien asioiden riittävään käsittelyyn ole yksinkertaisesti aikaa. Jos asiakkaalla on akuutti tilanne esimerkiksi asunmiseensa liittyen, ei ensisijasta olekaan se, miten tämä voisi alkaa saamaan esimerkiksi työttömyysetuutta. Kriisitilanne tulee aina hoitaa ensin. Kuitenkin tilanteen tasauduttua olisi tarpeellista tavata asiakasta uudestaan, ja alkaa tämän kanssa yhdessä miettiä, miten tästä eteenpäin ja minkälaiset asiat ovat ehkä aiemmin jottaneet hankaliin tilanteisiin. Työn sosiaalialalla tulisi olla niin paljon muutakin kuin pelkän toimeentulotuen ja taloudellisen avun ympärillä pyöriä. Perustoimeentulotuen myöntäminen ollaan siirtämässä kunnilta Kelan vastuulle vuoden 2017 alussa (Kela 2015). Miten tämä vaikuttaa tehtävään sosiaalityöhön ja sen sisältöihin, jää nähtäväksi. Toivon kuitenkin muutosta parempaan ja suunnitelmallisen asiakastyön mahdollistumista jälleen arjen työssä.

Toimeentulotuen tarpeen ja saajien kasvava määrä heijastaa osaltaan koko suomalaisen perusturvan riittävyyttä. Tulosten perusteella on havaittavissa, että ensisijaisten tulojen saaminen ei riitä poistamaan toimeentulotuen tarvetta. Suomalaista perusturvaa on arvosteltu sen riittämättömästä tasosta, ja erilaiset etuudet ovat jääneet selvästi jälkeen ansiotulojen kehityksestä, mikä lisää tuloeroja yhteiskunnassa. Toimeentulotukiasiakkuutta on käytetty paitsi köyhyyden mittarina myös laskettaessa, kuinka sen avulla kyetään vähentämään köyhyyttä koko väestön keskuudesta. Kuivalaisen ja Sallilan (2013) mukaan toimeentulotuen köyhyyttä vähentävä vaikutus on ollut merkittävä, mutta jonkin verran myös heikentynyt. Tuloköyhyys on yleistynyt toimeentulotuen saajien keskuudessa kahdenkymmenen vuoden aikana, ja tuen määrä on absoluuttisella tasolla pysynyt samana, mutta suhteellisesti heikentynyt. Tuloköyhyys ja toimeentulotuen asiakkuus ovatkin usein päällekkäisiä ilmiöitä. Tuloköyhyyden yleistymisen lisäksi sen taso on myös syventynyt. Koska toimeentulotuen taso ei turvaa suhteellisesti samaa tulotasoa kuin ennen, olisi tärkeää tutkia, mikä olisi sellainen taso, joka sen absoluuttisesti turvaisi. (Kuivalainen & Sallila 2013, 75–76.) Tähän ajatukseen on helppo yhtyä.

Vuoden 2005 jälkeen enemmistö toimeentulotuen saajista on luokiteltu köyhiksi (Kuivalainen & Sallila 2013, 76). Tulottomuus vaikutti opinnäytetyön tulosten perusteella painottuvan erityisesti miesten ongelmaksi, mutta joukossa on merkittävä määrä myös naisia. Yksinasuvien asiakkaiden määrä oli suurin, mutta tulottomissa kotitalouksissa oli myös yksinhuoltajia ja lapsiperheitä. Mitä vanhemman pitkäaikainen tulottomuus ja toimeentulotuen asiakkuus saa aikaan, kun tilanne pohditaan ylisukupolvisuuden näkökulmasta? Kulloisessakin perheessä kasvava lapsi oppii kehittyessään ympäristöstään ja saattaa alkaa pitää siinä vallitsevia käytäntöjä ”normaaleina”. Jos nämä lapset aikuistuessaan ovat oppineet pitämään normaalina työttömyyttä, toimeentulotuen tarvetta sekä yhteiskunnan tukien varassa elämistä, kasvatamme varallisuuseroja ja eriarvoistumista yhteiskunnassamme.

6 POHDINTA

Opinnäytetyötä tehdessäni olen pohtinut paljon asiakkaan asemaa aikuissosiaalityössä ja toimeentulotuen asiakkaana. Jo alun perin oletuksenani oli, ettei tulottomia toimeentulotuen asiakkaita tavata tai ohjata riittävästi, mutta todellinen tilanne oli silti hienoinen yllätys. Mielestäni on hämmentävää, että osaa asiakkaista pystytettiin tapaamaan vain pääsääntöisesti jonkin kriisin johdosta. Itse ajattelen, että asiakkaita olisi ensiarvoisen tärkeää tavata enemmän jo ennen kriisien syntymistä tai kriisin ratkaisemisen jälkeen pohtia niitä keinoja, miten jatkossa vastaavilta tilanteilta välttyttäisiin. Tällä hetkellä työn painopiste vaikuttaa kuitenkin olevan enemmän tulipalojen sammuttamisessa kuin niiden ehkäisyssä. Jos taloudellisten ongelmien ajattelisi kohdistuvan omaan itseensä, toivoisi saavansa apua suurempia kriisejä ennaltaehkäisevästi.

Opinnäytetyöni on työelämälähtöinen, sillä sekä sen aihe että aineisto liittyvät läheisesti omaan työhöni aikuissosiaalityön sosiaaliohjaajana. Opinnäytetyön taustalla ovat vaikuttaneet omat kokemukseni toimeentulotukityöstä sekä tulottomista toimeentulotuen asiakkaista. Kokonaisuudessaan prosessi on antanut uusia välineitä tarkastella arjessa tekemääni työtä sekä saanut aikaan uusia oivalluksia tulottomuuden ja toimeentulotuen problematiikan monitasoisuudesta. Toivon, että opinnäytetyöni tuloksia voitaisiin hyödyntää pohdittaessa aikuissosiaalityön resursseja jatkossa, sillä tällä hetkellä työ on edelleen kovin toimeentulotuki- ja kriisipainoitteista. Toivon, että perustoimeentulotuen siirto Kelaan muuttaa sosiaalityön luonnetta myös ennaltaehkäisevämmäksi, mutta yli puolentoista vuoden odottaminen asiassa on mielestäni huono asia ennen kaikkea asiakkaiden kannalta. He tarvitsevat tukea ja apua nyt.

Opinnäytetyössä alkuperäisenä tarkoituksenani oli tehdä laadullinen tutkimus, jonka avulla oli tarkoitus tarkastella tulottomien asiakkaiden kanssa tehtävää sosiaalialan työtä. Määrällistä aineistoa oli tarkoitus käyttää lähinnä antamaan opinnäytetyölle taustatietoja. Kuitenkin alkaessani kerätä aineistoa huomasin nopeasti, että määrällinen aineisto ja sen analyysi antaisi mielenkiintoisia mahdollisuuksia

opinnäytetyön toteuttamiseen. Niinpä kokonaisuudesta muodostui määrälliseen aineistoon ja analyysiin painottuva opinnäytetyö huolimatta siitä, ettei minulla ollut kaikkia analyysiin tarvittavia taitoja valmiina. Ajattelin kuitenkin, että työn huolellisella toteutuksella on silti mahdollista edetä. Loppujen lopuksi voidaan ajatella, että aineisto olisi antanut mahdollisuuksia myös kehittyneempien analyysimenetelmien käyttöön, mutta mielestäni myös yksinkertaiset ristiintaulukoinnit antavat kattavasti tietoa käytössä olleesta aineistosta. Lisäksi työni sisältää paljon numeerista tietoa, mikä voi tehdä siitä hankalasti luettavan, mutta toisaalta numeroiden käyttäminen tuloksissa tekee siitä selkeän ja todelliseen tietoon perustuvan.

Toisena työn heikkoutena voidaan pitää sitä, ettei määrällistä aineistoa ole tarkasteltu katkeamattomana kokonaisuutena, vaan kahdeksan yksittäisen tarkasteluajankohdan avulla. Mikäli olisin valinnut erilaiset tarkasteluajankohdat tai tehnyt tarkastelun yhtäjaksoisempana, olisivat tulokset voineet olla määrällisesti hieman erilaiset. Toisaalta aineisto on kerätty yli viiden vuoden mittaiselta ajalta, mikä antaa mahdollisuuden tehdä ainakin suuntaa antavia johtopäätöksiä espoolaisesta tulottomuudesta. Opinnäytetyön tekemistä raamitti myös käytettävissä olevan ajan rajallisuus, joka vaikutti sekä aiheeseen liittyvään kirjallisuuteen ja tutkimuksiin perehtymiseen että varsinaiseen tutkimuksellisen osuuden toteutukseen. Kokonaisuutena opinnäytetyöni on mielestäni laaja ja kattava, ja sen pohjalta voidaan pohtia aikuissosiaalityön kehittämismahdollisuuksia, joista merkittävin omasta mielestäni on asiakkaiden suunnitelmallinen ja toistuva ohjaus ja tapaaminen.

Suomalaisen sosiaaliturvan riittämättömästä tasosta on puhuttu paljon. Kuitenkin vasta opinnäytetyön tekeminen avasi sitä myös sen aukkokohtien kannalta. Esimerkiksi tulottomuuden taustalla voi olla niin paljon muutakin kuin mitä toimeentulotukityössä on tottunut ajattelemaan. Tulottomuus ja toimeentulotuen asiakkuus voivat paitsi aiheuttaa syrjäytymistä ja syventää sitä, myös johtua syrjäytymisestä ja siitä, että henkilö on syystä tai toisesta pudonnut koko muun turvaverkon läpi. Olisikin tärkeää pohtia, miten tällaisia tilanteita voidaan paremmin ehkäistä. Samoin esimerkiksi sosiaaliohjaajilla tulisi olla enemmän aikaa ja resursseja tehdä

suunnitelmallista työtä asiakkaan tilanteen muuttamiseksi viimesijaisen taloudellisen tuen varaan joutuessa, mikä ei tällä hetkellä tulosten perusteella toteudu.

Eräänä suurena kysymyksenä olen opinnäytetyön edetessä pohtinut, miten tulen lopulta esittämään tutkimuksen tulokset. Jo aiheen valinnassa sekä aineistoa kerätessä oli selvää, etteivät aineisto tai lopulliset tulokset tule olemaan kovin imartelevia sosiaalitoimen organisaation kannalta. Olen joutunut pohtimaan omaa lojailiuttani sekä tutkimuksen tekijänä että Espoon kaupungin työntekijänä, ja mietin pitkään, tulisiko lopullisesta työstä näkymään toimisto tai kaupunki, jonka asiakastietojärjestelmän tietoihin tutkimusaineisto pohjautuu. Ongelmia oli molempiin suuntiin: mikäli salaan työyhteisön nimen, kuinka esittäisin lähteet, joihin opinnäytetyön tulokset ja taustatieto pohjautuvat. Toisaalta koin myös, ettei ”ruokkivaa kättä saisi purra”. Kuitenkin pohdin myös, että minun tulisi pystyä esittämään tutkimuksen kohteesta kriittisiäkin havaintoja riippumatta siitä, onko minulla siihen henkilökohtaisia yhteyksiä. Lopulta sain työyhteisöni johdolta varmistuksen, että nimenomaan kriittinen tutkimustieto tulee tarpeeseen, sitä halutaan saada eikä ole syytä poistaa työstä sen yhteyttä nimenomaan Espooseen.

Opinnäytetyöprosessi on ollut mielenkiintoinen ja saanut kokemattoman tutkimuksen tekijän useassa kohtaa innostumaan. Kokonaisuutena opinnäytetyön tekeminen on lisännyt oman asiantuntijuuden tunnetta työssäni sosiaaliohjaajana sekä antanut uusia välineitä tarkastella omaa työtä. Tutkimuskysymykset ja opinnäytetyössä käyttämäni aineisto ohjasivat tekemään osittain määrällistä tutkimusta, ja vaikka se oli vieras alue, uskalsin rohkeasti lähteä sille tielle. Jatkoa ajatellen toivoisin ehdottomasti, että opinnäytetyöni tuloksia voitaisiin hyödyntää aikuisosiaalitoimen kehittämisessä ja että tästä tärkeästä aiheesta jatkettaisiin tutkimustiedon keräämistä. Jatkotutkimuksen aiheena olisi mielenkiintoista pohtia esimerkiksi tulottomuuden vaikutuksia lapsiin ja nuoriin, sekä tulottomuuden ylisukupolvisuutta. Toisaalta kiinnostavaa olisi myös selvittää tulottomilta asiakkailta itseltään heidän kokemuksiaan, elämäntilanteitaan ja ajatuksiaan tulottomuudesta. Lisäksi olisi mielenkiintoista tutkia enemmän sosiaaliohjaajien tulottomien asiakkaiden kanssa tekemää työtä sekä annettua ohjausta. Loppujen lopuksi voidaan ajatella, että ihmisten paremmalle auttamiselle on vielä paljon esteitä ja hidasteita olemas-

sa sekä palvelujärjestelmän aukkokohtien että sosiaalialan työn arvostuksen näkökulmasta.

LÄHTEET

- Ahlgren-Leinivuo, Hanna 2014. Kuuden suurimman kaupungin toimeentulotuki vuonna 2013. Kuusikko-työryhmän julkaisusarja 6/2014. Helsinki.
- Ahola, Elina & Hiilamo, Heikki (toim.) 2013. Köyhyyttä Helsingissä. Toimeentulotuen saajat ja käyttö 2008–2010. Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 127. Kelan tutkimusosasto: Helsinki. 18–29.
- Ahola, Elina & Hiilamo, Heikki 2013. Toimeentulotuki ja perusturvan aukkokohtat. Tuen käyttö, saajaryhmät ja uudet asiakkaat Helsingissä 2008–2010. Teoksessa: Airio, Ilpo (toim.) Toimeentuloturvan verkkoa kokeilemassa. Kansalaisten käsitykset ja odotukset. Kelan tutkimusosasto: Helsinki.
- Ahola, Elina 2013. Yleiskatsaus toimeentulotuesta Helsingissä 2008–2010. Teoksessa: Ahola, Elina & Hiilamo, Heikki (toim.) 2013. Köyhyyttä Helsingissä. Toimeentulotuen saajat ja käyttö 2008–2010. Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 127. Kelan tutkimusosasto: Helsinki. 18–53.
- Airio, Ilpo 2013 (toim.) Toimeentuloturvan verkkoa kokeilemassa. Kansalaisten käsitykset ja odotukset. Kelan tutkimusosasto: Helsinki.
- Alasuutari, Pertti 2007. Laadullinen tutkimus. 3. uudistettu painos. Vastapaino: Tampere.
- Banks, Sarah 2012. Negotiating personal engagement and professional accountability: professional wisdom and ethics work. *European Journal of Social Work*. Volume 16, Issue 5, 2013. 587–604.
- Blomgren, Sanna & Kivipelto, Minna 2012. Valtaistus. Valtakunnallinen aikuis-sosiaalityön kartoitus. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos. Raportti 27/2012.

- Eskola, Jari & Suoranta, Juha 2008. Johdatus laadulliseen tutkimukseen. 8. painos. Tampere: Osuuskunta Vastapaino.
- Haapola, Ilkka 2001. Onko kotikunnalla väliä? Toimeentulotuen saajien asiakas- ja elämänurat 1990-luvulla kymmenessä kaupungissa. Helsingin yliopiston tutkimus- ja koulutuskeskus Palmenia. Raportteja ja selvityksiä 37/2001.
- Haataja, Anita 2013. Toimeentulotuki yhden aikuisen talouksissa Helsingissä. Teoksessa: Ahola, Elina & Hiilamo, Heikki (toim.) 2013. Köyhyyttä Helsingissä. Toimeentulotuen saajat ja käyttö 2008–2010. Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 127. Kelan tutkimusosasto: Helsinki. 30–53.
- Hannikainen-Ingman, Katri; Kuivalainen, Susan & Sallila, Seppo 2013. Toimeentulotuen asiakkaiden elinolot ja hyvinvointi. Teoksessa: Kuivalainen, Susan (toim.) 2013. Toimeentulotuki 2010-luvulla. Tutkimus toimeentulotuen asiakkuudesta ja myöntämiskäytännöistä, 81–114.
- Happonen, Mika 2002. Työssäkäyvien ja työttömien kokemat toimeentulon ongelmat ja ongelmien syyt 1990-luvun talouslaman jälkeen Suomessa. Yhteiskuntapolitiikka 67 (2002) 2. 122–133. Viitattu 6.2.2015. <http://julkari.fi/handle/10024/100604>.
- Hirsjärvi, Sirkka; Remes, Pirkko & Sajavaara, Paula 2013. Tutki ja kirjoita. 15.-17. painos. Helsinki: Tammi.
- Honkanen, Pertti 2011. Perusturvan kasvava aukko – tulottomien kotitalouksien määrä kasvaa. Tilastokeskus. Viitattu 5.4.2014. www.stat.fi/artikkelit/2011/art_2011-05-30_004.html?s=0.
- Hänninen, Sakari; Palola, Elina & Kaivonurmi, Maija (toim.) 2010. Mikä meitä jakaa? Sosiaalipolitiikkaa kilpailuvaltiossa. Terveiden ja hyvinvointien laitos. Helsinki.

- Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi 2008. Sosiaalityö aikuisten parissa. Tampere: Vastapaino. 14–47.
- Jouttimäki, Päivi; Kangas, Saija & Saurama, Eija (toim.) 2011. Uudistuva ja voimaannuttava aikuissosiaalityö. Visio vahvasta aikuissosiaalityöstä - hankkeen loppuraportti. Socca, Pääkaupunkiseudun sosiaalialan osaamiskeskus. Työpapereita 2011:1. 15–51.
- Juhila, Kirsi 2008. Aikuisten parissa tehtävän sosiaalityön areenat. Teoksessa: Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi 2008 (toim.) Sosiaalityö aikuisten parissa. Tampere: Vastapaino. 14–47.
- Juhila, Kirsi 2006. Sosiaalityöntekijöinä ja asiakkaina. Sosiaalityön yhteiskunnalliset tehtävät ja paikat. Tampere: Vastapaino.
- Julkunen, Raija 2010. Sukupuolen järjestykset ja tasa-arvon paradoksit. Tampere: Vastapaino.
- Kananen, Jorma 2014. Laadullinen tutkimus opinnäytetyönä. Miten kirjoitan kvalitatiivisen opinnäytetyön vaihe vaiheelta. Jyväskylän ammattikorkeakoulun julkaisuja 176. Jyväskylä: Jyväskylän ammattikorkeakoulu.
- Kananoja, Aulikki; Lähteinen, Martti & Marjamäki, Pirjo (toim.) 2011. Sosiaalityön käsikirja. 3. uudistettu laitos. Helsinki: Tietosanoma Oy.
- Kangas, Saija 2011. Aikuissosiaalityön asiakkaat tänään. Teoksessa Jouttimäki, Päivi; Kangas, Saija & Saurama, Eija (toim.) Uudistuva ja voimaannuttava aikuissosiaalityö. Visio vahvasta aikuissosiaalityöstä - hankkeen loppuraportti. Socca, Pääkaupunkiseudun sosiaalialan osaamiskeskus. Työpapereita 2011:1. 15–51.
- Karisto, Antti; Takala, Pentti & Haapola, Ilkka 2010. Matkalla nykyaikaan. Elintason, elämäntavan ja sosiaalipolitiikan muutos Suomessa. 1.-4. pai-

nos. Helsinki: Sanoma Pro Oy.

Karjalainen, Jouko & Raivio, Helka 2010. Toimeentulotuen jakolinjat. Teoksessa: Hänninen, Sakari; Palola, Elina & Kaivonurmi, Maija (toim.) 2010. Mikä meitä jakaa? Sosiaalipolitiikkaa kilpailuvaltiossa. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos. Helsinki.

Karjalainen, Vappu & Keskitalo, Elsa (toim.) 2013. Kaikki työuralle! Aktivointipolitiikkaa Suomessa. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos: Helsinki.

Kauppinen, Timo; Moisio, Pasi & Mukkila, Susanna 2013. Toimeentulotuen saamisen toistuvuus ja etuuksien päällekkäisyys. Teoksessa Kuivalainen, Susan (toim.) 2013. Toimeentulotuki 2010-luvulla. Tutkimus toimeentulotuen asiakkuudesta ja myöntämiskäytännöistä. 37–58.

Kela 2014. Tilastot. Kelan lapsiperhe-etuustilasto 2013. Viitattu 15.2.2015.
http://www.kela.fi/documents/10180/1630858/Kelan_lapsiperhe-etuustilasto_2013.pdf/fde7f7ee-b89a-47a4-a620-7bf325a583b5

Kela 2015. Toimeentulotuki siirtyy Kelan hoidettavaksi vuonna 2017. Viitattu 26.3.2015.
http://www.kela.fi/ajankohtaista-henkiloasiakkaat/-/asset_publisher/kg5xtoqDw6Wf/content/toimeentulotuki-siirtyy-kelan-hoidettavaksi-vuonna-2017.

Kelhä, Minna 2008. Äitiys, luokka ja ikä. Teoksessa: Tolonen, Tarja (toim.) Yhteiskuntaluokka ja sukupuoli. Tampere: Vastapaino. 82–100.

Keskitalo, Elsa & Karjalainen, Vappu 2013. Mitä on aktivointi ja aktivointipolitiikka? Teoksessa: Karjalainen, Vappu & Keskitalo, Elsa (toim.) 2013. Kaikki työuralle! Aktivointipolitiikkaa Suomessa. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos: Helsinki. 7-20.

Kiuru, Taina 2009. Sosiaaliohjauksen asiakassuunnitelmat. Sosiaaliohjaushanke

Vantaalla. Diakonia-ammattikorkeakoulu. Diak Etelä, Järvenpää. Sosiaaalialan ylempi ammattikorkeakoulututkinto. Opinnäytetyö.

Kuivalainen, Susan 2013. Toimeentulotuen muuttunut asema. Teoksessa: Kuivalainen, Susan (toim.) 2013. Toimeentulotuki 2010-luvulla. Tutkimus toimeentulotuen asiakkuudesta ja myöntämiskäytännöistä. 15–36.

Kuivalainen, Susan (toim.) 2013. Toimeentulotuki 2010-luvulla. Tutkimus toimeentulotuen asiakkuudesta ja myöntämiskäytännöistä. 15–80.

Kuivalainen, Susan & Sallila, Seppo 2013. Toimeentulotuen saajien köyhyys ja toimeentulotuen köyhyyttä vähentävä vaikutus 1990–2010. Teoksessa Kuivalainen, Susan (toim.) Toimeentulotuki 2010-luvulla. Tutkimus toimeentulotuen asiakkuudesta ja myöntämiskäytännöistä. 37–58, 59–80.

Kuronen, Marjo; Granfelt, Riitta; Nyqvist, Leo & Petrelius, Päivi (toim.) 2004. Sukupuoli ja sosiaalityö. Jyväskylä: PS-kustannus. 5-18.

Kuronen, Marjo; Granfelt, Riitta; Nyqvist, Leo & Petrelius, Päivi 2004. Sukupuolistunut ja sukupuoleton sosiaalityö. Teoksessa: Kuronen, Marjo; Granfelt, Riitta; Nyqvist, Leo & Petrelius, Päivi (toim.) 2004. Sukupuoli ja sosiaalityö. Jyväskylä: PS-kustannus. 5-18.

Kuula, Arja 2011. Tutkimusetiikka. Aineistojen hankinta, käyttö ja säilytys. Vastapaino: Tampere.

Kuusisto-Niemi, Sirpa; Rissanen, Sari & Saranto, Kaija 2011. Asiakastiedon käyttö sosiaalityön tutkimuksessa – eettinen näkökulma. Teoksessa: Pehkonen, Aini & Väänänen-Fomin, Marja (toim.) 2011. Sosiaalityön arvot ja etiikka. PS-kustannus: Jyväskylä. 257–274.

Kuusisto-Niemi, Sirpa 2012. Uinuvat aineistot - sosiaalityön tutkimuksen suuri mahdollisuus? Teoksessa: Raitakari, Suvi & Valokivi, Suvi (toim.)

Tutkiva sosiaalityö. Sosiaalityön tutkimuksen luonne ja odotukset tässä ajassa. Talentia-lehti, Sosiaalityön tutkimuksen seura. 14–18.

Kärki, Jarmo; Tossavainen, Päivi & Väyrynen, Riikka (toim.) 2009. Selvitys palvelukohtaisista asiakastiedoista aikuissosiaalityön, toimeentulotuen ja sosiaalisen luototuksen tehtävissä. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos. Raportti 24/2009.

Kärkkäinen, Sirkka-Liisa 2010. Yksin asuminen Suomessa. Teoksessa: Hänninen, Sakari; Palola, Elina & Kaivonurmi, Maija (toim.) 2010. Mikä meitä jakaa? Sosiaalipolitiikkaa kilpailuvaltiossa. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos. Helsinki. 181–217.

Kääriäinen, Aino 2005. Dokumentointi tiedonmuodostuksessa. Teoksessa: Satka, Mirja; Karvinen-Niinikoski, Synnöve; Nylund, Marianne & Hoikka, Susanna (toim.) 2005. Sosiaalityön käytäntötutkimus. Helsinki: Palmenia-kustannus.

Kääriäinen, Aino 2003. Lastensuojelun sosiaalityö asiakirjoina. Dokumentoinnin ja tiedonmuodostuksen dynamiikka. Helsingin yliopisto: Sosiaalipolitiikan laitoksen tutkimuksia 1/2003. Väitöskirja.

Laaksonen, Maarit; Kääriäinen, Aino; Penttilä, Marja; Tapola-Haapala, Maria; Sahala, Heli; Kärki, Jarmo & Jäppinen, Anu 2011. Asiakastyön dokumentointi sosiaalihuollossa. Opastusta asiakastiedon käyttöön ja kirjaamiseen. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos. Raportti 54/2011.

Laine, Terhi; Hyväri, Susanna & Vuokila-Oikkonen, Päivi 2010. Mitä on syrjäytymisen vastainen työ? Teoksessa: Laine, Terhi; Hyväri, Susanna & Vuokila-Oikkonen, Päivi (toim.) 2010. Syrjäytymistä vastaan sosiaali- ja terveysalalla. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.

Laine, Terhi; Hyväri, Susanna & Vuokila-Oikkonen, Päivi (toim.) 2010. Syrjäytymistä vastaan sosiaali- ja terveysalalla. Helsinki: Kustannusosakeyh-

tiö Tammi.

Laitinen, Merja & Pohjola, Anneli 2010. Asiakkuus – sosiaalityön ydinteema.

Teoksessa: Laitinen, Merja & Pohjola, Anneli (toim.) 2010. Asiakkuus sosiaalityössä. Helsinki: Gaudeamus. 7-18.

Laitinen, Merja & Pohjola, Anneli (toim.) 2010. Asiakkuus sosiaalityössä. Helsinki: Gaudeamus. 7-74, 219–244.

Laki sosiaalihuollon ammatillisen henkilöstön kelpoisuusvaatimuksista 2005.

Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista 2000.

Laki toimeentulotuesta 1997.

Latvala, Merja 2007. Työttömien kertomuksia sosiaalitoimen mahdollisuuksista katkaista toimeentulotuen pitkäaikaisasiakkuuden kierre. ”Oonko mä nyt tään toimeentulotuen varassa loppuelämäni?” Tampereen yliopisto. Sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön laitos. Pro gradu – tutkielma.

Määttä, Anne 2012. Perusturvan poiskäännytyt. Yhteiskuntapolitiikka 77 (2012): 2. 145–156.

Ojaniemi, Pekka & Rantajärvi, Kaisa-Maria 2010. Alkuarvioinnista suunnitelmalliseen sosiaalityöhön. Teoksessa: Laitinen, Merja & Pohjola, Anneli (toim.) 2010. Asiakkuus sosiaalityössä. Helsinki: Gaudeamus, 219–244.

Ollikainen, Virve 2006. Sukupuolierot työttömyydessä suomessa. Kansantaloudellinen aikakauskirja 03/2006, 429–432.

Opas toimeentulotukilain soveltajille 2013. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisu 2013:4. Sosiaali- ja terveysministeriö: Helsinki.

- Pehkonen, Aini & Väänänen-Fomin, Marja (toim.) 2011. Sosiaalityön arvot ja etiikka. PS-kustannus: Jyväskylä. 257–274.
- Pohjola, Anneli 2010. Asiakas sosiaalityön subjektina. Teoksessa: Laitinen, Merja & Pohjola, Anneli (toim.) 2010. Asiakkuus sosiaalityössä. Helsinki: Gaudeamus. 19–74.
- Rantasalmi, Soile 2005. Aikuissosiaalityön suunnitelmallisuus – kehittämisen suuntaviivoja. Helsingin yliopisto. Yhteiskuntapolitiikan laitos. Pro gradu – tutkielma.
- Raunio, Kyösti 2009. Olennainen sosiaalityössä. Helsinki: Gaudeamus Helsinki University Press.
- Raunio, Kyösti 2006. Syrjäytyminen. Sosiaalityötä kiinnostavia näkökulmia. Helsinki: Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto ry.
- Saikku, Peppi 2013. Näkökulmia työttömän työkykyyn ja työkyvyn arviointiin. Teoksessa: Karjalainen, Vappu & Keskitalo, Elsa (toim.) 2013. Kaikki työuralle! Aktivointipolitiikkaa Suomessa. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos: Helsinki. 120–149.
- Satka, Mirja; Karvinen-Niinikoski, Synnöve; Nylund, Marianne & Hoikka, Susanna (toim.) 2005. Sosiaalityön käytäntötutkimus. Helsinki: Palmenia-kustannus.
- Sipilä, Jorma 1985. Sosiaalipolitiikan tulevaisuus. Ref. Juhila, Kirsi 2006. Sosiaalityöntekijöinä ja asiakkaina. Sosiaalityön yhteiskunnalliset tehtävät ja paikat. Tampere: Vastapaino.
- Sosiaalihuoltolaki 2014.
- Sosiaali- ja terveysministeriö 2014. Toimeentulotuki. Viitattu 28.9.2014.
http://www.stm.fi/toimeentulo/tuet_ja_etuudet/toimeentulotuki.

Strömberg-Jakka, Minna 2012. Miksi sossu ei tee mitään? Teoksessa: Strömberg-Jakka, Minna & Karttunen, Teija (toim.) 2012. Sosiaalityön haasteet. Tukea ammattilaisten arkeen. Jyväskylä: PS-kustannus. 140–172.

Strömberg-Jakka, Minna & Karttunen, Teija (toim.) 2012. Sosiaalityön haasteet. Tukea ammattilaisten arkeen. Jyväskylä: PS-kustannus. 125–172.

Suikkala, Arja & Laine, Terhi 2010. Terveyskeskuspäivystys – osa matalan kynnyksen palvelujärjestelmää. Teoksessa: Laine, Terhi; Hyväri, Susanna & Vuokila-Oinonen, Päivi (toim.) 2010. Syrjäytymistä vastaan sosiaali- ja terveysalalla. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.

Terveiden ja hyvinvoinnin laitos 2015. Tilasto- ja indikaattoripankki SOTKANet. Viitattu 15.2.2015.
<http://uusi.sotkanet.fi/portal/page/portal/etusivu>.

Terveiden ja hyvinvoinnin laitos 2014. Tilastot. Toimeentulotuki 2013. Tilastoraportti 34/2014, 19.12.2014. Suomen virallinen tilasto, toimeentulotuki. THL. Viitattu 15.2.2015.
<http://www.thl.fi/fi/tilastot/tilastot-aiheittain/aikuisten-sosiaalipalvelut/toimeentulotuki/toimeentulotuki>.

Tolonen, Tarja (toim.) 2008. Yhteiskuntaluokka ja sukupuoli. Vastapaino: Tampere.

Työ- ja elinkeinoministeriö 2013. Mitä karenssi tarkoittaa? Viitattu 26.3.2015.
http://www.te-palvelut.fi/te/fi/tyonhakijalle/jos_jaat_tyottomaksi/tyottomyysturva/karenssi/index.html.

Uusitalo, Hannu 1998. Tiede, tutkimus ja tutkielma. Johdatus tutkielman maailmaan. WSOY: Helsinki.

Valtiontalouden tarkastusvirasto, 2011. Tarkastuskertomus. Tuloksellisuustarkas-

tuskertomus 229/2011 Pitkäaikaistyöttömien työllistyminen ja syrjäytymisen ehkäisy. Viitattu 21.2.2015.

http://www.vtv.fi/files/2650/2292011_Pitkaaikaistyottomien_tyollistaminen_netti.

Vähätalo, Kari 2001. Lama ja kaupunkien pitkäaikaistyöttömät. Työpoliittinen tutkimus n:o 230. Työministeriö.

Ward, Nicki 2009. Social Exclusion, Social Identity and Social Work: Analysing Social Exclusion from Material Discursive Perspective. *Social Work Education*, Vol. 28, No. 3. April 2009. 237–252.

Liite 1. Tulottomuus, elämäntilanteet ja ohjaus taulukoina.

Taulukko 1. Tulottomien määrä ja tulot tammikuussa 2009.

Tammikuussa 2009	Miehet		Naiset		Kaikki	
Tuloton	121	44,9 %	51	36,2 %	172	41,8 %
Tulona asumistuki	134	49,6 %	55	39,0 %	189	46,0 %
Tulona lapsilisät/elatustuki	2	0,7 %	7	5,0 %	9	2,2 %
Tulona as.tuki + lapsilisät/elatustuki	13	4,8 %	28	19,8 %	41	10,0 %
Yhteensä	270	100 %	141	100 %	411	100 %

Taulukko 2. Tulottomien määrä ja tulot heinäkuussa 2009.

Heinäkuussa 2009	Miehet		Naiset		Kaikki	
Tuloton	64	23,7 %	22	15,6 %	86	20,9 %
Tulona asumistuki	107	39,6 %	43	30,5 %	150	36,5 %
Tulona lapsilisät/elatustuki	-	0,0 %	-	0,0 %	-	0,0 %
Tulona as.tuki + lapsilisät/elatustuki	10	3,7 %	18	12,8 %	28	6,8 %
Verotettavaa tuloa, asiakkuudessa	27	10,0 %	19	13,5 %	46	11,2 %
Ei asiakkuudessa	62	23,0 %	39	27,6 %	101	24,6 %
Yhteensä	270	100 %	141	100 %	411	100 %

Taulukko 3. Tulottomien määrä ja tulot joulukuussa 2009.

Joulukuussa 2009	Miehet		Naiset		Kaikki	
Tuloton	47	17,4 %	19	13,5 %	66	16,1 %
Tulona asumistuki	92	34,1 %	36	25,5 %	128	31,1 %
Tulona lapsilisät/elatustuki	-	0,0 %	-	0,0 %	-	0,0 %
Tulona as.tuki + lapsilisät/elatustuki	7	2,6 %	14	9,9 %	21	5,1 %
Verotettavaa tuloa, asiakkuudessa	33	12,2 %	27	19,1 %	60	14,6 %
Ei asiakkuudessa	91	33,7 %	45	32,0 %	136	33,1 %
Yhteensä	270	100 %	141	100 %	411	100 %

Taulukko 4. Tulottomien määrä ja tulot joulukuussa 2010.

Joulukuussa 2010	Miehet		Naiset		Kaikki	
Tuloton	42	15,6 %	13	9,2 %	55	13,4 %
Tulona asumistuki	93	34,4 %	33	23,4 %	126	30,7 %
Tulona lapsilisät/elatustuki	-	0,0 %	-	0,0 %	-	0,0 %
Tulona as.tuki + lapsilisät/elatustuki	4	1,5 %	9	6,4 %	13	3,2 %
Verotettavaa tuloa, asiakkuudessa	23	8,5 %	24	17,0 %	47	11,4 %
Ei asiakkuudessa	108	40,0 %	62	44,0 %	170	41,3 %
Yhteensä	270	100 %	141	100 %	411	100 %

Taulukko 5. Tulottomien määrä ja tulot joulukuussa 2011.

Joulukuussa 2011	Miehet		Naiset		Kaikki	
Tuloton	39	14,4 %	8	5,7 %	47	11,4 %
Tulona asumistuki	78	28,9 %	36	25,5 %	114	27,7 %
Tulona lapsilisät/elatustuki	-	0,0 %	-	0,0 %	-	0,0 %
Tulona as.tuki + lapsilisät/elatustuki	3	1,1 %	9	6,4 %	12	2,9 %
Verotettavaa tuloa, asiakkuudessa	38	14,1 %	24	17,0 %	62	15,1 %
Ei asiakkuudessa	112	41,5 %	64	45,4 %	176	42,9 %
Yhteensä	270	100 %	141	100 %	411	100 %

Taulukko 6. Tulottomien määrä ja tulot joulukuussa 2012.

Joulukuussa 2012	Miehet		Naiset		Kaikki	
Tuloton	28	10,4 %	6	4,3 %	34	8,3 %
Tulona asumistuki	82	30,4 %	30	21,3 %	112	27,3 %
Tulona lapsilisät/elatustuki	-	0,0 %	-	0,0 %	-	0,0 %
Tulona as.tuki + lapsilisät/elatustuki	4	1,5 %	5	3,5 %	9	2,1 %
Verotettavaa tuloa, asiakkuudessa	23	8,5 %	24	17,0 %	47	11,4 %
Ei asiakkuudessa	133	49,2 %	76	53,9 %	209	50,9 %
Yhteensä	270	100 %	141	100 %	411	100 %

Taulukko 7. Tulottomien määrä ja tulot joulukuussa 2013.

Joulukuussa 2013	Miehet		Naiset		Kaikki	
Tuloton	19	7,0 %	1	0,7 %	20	4,9 %
Tulona asumistuki	69	25,6 %	28	19,9 %	97	23,6 %
Tulona lapsilisät/elatustuki	-	0,0 %	-	0,0 %	-	0,0 %
Tulona as.tuki + lapsilisät/elatustuki	3	1,1 %	5	3,5 %	8	1,9 %
Verotettavaa tuloa, asiakkuudessa	35	13,0 %	32	22,7 %	67	16,3 %
Ei asiakkuudessa	144	53,3 %	75	53,2 %	219	53,3 %
Yhteensä	270	100 %	141	100 %	411	100 %

Taulukko 8. Tulottomien määrä ja tulot elokuussa 2014.

Elokuussa 2014	Miehet		Naiset		Kaikki	
Tuloton	18	6,7 %	4	2,8 %	22	5,4 %
Tulona asumistuki	64	23,7 %	26	18,4 %	90	21,9 %
Tulona lapsilisät/elatustuki	1	0,4 %	-	0,0 %	1	0,2 %
Tulona as.tuki + lapsilisät/elatustuki	2	0,7 %	3	2,1 %	5	1,2 %
Verotettavaa tuloa, asiakkuudessa	35	13,0 %	30	21,3 %	66	16,1 %
Ei asiakkuudessa	150	55,5 %	78	55,4 %	227	55,2 %
Yhteensä	270	100 %	141	100 %	411	100 %

Taulukko 9. Tulottomien, toimeentulotukiasiakkaiden ja asiakkuudesta poistuneiden määrän kehitys tammikuusta 2009 elokuuhun 2014.

Kehitys	Tulottomat		Asiakkuudet		Ei asiakkuudessa	
Tammikuu 2009	411	100 %	411	100 %	-	0,0 %
Heinäkuu 2009	264	64,2 %	310	75,4 %	101	24,6 %
Joulukuu 2009	215	52,3 %	275	66,9 %	136	33,1 %
Joulukuu 2010	194	47,2 %	241	58,6 %	170	41,4 %
Joulukuu 2011	173	42,1 %	235	57,2 %	176	42,8 %
Joulukuu 2012	155	37,7 %	202	49,1 %	209	50,9 %
Joulukuu 2013	125	30,4 %	192	46,7 %	219	53,3 %
Elokuu 2014	118	28,7 %	183	44,5 %	227	55,5 %

Taulukko 10. Tulottomuuden ja asiakkuuden kesto aikajana-asiakkaiden kohdalla.

Asiakas	Tulottomuus kk	Asiakkuus kk
3	51	66
10	68	68
18	50	67
29	19	19
38	14	18
44	67	67
50	66	68
65	56	65
91	46	58
117	68	68
129	9	9
133	68	68
147	41	41
195	68	68
211	65	68
244	7	10
247	66	68
327	32	52
411	67	67

Taulukko 11. Tulottomien perhestatukset tammikuussa 2009.

Perhestatus 01/2009	Miehet		Naiset		Kaikki	
yksinasuva	227	84,1 %	86	61,0 %	313	76,1 %
pariskunta	5	1,9 %	8	5,7 %	13	3,2 %
yksinhuoltaja	5	1,9 %	35	24,8 %	40	9,7 %
lapsiperhe	9	3,3 %	4	2,8 %	13	3,2 %
vanhempansa luona asuva	22	8,1 %	8	5,7 %	30	7,3 %
laitoshoidossa tms.	2	0,7 %	-	0,0 %	2	0,5 %
Yhteensä	270	100 %	141	100 %	411	100 %

Taulukko 12. Tulottomien syntymävuodet.

Syntymävuosiluvut	Miehet		Naiset		Kaikki	
1930-luku	-	0,0 %	2	1,4 %	2	0,5 %
1940-luku	6	2,2 %	4	2,8 %	10	2,4 %
1950-luku	53	19,6 %	16	11,3 %	69	16,8 %
1960-luku	56	20,7 %	41	29,1 %	97	23,6 %
1970-luku	54	20,0 %	29	20,7 %	83	20,2 %
1980-luku	99	36,8 %	44	31,2 %	143	34,8 %
1990-luku	2	0,7 %	5	3,5 %	7	1,7 %
Yhteensä	270	100 %	141	100 %	411	100 %

Taulukko 13. Tulottomille asiakkaille varatut ajat ajalla tammikuu 2009-elokuu 2014.

Ajanvaraukset	Miehet (n=270)		Naiset (n=141)		Kaikki (n=411)	
Varattu aika	213	78,9 %	112	79,4 %	325	79,1 %
Ei varattua aikaa	57	21,1 %	29	20,6 %	86	20,9 %
Toteutunut aika (vähintään 1)	189	70,0 %	103	73,0 %	292	71,0 %
<i>Useammin tot. aika (>1)</i>	132	48,9 %	73	51,8 %	205	49,9 %
Ei tavattu lainkaan	81	30,0 %	38	27,0 %	119	29,0 %

Taulukko 14. Koko ajan tulottomina olleille varatut tapaamisajat.

Koko ajan tulottomat	Miehet (n=52)		Naiset (n=21)		Kaikki (n=73)	
Varattu aika	52	100 %	21	100 %	73	100 %
Ei varattua aikaa	-	0,0 %	-	0,0 %	-	0,0 %
Toteutunut aika (vähintään 1)	46	88,5 %	20	95,2 %	66	90,4 %
<i>Useammin tot. aika (>1)</i>	36	69,2 %	17	81,0 %	53	72,6 %
Ei tavattu lainkaan	6	11,5 %	1	4,8 %	7	9,6 %

Taulukko 15. Tulottomuuden päättyminen tarkastelujaksolla.

TULOTTOMUUS	Miehet (n=270)		Naiset (n=141)		Yhteensä (n=411)	
Tulottomuus päättyy	218	80,7 %	120	85,1 %	338	82,2 %
<i>Päättynyt tulottomuus ei palaa</i>	150	68,5 %	90	75,6 %	240	71,0 %
<i>Päättynyt tulottomuus palaa</i>	69	31,5 %	29	24,4 %	98	29,0 %
Tulottomuus ei pääty	52	19,3 %	21	14,9 %	73	17,8 %

Taulukko 16. Asiakkuuden päättyminen tarkastelujaksolla.

ASIAKKUUS	Miehet (n=270)		Naiset (n=141)		Yhteensä (n=411)	
Asiakkuus päättyy	182	67,4 %	102	72,3 %	284	69,0 %
<i>Päättynyt asiakkuus ei palaa</i>	123	67,6 %	63	61,8 %	186	65,5 %
<i>Päättynyt asiakkuus palaa</i>	59	32,4 %	39	38,2 %	98	34,5 %
Asiakkuus ei pääty	88	32,6 %	39	27,7 %	127	31,0 %

Taulukko 17. Tulottomille tehtyt ajanvaraukset verrattuna tulottomuuden päättymiseen.

Ajanvaraukset	Tulottomuus päättynyt (338)		Tulottomuus ei pääty (73)		Yhteensä (411)	
Varattu aika	252	74,6 %	73	100 %	325	79,1 %
Ei varattu aikaa	86	25,4 %	-	0,0 %	86	20,9 %
Toteutunut aika	226	66,9 %	66	90,4 %	292	71,0 %
<i>Useampi aika</i>	152	45,0 %	53	72,6 %	205	49,9 %
Ei tavattu	112	33,1 %	7	9,6 %	119	29,0 %

Taulukko 18. Tulottomille tehtyt ajanvaraukset verrattuna asiakkuuden päättymiseen.

Ajanvaraukset	Asiakkuus päättynyt (284)		Asiakkuus ei pääty (127)		Yhteensä (411)	
Varattu aika	202	71,1 %	123	96,9 %	325	79,1 %
Ei varattu aikaa	82	28,9 %	4	3,1 %	86	20,9 %
Toteutunut aika	180	63,4 %	112	88,2 %	292	71,0 %
<i>Useampi aika</i>	118	41,5 %	87	68,5 %	205	49,9 %
Ei tavattu	104	36,6 %	15	11,8 %	119	29,0 %

Taulukko 19. Asiakkaille varatut tapaamisajat aikajanojen perusteella

Asiakas	Varatut ajat	Toteutun. ajat	Toteutum.%	1.aika kk
3	5	1	20	11
10	6	3	50	5
18	12	4	33	29
29	2	1	50	3
38	2	2	100	34
44	11	9	82	15
50	15	12	80	4
65	3	3	100	31
91	2	2	100	1
117	2	0	0	1
129	5	5	100	0
133	1	1	100	43
147	3	2	67	1
195	2	1	50	29
211	2	1	50	1
244	2	2	100	1
247	7	3	43	2
327	1	1	100	24
411	5	2	40	3

Liite 2. Esimerkki asiakkaan aikajanasta

